Brieven aan E.J. Potgieter

A.L.G. Bosboom-Toussaint

editie J. Bosboom Nz.

bron
A.L.G. Bosboom-Toussaint, *Brieven aan E.J. Potgieter*. D. Bolle, Rotterdam z.j. [1913]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bosb002brie01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

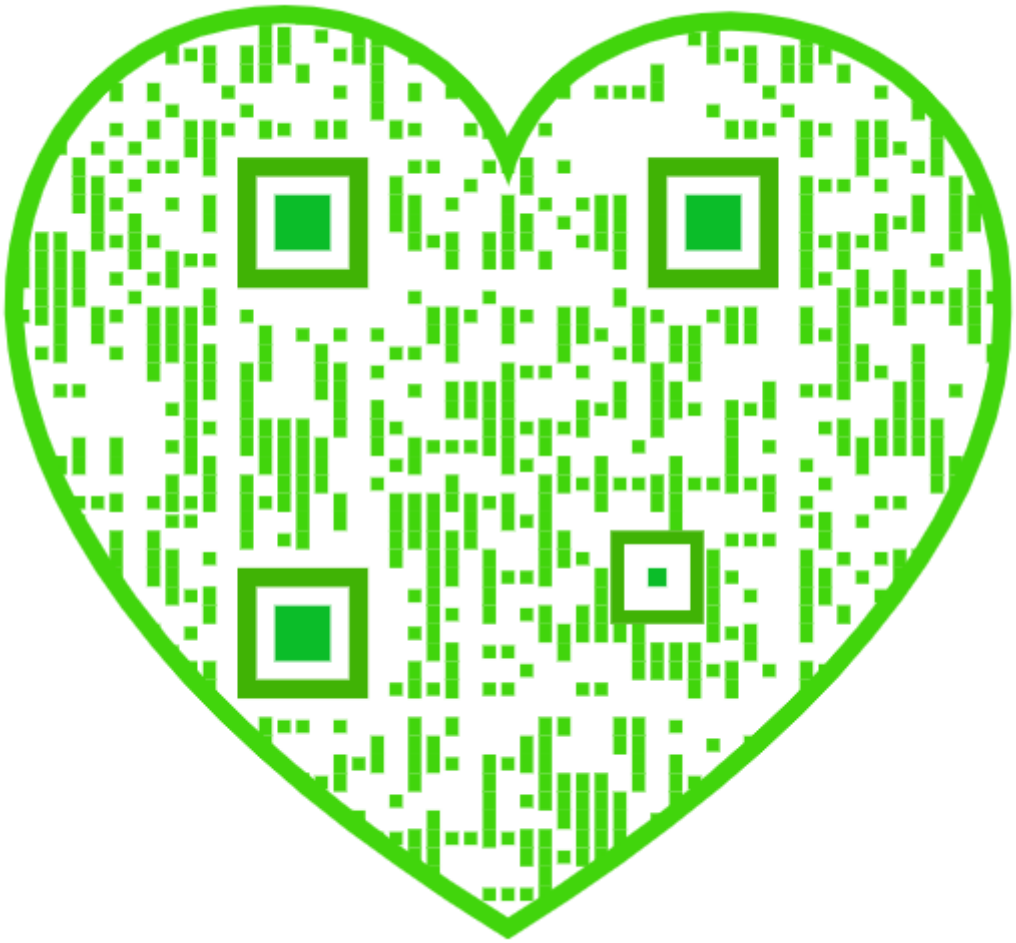

Inleiding.

Het kan niet zonder bedoeling geweest zijn, dat Mevrouw Bosboom-Toussaint op 17 September 1869 aan Potgieter schreef: ‘Dat mijn vrienden mij kennen uit mijn brieven is mij genoeg, en als dan een later geslacht nog belang in mij stelt, moeten de overlevenden het beste uit mijn brieven maar in fragment uitgeven.’

In dezen wenk twaalf jaar later nog eens in een schrijven aan Busken Huët, zij het ook in eenigszins andere bewoordingen herhaald, ligt een aansporing tot publicatie van een keur uit haar brieven.

Evenwel, bij de viering harer zeventigsten verjaardag daartoe opgewekt, besloot Mevrouw Bosboom haar autobiografie te schrijven, toen de dood haar vrij plotseling - in April 1886 - overviel.

Haar onvoltooid gebleven levensverhaal, dat een uitgave harer brieven wellicht overbodig zou gemaakt hebben, breekt af waar zij bezig is te vertellen met welk een geestdrift zij ‘de Graaf van Devonshire’ (in 1838 verschenen) schreef nadat zij met ‘Almagro’ had gedebuteerd.

Beide werken brachten de schrijfster met Potgie-

ter, die ze in ‘de Gids’ goed en aanmoedigend beoordeelde, in aanraking, en zoo ving in hetzelfde jaar, waarbij het levensverhaal afbreekt, de briefwisseling aan, die tot 1874, kort voor Potgieter's dood (3 Februari '75) bijna onafgebroken heeft voortgeduurd.

Mevrouw Bosboom's brieven in het bezit van de Universiteits Bibliotheek te Amsterdam sluiten zich alzoo, als 't ware, aan bij haar afgebroken autobiografie; en al geven ze op verre na niet wat, te oordeelen naar dit fragment, het levensverhaal had kunnen worden, ze geven toch een vrij volledig overzicht van Mevrouw Bosboom's leven en werkzaamheid tot Potgieter's overlijden; alsook een inzicht in haar karakter.

Zoo volgt hier allereerst, eenigszins gewijzigd en uitgebreid, het overzicht, dat ik in het Septembernummer van ‘de Gids’ 1912 leverde van de vaak lange brieven van 1838 tot '42.

De latere brieven - van 1845 tot '74 - worden eveneens slechts in fragment gegeven; waar noodig een kort overzicht.

De antwoorden op al deze brieven, vol vragen en klachten soms, opmerkingen en ontboezemingen zijn, helaas, nagenoeg alle vernietigd. Uit den toon echter vol vertrouwen, met dankbetuigingen voor genoten hulp of gastvrijheid, uit den geheelen inhoud wordt men gewaar, welk een oprecht vriend en

raadsman, ook bij veel verschil in meening of overtuiging, Potgieter der schrijfster is geweest.

Toen alzoo, bij de herdenking in het vorig jaar van Mevrouw Bosboom's honderdsten geboortedag, door sommigen de wensch geuit werd naar openbaarmaking harer brieven had ik geen nadere aansporing noodig om daartoe over te gaan.

Waar ik dus dezen arbeid het belangstellende publiek aanbied heb ik nog slechts mijn oprechten dank te betuigen aan den Amsterdamschen Bibliothecaris Dr. C.P. Burger Jr. voor de mij verleende toestemming tot publiceering.

De bovengenoemde autobiografie, die allereerst verscheen in ‘de Gids’ - December 1886 - werd later tweemaal herdrukt t.w. in de Nederlandsche Bibliotheek Nos. XIII-XIV en in ‘Verspreide Novellen en Geschriften’.

De interpunctie, die nog al verwaarloosd is in de brieven, welke het karakter dragen zoo uit de pen te zijn gevloeid, heb ik, waar noodig, ingevoegd evenals hier en daar een vergeten woord.

J. Bosboom Nz.

I.
1838-1842.

Laatste dagen van September 1838.[1)]

'De heer Potgieter heeft alle reden mij te houden voor iets lomps en iets zeer ondankbaars, dat ik ZE. van de ontvangst der verzochte werkjes, noch van die der bevallige Tesselschade[2)] met geen enkel woord der dankbaarheid verwittigd heb. Ik was niet te huis toen het ontvangen werd; gisteren bragt ik den dag door met bezoeken te doen en te ontvangen; zelfs in den vertrouwelijksten familiekring is men niet meer geheel meester van zijnen tijd, het heeft mij gegriefd onbeleefd te moeten schijnen, maar ik heb niet anders gekund. Mogt uwe goedheid de gebrekkige verontschuldiging gelden laten. Om eenigzins in den geest te zijn heb ik Tesselschade nog eens doorgelezen. Zij verloochent haren naam niet, zij is eene degelijke Hollandsche juffer uit de gulden dagen toen men niet

1) Deze aanteekening, evenals meest altijd de datum, is door Potgieter op den brief gesteld.
2) Tesselschade, jaarboekje van 1838-'40, verschenen onder redactie van E.J. Potgieter.

alleen scheen maar ook was. Ik ben gereed met een onderwerp voor mijn stukje en aanvankelijk begonnen het uit te werken. Uwe welwillendheid gaat zoover mij eene belooning aan te bieden, doch voor mijne onbeduidende bijdrage begeer ik geene andere dan de eer van in zoo goed gezelschap gezien te worden als Tesselschade's naamregister aanwijst.' In een onderschrift zegt zij nog: 'dat zij het stukje gaarne inzenden wil indien de plaatsing niet de minste moeite geeft ... het zoude voor het publiek eene al te slechte ruiling zijn van uwe bekende hand iets te moeten missen voor de weinige flauwe regels, die ik had kunnen leveren.'

Eenzelfde bescheidenheid blijkt uit een brief van 1 October 1838, vol bewondering voor de novelle T e L a a t van Elisabeth Hasebroek.

[20 October 1838]

Evenwel, het stukje voor T e s s e l s c h a d e werd niet opgenomen en ... zij was daardoor teleurgesteld, vooral daar men het eerst gewenscht had; zij schrijft op 20 October: 'mijne eigenliefde was een weinigje gewond, mijne ijdelheid had een paar speldeprikken meer ontvangen en ik had toenmaals zoo gaarne een half woord van troost gehad bij mijn klagten over Yntema[1)] - in een vorigen brief - die nu voor vast gedecideerd heeft dat Zijn E. tijdschrift niet zal misbruikt worden om mijn werk aan te kondigen' (De Graaf van Devonshire).

1) Uitgever van 'de Vaderlandsche Letteroefeningen.'

Nam T e s s e l s c h a d e haar stukje niet op, niet zonder fierheid luidt het in denzelfden brief: ‘de redacteur van T. houde het mij ten goede, dat ik hoewel altijd gereed voor het volgend jaar te leveren eerst door eene aanvrage wensch overtuigd te zijn, dat mijn bijdrage geen overdaad zal zijn.’

In November ontvangt zij T e s s e l s c h a d e , is verheugd, dat Potgieter nog de moeite nam zich harer te herinneren en laat zich dan aldus uit: ‘ik geloof, dat Uw E. gissen kunt, welke bladzijden ik het eerst opsloeg: Poëzy en Geschiedenis, die schoone vereeniging van wat het welluidendst spreekt tot het gevoel en het meest de aandacht trekt van het verstand.’ Had Potgieter haar misschien kunnen vergeten, zij houdt de herinnering levendig en zendt hem op 2 Januari 1839 ‘Het Magazijn van Romantische Verhalen’, waarin A l m a g r o , met de woorden: ‘eene bleeke nachtlamp aan een fakkel’. Ook drukt zij daar haar vreugde uit, dat zij kennis heeft gemaakt met de bewoners der pastorie te Heilo - Hasebroek en zijn zuster - en wel op deze wijze: ‘ik die zoo arm was aan vriendschap, dat ik mijn armoede niet eens gevoelde en die geen hooger gezellig genot kende dan vier witte kamermuren en mijn boeken, ik ben plotseling rijk geworden in de vriendschap van Betsy en in de welwillendheid van Jonathan ... en al die aangename oogenblikken (in de pastorie gesleten) heb ik u te danken, want ik

weet het, het is uw vriendelijk woord dat mij de woning der pastorij heeft geopend en de bewoners voor mij heeft gestemd.'

[25 Februari 1839]

In een brief van 25 Februari wekt zij Potgieter op: 'in de pastorie te komen en onder de hooge frissche kastanjelaan eens ruimer adem te halen.' Maar alsof zij hierin al te veel gezegd heeft, noemt zij zich zelve een dwergje tegenover hem, die van zijn eigen minderheid schijnt gesproken te hebben en 'wel iets goeds heeft willen zeggen' van De Echtgenooten van Turijn (in Januari 1838 verschenen). 'Gij wilt zien - gaat zij voort - hoeveel vleijerij eene auteursziel voor waarheid kan aannemen, als zij in het zwakke vat de vrouw gehuist is.' En dan van zichzelve: 'waarlijk te Heilo weet men het best hoe weinig ik ben, en hoeveel ten achteren bij ieder hunner, en geen wonder waarlijk, wat heb ik gehad om mij te vormen, Harlingen en de lessen van jufvrouw Herbig en bij toeval een weinig buitenlandsche lektuur; van daar mijn zucht voor het vreemde door U.E. zijdelings gegispt' ...

[18 Mei 1839]

In een volgend schrijven (18 Mei 1839) moet zij weder zich verontschuldigen geen Hollandsch sujet gekozen te hebben, maar zij kon niets anders geven dan zij biedt en zegt dat ze: 'dat weinige nog altijd slechts zonder eenige zelfvoldoening doet, omdat ze alle zelfvertrouwen mist en wanhoopt aan de mogelijkheid om ooit iets goeds te leveren;

vroeger was ik moedig en vrij, nu ben ik aarzelende en vol mistrouwen.'

Intusschen had zij al een grooter werk opgezet (Het Huis Lauernesse). Potgieter is zoo goed er naar te vragen. Had zij in Maart tegen den heer Robidé van der Aa geklaagd, dat zij belemmerd werd door gebrek aan bronnen, thans, in Juli, vertelt zij: 'en als ik U nu eens zeide: sinds een paar weken gaat het er goed meê, zoudt Gij mij gelooven? Goed wil zeggen redelijk gaauw, niet mooi, ik zal wel nooit iets mooi s schrijven en zeker wel ditmaal niet, daar Ypey en Dermout (Geschiedenis der Hervormde Kerk in Nederland) en allerleij dergelijke naarheden mij telkens lam maken, daar ik aan alle kanten tusschen texten en geschiedenis zit ingesloten, maar het zal nu toch eenmaal afkomen; als ik nog maar 3 weken wel mag blijven, dan drijf ik al die boeken de deur uit en de pen aan 't andere eind van de kamer en de Reformatie is af en ik wil nooit den naam van Luther meer hooren noemen'.

Met een uiting van verlangen naar Amsterdam en naar de geestige 'toespraak' (bedoeld schijnt: het geestige onderhoud) van Potgieter, eindigt deze brief, waarna zij in een volgenden schrijft wel te begrijpen, dat haar Doopzusters [1] geen genade hebben gevonden in Potgieters oogen. Deze - zij ver-

1) Twee Doopzusters, 1472-90, opgenomen in De Gids 1839.

nam het door Hasebroek - wenschte iets beters voor T e s s e l s c h a d e , evenwel: ‘te willen is nog iets anders dan te kunnen en ik vreeze UwE. slechts de gelegenheid te laten van uit twee kwaden de beste te kiezen door UwE. nu weder het nevensgaande[1)] te zenden’.

Zij acht die tweede minder dan de D o o p z u s t e r s , hoopt evenwel, dat het zal voldoen: ‘want, klaagt zij, het is mij onmogelijk bepaald kleine stukjes, met eenig oordeel te ontwerpen of met eenige geestdrift af te werken. Ik ben als verlamd en zonder leven. Vooral als ik weet voor wie(n) ik werk en als groote namen mij nog daarenboven schrik aanjagen ..., daarbij word ik moedeloos onder al die verijdelde pogingen. Ik begrijp volkomen wat d é g o û t l i t t é r a i r e zijn moet, en ik begin ernstig te wenschen nooit te zijn begonnen ... en zoo het UwE. toeschijnt dat het stukje hier, even slecht, of nog slechter is als 't voorgaande, werp ze dan beide in 't vuur, ik kan ze niet weêr terugzien en ik blijf dan, hoe hard het mij ook valle, nog weder vreemdelinge in Uw lief jaarboekje.’

Na haar bewondering te hebben uitgesproken, in denzelfden brief, voor E l i z e door de schrijfster van T e L a a t , valt zij op eens uit: ‘Zoo UwE. de Talisman kent die Mijnheer van den Brinks (Bakhuizen van den Brink's) Bibliotheek opent, smeek ik die

1) De Operazanger, opgenomen in De Gids 1840.

voor mij te willen aanwenden, reeds zoo lang zucht ik om boeken, die mij half beloofd werden, en om welke ik mij tot niemand weet te wenden. Sedert langen tijd ga ik gebukt onder een werk van langen adem,[1)] dat mij veel inspanning kost en dat mij ook wel een weinig belet, aan de kleinere stukjes, die onderwijl voorkomen, al die soins te geven, die ze zeker vereischen, daarom te meer wenschte ik er een eind aan te zien'.

Hoe zij aan Potgieter's oordeel hecht, bewijst nog een vraag onderaan den brief: 'wat is toch de groote fout in de Doopzusters?'

Zij biedt hem Engelschen te Rome aan, als 'een groote vermetelheid, met verzoek het haar niet te misduiden en de arme vreemdelingen met goedige verschooning te willen inzien.'

Bakhuizen van den Brink beoordeelt daarop De Engelschen in De Gids en spreekt van 'de al te nederige verklaringen der schrijfster in de voorrede'.

Zij biedt De Operazanger De Gids aan, omdat zij zich schaamt zoo lang als medewerkster te hebben gestaan zonder iets te geven en: 'als mijn Reform. (Lauernesse) af is, denk ik in geen meer aan werken.'

Bij al haar twijfel dus aan zichzelf of hare nederigheid, wil zij toch haar werk gedrukt, geplaatst

1) Het Huis Lauernesse.

hebben, en verklaart ronduit: ‘que c'est un besoin de me voir imprimée.’

Ging het in Juli '39 goed met L a u e r n e s s e , in Februari '40 begint zij te klagen met deze woorden: ‘aan de beloofde novelle (altijd voor Tesselschade) wil, noch kan ik denken voor mijne Reformatie af is, en met de laatste gaat het slecht, zeer slecht, ik heb geen lust, geen hoofd, geene gezondheid en nog slechts een eerste hoofdstuk van het tweede deel ... Vindt Ge Tomasio (de O p e r a z a n g e r) goed, dan is hij wel geheel tot uwen dienst, ik wenschte, dat ik beter had, dat ik slechts de zekerheid had iets te kunnen leveren uwe keurige verzameling meer waardig, mij zelve minder ongevallig, maar ik zoude mij in de stemming, waarin ik nu ben, verdeeld tusschen mijn grooter werk, alleen afmatten in wanhopige pogingen om te bereiken hetgeen ik voel de eischen te zijn van uw jaarboekje zonder eenigen goeden uitslag.’

T e s s e l s c h a d e zou intusschen reeds in datzelfde jaar ophouden te bestaan, de gedachte voor dat jaarboekje te leveren zou haar dus niet meer kwellen; hoe zij evenwel nog blijft worstelen, blijkt uit deze woorden: ‘Ik had besloten lof uit zulk eene ontstemde en wanklinkende trompet niet aan te nemen en daar ik toch wel zeker de hoop opgegeven heb ooit een goed boek te schrijven....’ toen de Letteroefeningen haar begonnen te prijzen[1)]. Dus steeds moedeloos,

1) Over ‘Engelschen te Rome’.

en wel zoo dat zij aan het einde van een langen brief zegt: - ‘daarbij schrijf (ik) een boek, zoo ziek als ik zelve (ben) en moge al het hooggeschat oordeel van Mr. v.d.B. (Bakhuizen v.d. Brink) mij in der tijd voor het eerste deel[1)] wat moed gegeven hebben, alleen het eind kroont het werk, en nog, ware er slechts een eind, hoe ook? ...’ Doch in October daaraanvolgende raadpleegt zij Potgieter over een kleinigheid in de uitvoering bij het drukken van Lauernesse. Ze is dus verder gekomen en beter geworden onder het werken, zal naar Amsterdam gaan. ‘Waarschijnlijk zult Ge me eerder zien dan mijn boek’: (dat toch eerder kwam dan zij gedacht had, 9 November had ze het thuis) en zij besluit: U zal ik maar goed noch kwaad zeggen van het boek, het laatste zult Ge zelf maar al te spoedig zien, het eerste zal uw beleefdheid misschien willen vinden.’

In diezelfde maand gaat zij naar Amsterdam, blijft daar eenigen tijd en bedankt nog 21 December uit Alkmaar voor de hartelijkheid gedurende haar verblijf door Potgieter haar betoond, ‘zij is een weinig uit den gewonen plooi geraakt’ en ‘weet nog niet regt hoe er weder in te komen’: ‘ook was het mij onmogelijk aan Amsterdam te denken en niet te gelijk aan menig genoegelijk uur in huisselijke gezelligheid met U en uwe lieve Tante genoten.’

1) Van ‘Lauernesse.’

Zij blijkt werkelijk uit den plooi geraakt, zij heeft al een paar keer den naam ‘Van den Brink’ genoemd; zulke genoegelijke uren heeft zij bij Potgieter doorgebracht, dat men de onderstelling kan wagen: de band met Bakhuizen was in stilte geknoopt, terwijl zij te Amsterdam logeerde. Ik word in deze onderstelling bevestigd door een brief van 23 Januari 1841, waarin zij Potgieter ‘hartelijken dank (zegt) voor zijne vriendschappelijke wenschen, alleen ik vreeze dat het geen profetiën zijn, ik verwacht van 't jaar 41 niets beters dan van zijn broeders, en zal reeds dankbaar genoeg zijn zoo het mij niets ontneemt van wat mij nu dierbaar is. - Le secret d'être heureux est celui d'être content - ik ben het, helaas, niet altijd, maar toch wil ik het worden.’

De geheele brief is met opgewektheid geschreven, zij klaagt ditmaal niet, en zegt, dat zij sinds hare thuiskomst nog niets, volstrekt niets verricht heeft, dan een weinig in Phillippe de Commines snuffelen en een kostuum kiezen en maken om te gebruiken voor een gemaskerd bal.

‘Zeer natuurlijk is het bij dat alles niet aan Karel den Stoute toegekomen, en ik zou nu wel wenschen plotseling voor hem geïnspireerd te kunnen zijn, te meer daar Van Kampen in zijn nieuwe Gids regt heeft op een stukje’.

Zij is blijkbaar tijdens haar verblijf te Amsterdam door Potgieter opgewekt, na studie van Philippe de

Commines iets over Karel den Stoute te leveren en geeft hieraan uiting: ‘Dank voor uwe heerlijke wenken, voor de blikken op mij geslagen, waardoor Gij mij in mij zelf hebt leeren zien. O! ik bid U, zoo Ge weêr eens tijd en lust hebt, meer zulke woorden die mij duidelijk maken wat er in mij ligt of niet, wijs mij fouten die Ge meent dat ik zou kunnen verbeteren. Geloof toch, dat ik een goede raad niet zal laten verloren gaan, als het mij mogelijk is die op te volgen, en 't is niet eens noodig q u e v o u s d o r e z l a p i l u l e, die mij nuttig zal zijn te slikken. Gij hebt mij weêr moed gegeven dat mijn getob een goed eind zou nemen. En al is het dan dat ik niet slage, opregter trachten naar het betere, naar het meer volledige kan men niet, dan ik, l a m a i n s u r l e c o e u r, betuige te doen. Nooit kon een raad beter strooken met de neiging van wie haar moet opvolgen dan de uwe omtrent het genre dat Ge mij voorstelt. Ja, zoo is het, ik moet altijd iets hebben dat mij eerst heeft getroffen zal ik het anderen kunnen schetsen en niets trekt mij zoo aan dan wat Ge juist opnoemt.

Toen ik UEd. mijn laatsten brief schreef had ik onder mijne ontwerpen een, dat mij meer dan de andere bleef aantrekken, schoon ik het ook verwierp en later, in afwachting van bronnen voor Karel den Stoute toch weer opvatte. Ge moogt mij uitlagchen en mij dwaas vinden, want ik heb het verdiend en ook als

het slecht uitvalt of Ge raadt het mij af, dan houd ik het in portefeuille, maar schrijven wilde ik het toch, al ware het alleen om mij weer eens warm te maken voor iets beters. Ik schets dan Alba! den Hertog van Toledo, lijdende, vernederd, gevallen, zuchtend onder de ondankbaarheid van een meester, dien hij après tout trouw diende, Alba getroffen in een zoon ... 't is weer Oltmans[1] die mij lagchende op het idée heeft gebragt ... men zegt, want gelezen heb ik het werk niet, dat Bilderdijk ook in des Landvoogds voordeel spreekt, zou men mij kunnen verdenken van napraterij, die pronkt met oorspronkelijkheid?' Maar nu heeft de schrijfster nog andere bronnen o.a. Barante ontvangen voor Karel den Stoute, zoodat zij zegt: 'Me voilà au grand complet met Karel en als Alba mij nu alvast uit de gedachten is, dan ga ik den Bourgondischen vorst van alle kanten bezien en doorzoeken om te weten s'il était de son âge.'

Zij ging door met Karel en in De Gids van 1841 verscheen dan ook Eene Kroon voor Karel den Stoute. Inmiddels werd Het Huis Lauernesse druk gelezen en zelfs al in dat jaar herdrukt.

Uit een brief van dien tijd is het volgende interessant: 'Ik ontving deze week uit Heemstede (van N. Beets) een brief over Lauernesse, 't was mooi, mooi, mooi! maar uit voorzigtigheid moet ik er niet

1) De schrijver van 'De Schaapherder, Het Slot Loevenstein' enz.

te veel van gelooven, het mogt eens tot zelfbewondering leiden; en daarbij moet ik UwE. bekennen, dat veel lof mij werkelijk ter neder slaat en angstig maakt. Als het waar is, dat mijn werk goed is, dat het zóó goed is, hoe zal ik dan voortaan iets geven, dat ook goed, dat beter is en zoo ik niet kan vooruitgaan dan wenschte ik veel liever op te houden, en zoo twijfelende aan mij zelve als in deze dagen nu ik weêr iets denk te ondernemen was ik nog nimmer, ik zie altijd achteruitgang met groote letters op mijn papier en dat maakt mij zoo aarzelende, zoo schuchter, zoo zonder zelfvertrouwen, dat ik tegenwoordig schijn te schrijven om te v e r s c h e u r e n , en ik weet niet hoeveel ontwerpen ik niet reeds al ter zijde heb gesteld, die met drift waren opgevat. Het: 'wat zal die er van zeggen, dat kan deze niet goedkeuren, dit zal gene hinderen, drukt(?)[1)] mij als zoovele cauchemars elke veerkracht neder, ik d u r f niet meer kiezen, ziedaar de waarheid en het resultaat van mijn getob, dat U intusschen reeds moet verveeld hebben: mogt ik maar weêr overvliegen op vreemd terrein, of was er slechts eene b o n n e â m e , die mij wees "daarheen en met dat doel"; alleen dan werk ik met lust en moed als ik wete dat ik voor iets goeds moeite doe. Als ik er over nadenk, vind ik dat ik nooit gelukkig ben geweest in het kiezen mijner onderwerpen, Lauernesse is het idée van een boekver-

1) Onleesbaar.

kooper en het slaagt! Wat moet ik daarbij van eigen smaak denken?'

Zij was dus nog verre van die zelfbewondering waar zij zoo voor vreesde, en waar Potgieter blijkbaar haar oordeel gevraagd heeft over zijn Albert[1] antwoordt zij: 'Ge doet niet voorzichtig met mijne pedanterie uit te lokken'.

Van haar Karel den Stoute zijn 42 pagina's af, ze laat Alba niet los, ze is recht gelukkig dat Potgieter haar plan goedkeurt. ''t Is een beeld, daar ik uit mij zelve niet op gekomen zou zijn, nu toch wil ik zeker nader kennis er mede maken ... In waarheid, ik houd van studie en toch kost zij mij altijd physieke pijn. Mijn gek zwak hoofd! Negen pagina's schrijven vermoeijen mij niet zooals vier, die ik leze met doel om te onthouden. En al ware het alleen voor vermaak las ik zoo graag den ganschen Chronique van Commines door. Ge raadt mij de lectuur onzer ouden. Wie toch? Hadden wij oude romanciers? Van Vondel heb ik gelezen wat ik heb kunnen grijpen en vangen, zoo ook van Huygens, en het was, helaas, niet veel. Hooft's Nederlandsche beroerten heb ik een korten tijd in mijne magt gehad, anders zag ik van dezen nimmer. Op welk een armoede betrapt Ge mij hier. Maar de vriend die mij met dat alles diende is dood, ik (was) toenmaals nog te weinig gevormd om anders te apprecieren

1) Een studie in De Gids.

dan op het woord af. Sedert ben ik in de Fransche romantiek vervallen. Zij heeft toch ook hare goede zijde; heeft ze niet? Maar ik wil mij bekeeren. Ik lees nu W i l l e m L e e v e n d. Ik weet zelve niet hoe ik den moed had te ondernemen.'

Zij zal een bijdrage voor de A u r o r a leveren; haar is gevraagd een onderwerp voor een plaatje van Hollandsche kunst om de Engelsche te vervangen, waarmede men het tot dusverre deed, en zij vraagt: 'Was Leycester goed?' Deze held van een later groot werk is haar dus al in den geest verschenen, en, zooals uit een volgenden brief blijkt, is het Bakhuizen van den Brink, die haar op 't idee van Leycester heeft gebracht.

In de A u r o r a van 1842 verschijnt: L e y c e s t e r t e A l k m a a r. Zij verantwoordt zich op deze wijze tegenover Potgieter: 'Ik wil U mijn leed uitdrukken dat ik Leycester te Amsterdam niet heb gekozen schoon vroeger Mr. v.d. Brink er mij een woord van zeide, dat er mij toen reeds lust toe gaf, en waarvan ik niet begrijp, dat ik het vergeten konde. Het was nu een inval om een straat van Alkmaar geschetst te zien, ik heb geen ander thema dan de zekerheid uit Hooft, dat de Lord zich daar korten tijd heeft opgehouden, ik kan daar alles op bouwen wat ik wil.'

Nog eens terugkomende op L a u e r n e s s e vertelt zij dat Van Lennep het prijst, zij spot een beetje met Ds. Prins, die: 'een standje tegen mij heeft

gemaakt in een maandschrift over de Mariadienst, die ik volgens hem invoeren wilde, naar een los daarheen geworpen uitval in mijn boek'[1]. Maar dan moet zij weêr klagen, dat zij een ganschen winter bijna niets gedaan heeft (dit is op 25 April): 'nadat men goede verwachting van mij is gaan koesteren; als ik er aan denk word ik zoo verdrietig en zoo ter neêrgeslagen, dat ik alles in 't vuur zou willen werpen, zoo ik niet de noodzakelijkheid had ingezien van eindelijk iets te leveren voor een tijdschrift, dat mij de eere doet mij onder deszelfs medewerkers op te nemen. Ach, ik bid u, zeg mij toch eens hoe Ge het vindt, het is geenszins uit ijdelheid maar uit waarachtige onrust, dat ik het U vrage.'

Toch proponeerde Beijerinck in Mei daaraanvolgende haar al een herdruk van L a u e r n e s s e en van verstrooide stukjes. Dezen laatsten ried Potgieter haar af, en zij begreep ook zelve: 'dat zij die eerstelingen eener verbeelding door zoo weinig oordeel geleid niet op nieuw voor de oogen van het publiek moest brengen.' Echter had de 'propositie van de finantieele zijde voordeelen, waarvoor - schrijft zij - ik niet onverschillig kan zijn sinds i k m i j o p d a t p u n t g e h e e l o n a f h a n k e l i j k g e s t e l d h e b v a n m i j n e f a m i l i e, maar toch ben ik niet zoozeer de slavin van mijn belang om er

1) Het Huis Lauernesse XVII.

niet over heen te zien. Zoo mij verzekerd wordt, wat ik zelve onduidelijk gevoel, dat er iets onpassends in ligt, als het ware op de goede ontvangst van een laatste werk te speculeren ...'

Zij werkt liever aan Karel den Stoute voort en wel zoo, dat zij een maand later schrijven kan: 'de la Manche en Commines en Barante komt er de eenige verdienste van toe, want dat kan ik zeggen, ik ben eerlijk geweest en heb hen altijd bij de hand gehouden, ook ben ik ze dankbaar boven alles en de vriendelijke bezitters, die ze mij afstonden, hebben mij er meer dienst mee gedaan, dan ik kan uitdrukken'.

Ze zou de boeken wel terugzenden maar: 'er is nog zooveel dat ik tot mijn eigen genoegen nasnuffelen wilde en waartoe ik tot hiertoe mij niet wilde laten verleiden.'

Is Lauernesse al herdrukt, de brieven lezende, voelt men, dat het succes van dat boek de schrijfster niet met rust heeft gelaten. Doch er komt andere onrust bij: 'Verbeeld U - schrijft zij - dat B(eyerinck) mij daar verschrikt met zijn vermoeden, dat De Gids Lauernesse met geene beoordeeling zal vereeren, dit zou toch hard zijn. En moest ik niet uit uw vorige het tegendeel hopen?'

Nu had Potgieter wel geschreven, dat Ds. Prins van zijn aanval berouw zou gevoelen; maar zij, verlangende naar een beoordeeling van Lauernesse in De Gids, gaat voort:

‘Zonder nu juist voor hem te gloeijen in die christelijke liefde, die in mij wel eens koel wordt, tegenover zulke harkstijve dominésachtigheid, heb ik toch nu wel medelijden met hem omdat ik toch geloove, dat hij het zoo kwaad niet gemeend had; zou hij wel? Intusschen moet ik bekennen, dankbaar te zijn aan de ridderlijke hand, die voor mij den handschoen opvatte; dit was het dus wat Ge bedoeld hadt, en wat ik mij dwaasselijk inbeeldde de recensie van L(auernesse) te zijn, die toch wel komen zal, nietwaar, al is het na jaar en dag; want ondanks het gepraat van Beijerinck, de kritiek zal mij niet loslaten, omdat ik ongelukkig hem tot uitgever heb ... Mijn hoofdstuk over Karel van Gelder m'a v a l u een hulde van Nijhoff en een cadeau in 3 deelen van zijn Geldersch archief.’

Het blijft haar ergeren, dat D e G i d s L a u e r n e s s e onbehandeld laat en zij klaagt, ‘dat D e G i d s (zeldzame gewaarwording) mij deze maand heeft teleurgesteld, dat hij mij vergeet, dat Beijerinck gelijk heeft dat L a u e r n e s s e de aandacht der kritiek niet verdient, niet zooals Klikspaan[1)] ten minsten, die later gekomen is, die mij voorgaat, een lange magere student mijn mooije Paul en eene dame te desavouëren voor een student! Zou Klikje dat gepredikt hebben of is hij zoo 19e-eeuwsch en fransch dat hij het “honneur aux dames” nonsense rekent en vooruit

1) Studenten-Typen, door Klikspaan, beoordeeld in De Gids van 1841.

dringt r e p o u s s a n t d e s c o u d e s, alles wat achter gaat. V o i l à d e l ' i m p a t i e n c e, zult Ge zeggen en lacht mij uit, maar het is toch ook zoo naar dat ik nog geen fatsoenlijk woordje over mijn boek heb gedrukt gezien.'

Terwijl E e n e K r o o n v o o r K a r e l d e n S t o u t e in D e G i d s verschijnt, zal zij in den zomer van 1841 te Velzen bij Willem de Clercq logeeren, nadat zij in December te voren te Amsterdam met hem heeft kennis gemaakt. 'In de hoop den moed te zullen hebben alleen een spoortocht te wagen', gaat zij er heen. Zij laat zich over de familie De Clercq aldus uit: 'de naauwere kennis(making) heeft aan onze wederzijdsche toegenegenheid geen schade gedaan, als 't niet te pedant gezegd is, van mijn kant ten minsten, ik heb in mevrouw een allerbeminnelijkste vriendin gevonden, en ik zou niet kunnen zeggen of ik mr. (mijnheer) meer bewonder dan liefheb. Hij is in zijn huisgezin zoo goedig, zoo zonder pretenties, zoo toegefelijk voor een ander en toch zoo streng voor zich zelf. Zoo oprecht en werkdadig vroom en toch zijn overtuiging niet opdringende aan anderen, zelfs niet aan hen, die hij het regt had te leiden, dat het onmogelijk is niet van hem te houden, zelfs al deelt men menige van zijn gevoelens niet.'

Bij de familie De Clercq interesseert haar vooral de jonge Gerrit, dien zij Potgieter aanbeveelt; Ger-

rit heeft gevraagd dezen een brief van haar te mogen overhandigen. Gerrit wenscht den dichter van H e t N o o r d e n van aangezicht tot aangezicht te zien en zij beveelt hem aan met deze woorden: ‘als het niet al te vermetel geoordeeld is, geloof ik, dat zoo iemand, hij het waard is; zoo iemand, hij het is, die het zal apprecieren. Hij zal u niet komen lastig vallen met slechte verzen, hij heeft de goede smaak van ze niet te maken, maar slechts de schoonheid van der anderen waarachtige poëzie te genieten. Als ik mijn eigen oordeel durfde vertrouwen zou ik zeggen, dat het zijne zoo helder en juist is als ik niet dacht, dat het op zoo jeugdigen leeftijd reeds kon zijn bij zooveel geestdrift en zooveel imaginatie als de zijne is. Het zou mij zeer verwonderen als Ge hem niet een weinigje uwer belangstelling waardig vondt’ ...

Daar Gerrit Potgieter op de Korenbeurs te vergeefs zocht en hij hem niet in zijn huis durfde lastig vallen, had de kennismaking niet zoo spoedig plaats; doch bekend is, dat Potgieter later (in 1845) den meer dan tien jaren jongeren De Clercq zelf opgezocht en aangeboden heeft in de redactie van D e G i d s te treden.

Bij de familie De Clercq werd de aandacht der schrijfster door een medelogée voor de eerste maal op Goethe gevestigd: ‘daar ik niets van wist en die (de dame) mij toen doodsloeg met mijne aan-

haling uit dien autheur in de voorrede van de “Engelschen”, waar ik genoeg mee in de engte geraakte, zoodat ik speelde daar geen brillante rol; maar troostte mij door met den Leidschen spes patriae voor Victor Hugo en de Fransche vrienden aan onze bewondering lucht te geven; in ruiling waarvan hij mij vertelde van zijn vriend Kneppelhout en van de G u ê p e s van A. Karr (en hoe vindt gij mij nu, ik wed, dat ik op eenmaal tien voet bij u zink) neen, maar ik wil mij zelve nu ook niet zoo heel zwart maken, en de geestige jongeling nog minder. Ik verzeker U dat hij ook Hollandsch leest en dat we ook over Hollandsche litteratuur spraken.’

Over Hollandsch wil hier zeggen over ‘Hooft en Vondel’, die Potgieter blijkbaar haar ernstig aanried te bestudeeren, nadat zij haar stukje voor de A u r o r a ‘Leycester te Alkmaar’ had voltooid. Zijn opmerkingen lokten bij haar het volgende antwoord (5 Aug. '41) uit: ‘Gij schudt het hoofd, die radheid spelt weinig studie, weinig goed beraad. Wil alleen bedenken, dat ik een goed deel geschreven had eer ik van hier (Alkmaar) ging, en dat ik vooral toen met al wat ik meende noodig te hebben bekend was; de grootste moeijelijkheid bestond dus alleen in het uitwerken, bovenal om uit te werken naar den eisch van eene episode, van een klein stukje. Mijne intrigue moest gedeeltelijk blijven daar ik Couwenberg met zijn plaatje niet in den steek

kon laten, maar ik kan U nauwelijks uitdrukken hoe veel moeite mij dat terughouden gaf, als ik mijne lieden Sonoy's hof binnenbragt en niet zeggen mogt, hoe het er uit zag, als ik Leycester noemde en niet een weinig over hem mogt praten, als ik Sonoy nauwelijks mogt aanstippen, als ik zijne dochter niet mogt kleeden, als ik, in één woord, mij altijd moest sparen voor een grooter werk voor beter plaats. Om de wille van de pijn, die ik mij zelve daartoe heb aangedaan moet het publiek, moet vooral Gij (want l'autre n'importe) mij het pijnlijke, het flaauwe, het onvolledige van het kleine stukje vergeven, dat ik later in het teruggeven verbeteren en uitbreiden kan. Maar hoe vindt Gij nu een autheur, die met haar eigen werk begint en er zóó lang over spreekt zonder eerst te danken voor zooveel vriendelijke regelen en zooveel goeden tijd als Ge voor haar ten beste had en zonder U eerst te verzekeren dat Hooft en Vondel in goede welstand zijn aangekomen en door mij met vreugde ontvangen werden. Uit beiden hoop ik veel licht te scheppen voor het grootere werk, waartoe ik lust heb alle mogelijke krachten in te spannen.' (Leycester).

Nu weer in Alkmaar terug, krijgt zij een bezoek van Beets, die: 'une chose étonnante! une chose inouie! une chose impossible!' - Potgieter had het haar al voorspeld, dat zij voor

de Muzen zou gebruikt worden - haar komt vragen om een bijdrage voor zijn jaarboekje (Muzenalmanak).

Intusschen heeft de heer Nijhoff te Arnhem haar te logeeren gevraagd. Zij neemt zijn gastvrijheid aan. Zij gaat over Amsterdam op reis, waar zij bij Pieneman poseert voor haar portret voor den Muzen-Almanak. Te Arnhem werkt zij met het oog op dat jaarboekje en komt na allerlei andere plannen er toe Ximenes, ‘een mooye, forsche figuur’, te teekenen, die haar evenwel ‘weer alle genoegens zal bederven, omdat zij werken moet, terwijl de heer Nijhoff haar van de Geldersche natuurtooneelen wil doen genieten.’

In September is zij gereed en schrijft: ‘ik heb zoo wat den heelen Ximenes gegeven d u c o m m e n c e m e n t j u s q u' à l a f i n ten goeden verstande van alle lezeressen. 't Heeft mij moeite gekost om mij naar 't cadre te schikken, mogt niemand er dit slechts aan bemerken. Uwe wenken hadden mij zeker belangrijk kunnen zijn, maar toen ik U schreef wist ik nog niet h o e ik hem geven zou. Nu is hij reeds in de magt van I(mmerzeel) en die steen mij van 't hart gewenteld.’

Hoe zij tot Ximenes gekomen is blijkt niet. Met den heer Nijhoff komt zij overeen een feit uit de Geldersche Geschiedenis als roman te bewerken. ‘Deze (de heer Nijhoff) heeft oneindig vele en aller-

pleizierigste bronnen voor mijn aanstaanden Leycester. Brieven en bescheiden over Leoninus, den Graaf van Nieuwenaar, Jonkh. van Hemert etc., die hij mij alle met de meeste gulheid aanbood, zonder een woord over de uitgave te reppen, maar al zwijgt zijn kiesheid op dit punt, mij dunkt, ik mag, en zeker ik wil, mij die bronnen niet toeeigenen, zoo hij die ze mij geeft niet tegelijk mijn uitgever wordt ... Zoudt Gij dan mijn onderhandelaar willen wezen als het zoover was?'

Potgieter, die haar al vroeger 'raad en voorlichting in auteurszaken had toegezegd' zou zeker bereid bevonden zijn dezen wensch te vervullen; het is evenwel niet noodig geweest, daar van een uitgaaf door den heer Nijhoff niet is gekomen. In November (op den elfden) is zij weder in Alkmaar terug, na nog in Amsterdam te hebben vertoefd, logeerende bij haar neef Rocquette; en op dit verblijf terugziende, vraagt zij: 'Kwam ik ook te veel, ik kwam zoo vaak à d e s h e u r e s i n d u e s. Uwe hoffelijkheid heeft het mij nooit laten raden, uwe gulle Tante verzekerde mij altijd het tegendeel, maar mijn eigen geweten beschuldigt mij er nog over en het moet gelijk hebben, want het spreekt luider dan alle mijne vindingrijkheid tot zelfontschuldiging. En hoe ik U geërgerd heb met mijn "geen verstand van" die uitvlugt, zoo vaak mijn ondoordacht heen spreken mij in de eene of andere engte had gebragt,

die uitvlugt bij alles, waarover ik noch konde, noch durfde mijn idée zeggen, hoewel het eene onpleizierige waarheid is, dat ik heel veel dingen beter voel dan weet uit te drukken vooral in tegenwoordigheid van zulke scherpziende en goed hoorende vrienden als Gij en mr. v.d.B., die, dunkt mij, altijd door over mij moeten lagchen of de schouders ophalen ...

En nu ben ik weer thuis, weer op mijn rotse der verbanninge met geene andere troosteres om mij dan de Aurora, om mij te ergeren over t.K. (ten Kate's) flauwheid en mijn eigen mislukten Leycester, een bloesem, die kwade vruchten belooft, Aurora en de Bedevaartgangers[1], die mij ergeren om duizend redenen ...

Ik zit hier dus wel regt als een visch op het drooge ...'[2]

'Ik heb toch ook altijd iets, dat mij van nutte gedachten aftrekt; in plaats dat ik studeer op Leoninus, maak ik mij boos over de autheur der Bedevaartgangers, die mij ronduit schrijft dat mijn Lauernesse haar zoo levendig voor den geest stond bij het schrijven, dat zij mijn stijl van tijd tot tijd had gecopieerd. Een blijk van vriendschappelijke admiratie, daar ik niet hoog mee loop. Haar stijl was immers juist de geschiktste voor den Roman intime,

1) Roman van Elisabeth Hasebroek.
2) Toespeling op een bijdrage van Potgieter in de Gids.

waarom mag niemand dus zichzelve zijn, waarom moet ieder altijd elk nadoen, ... waarom moet Josua een vader zien sterven, als Aernoud bij het sterfbed eener moeder binnentreedt, waarom dit - waarom? ik zou een lange reeks kunnen vinden zoo het niet voor U vervelend werd en voor mij droevig!'

'... Maar dat zij der vriendin onopregtheden niet gespaard heeft dat legt een wrang gevoel in mijn hart, dat mij misschien onrechtvaardig maakt voor de schoonheden van haar werk voor menige poëzij in de toestanden, zooals ik vroeger zoo heel gaarne blind was voor de zwakheden daarvan.

Gij ziet hoe slechte recensenten vrouwen zijn. Nu de arme worden ook door de gezegde autheur verdeeld in coquetten en verliefden, hoe zouden ze daarna ook nog voor iets anders goed zijn; arme vrouwen, met hoeveel plats en hoeveel spottend wantrouwen zult Gij weer te kampen hebben na de lezing van dit boek? Neen, foei, ik word bitter en ik word boos op mijzelve, omdat ik mijn verdriet, mijne bitterheid niet beter in mijne macht heb. Aan wien zal, aan wien mag ik ook klagen dan aan U, qui a vu se dérouler tout celà, en toch heeft die vriendschap in opregtheid mijn geluk van deze laatste jaren uitgemaakt; zal dat verder nog zoo kunnen zijn? Zal het niet een amitié de convenance moeten worden als al het overige? Ik wenschte zoo innig het tegendeel. Ge ziet, ik ben

er zoo mede vervuld dat ik van niets anders weet te spreken, en dat zelfs tot U, die zoo goed voor mij geweest zijt en zoo trouw een vriend ten allen dagen, een vriend die waarheid sprak en opregt was.

O! vergiffenis! Op eene andere keer zal ik weer eens kunnen lagchen' ...

Nog iets anders moet haar leed gedaan hebben, iets met de Hasebroeks en ook iets met Potgieter; althans een brief van 10 Februari '42 vangt aldus aan:

'Als men begint met uitstellen, zij het ook onze liefste bezigheid, die men zou terzijde zetten, zij wordt afstel als men niet waakt, dat de omstandigheden er zich niet tusschen plaatsen. Dat bezwaar drukt mij sinds ik een brief van U heb liggen, die niet beantwoord werd en die niet beantwoord kan worden ... en was mij dat (het schrijven aan Potgieter) voormaals de zoetste en interessantste bezigheid, die ik kende, ik zie niet waarom ik haar zou moeten opgeven, nu ik U nog zooveel nader sta door mijne betrekking op uw intimen vriend. Ik hoop ten minsten dat Gij dit met mij eens zult zijn en in die hoop durve ik voortgaan totdat Gij mij het tegendeel toeroept.

En dat zult Gij niet doen; uw laatste brief zeide mij het tegendeel, hij verzekerde mij dat Gij dezelfde voor ons wilt blijven al hadt Gijl. ook voorgenomen elkander genoeg te zijn, en schoon ik geen wensch liever verhoord zie dan dezen, toch kan het niet

schaden zoo een vriend als Gij mij een weinig helpen wilt om hem gelukkig te maken. E s t - c e c o n v e n u ? Van werken komt dezer dagen niet veel, - beter gezegd - niets. Het is mij zoo aangenaam om een tijdlang geheel vrouw te kunnen zijn, en geene andere dan vrouwelijke bemoeijingen noodig te hebben, maar a l s het mij weêr mogelijk is met eenige rust aan schrijven te denken dan zal ik zien of ik Alva in 't leven kan roepen!'

Zij was nu verloofd met Bakhuizen van den Brink en onverdeelde instemming schijnt haar engagement bij haar vrienden niet gevonden te hebben.

Nog in 1865 sprak Potgieter in een brief aan Busken Huet in een terugblik bij den dood van Bakhuizen 'over de dwaasheden der declaratie'; en dat er tusschen de schrijfster en Potgieter iets was voorgevallen, al blijkt niet juist w a t , wordt duidelijk uit een fragment van een brief van 25 Februari, waarin ik lees: 'Lauernesse een jaar nog smeekende om kritiek, Ximenes overgelaten aan de pruiken-kritiek van S. en door niemand mijner vrienden gereleveerd, (B.v.d.B. kon nu een bepaalde reden hebben om het niet te doen) waren ook grieven van mijn kant, die ik nu alleen maar noemen wil om niets tusschen ons te laten, dat Gij niet zoudt weten; ik lach nu zelve om mijn bouderen daarover, geen boek ter wereld en alle kardinalen te zamen zijn mij zooveel waard als een vriend als Gij. Mag

ik dus oprecht en hartelijk U de hand bieden en herhalen als bij het oude? daarbij wederzijds beloovende geen ontevredenheid te smoren opdat zij niet tot eene sourde verbittering verergeren moge.

Wat zal v.d. B(rink) gelukkig zijn als hij dit hoort, hetzij van U, hetzij van mij. Gij weet zeker dat hij mij den Maandagavond zal geven. Hij brengt U dan Alba mede, maar niet den man des bloeds, hij speelt hier eene ondergeschikte rol, en zoo hij zich heeft doen wachten was het uit schroom. Het (verhaal) is nog niet af, er moet zelfs zeer veel aan gewerkt, maar na overleg met v.d.B. heb ik er geene veranderingen in te doen dan alleen zoowat in de proeven ...'

Hoe zij toen gestemd was, blijkt verder: 'gelukkig zie ik aan mijn boomen en in mijn warme zon iets voorjaarsachtigs, dat kunstgenot en kunstlijden gaat verjagen door natuurschoon, en mijn hart is zoo zomerachtig gestemd, dat ik naar het laatste meer verlange dan 't andere regretteere. Zal ik het te Amsterdam genieten? Ik hoop het, schoon ik het niet wete ...'

Na in Amsterdam geweest te zijn waar zij met Potgieter een onderhoud heeft gehad, doet zij in een schrijven van 1 April weder uit Alkmaar geschreven al haar best om alle misverstand uit den weg te ruimen en geheel vrede te sluiten, in de volgende bewoordingen:

‘Ik weet niet beter uit te drukken het genoegen dat uwe letteren mij veroorzaakten dan door ze zoo spoedig te beantwoorden als mij mogelijk is, te meer daar veel daarin mij tot antwoorden uitlokt.

Vooreerst omdat niets mij zoo zeer verheugt dan uw gul avoueren van uwe grieven tegen mij, want nu kan ik ze of wegruimen of er berouw over toonen, opdat ze geene traces overlaten mogen en de verzoening er te opregter en te volkomener om zij Want ook ik acht U te hoog, stel te veel waarachtig belang in uwe vriendschap om tegenover U te kunnen aannemen die a m i t i é d e c o n v e n a n c e of liever die diplomatieke vijandschap, die ik, helaas, heb moeten accepteren tegenover lieden, die ik vroeger liefhad en die ik heb leeren wantrouwen en kleinachten. Nu mag ik mij even verdedigen niet waar? en wel vooral op die kleiner nuances van vriendschap, die zoo ongelukkig mijn hand ontgleden zijn om door U te worden opgevat, zooals ik met al mijne d i v i n a t i o n s g a b e niet had kunnen raden, dat mogelijk zou zijn. Ik bedoelde er niets mede dan dit: met Beets (in tegenoverstelling van Hasebroek, van Mr. F.-oreest-) heb ik nooit op dien voet van vriendschap geleefd, die mij regt geeft op eene andere dan koel beleefde felicitatie. Hoe kon dat op U passen? Op U van wien ik de hartelijkste en innigste gelukwenschen had ontvangen, die ik nog had gehad of later gekregen. Van U

de eenigste mijner vrienden van wien ik vooruit wist, dat ik hem niet zou verliezen, dat hij mij meer zou worden door deze verloving. Dat ongelukkige nuanceren! ... maar misschien is mij in den loop van dien ochtend (toen zij te Amsterdam was) wel het een of ander woord ontvallen, dat mijn ongeduld en verdriet te kennen gaf, want ik weet zeer goed, ik was lusteloos en irritabel op dien dag. Couwenberg (de schilder, die haar portret teekende) verveelde mij, en ik kon niet uitstaan dat nieuwe kritiek mij nog langere séances op den hals haalde. En zoo daaronder iets mag geweest zijn, dat U heeft kunnen wonden (schoon ik het mij in ernst niet herinner) dan bid ik U het mij te vergeven, als ik U zeg dat ik ongelijk had en er zoo min rancune van te houden, als ik het doen zal van uwe mindere verschooning voor eene liefde, die zich misschien meer gepassioneerd en minder ernstig uitte dan Ge hadt kunnen verwachten van uw geleerden vriend en van een t a n t s o i t p e u b l u e s t o c k i n g als ik. Maar juist de vrees om dit laatste te v e e l te schijnen doet mij welligt in uitersten vervallen, die zeer ligt stootend kunnen zijn voor wie mij niet ziet met het zachte oog der liefde. En nu belooft uwe vriendschap mij een weinig van die goedheid. Is het noodig te zeggen: q u e j ' a c c e p t e . Wat het overige aangaat, ik ben ligtzinnig in het uitwerpen van phrasen, waarvan ik niet vooruit al de consequentie

heb bedacht, dat is eene groote fout vooral als men met menschen van fijn vernuft en verbeelding wil omgaan, een fout waardoor ik ligter kwets dan ik het zelve wil of weet; maar waarvan ik mij zal trachten te beteren zoo zeker ik er het schadelijke van inzie' ... Na deze strofe schijnt er een stuk weg te zijn en dan vervolgt zij weer: 'In Lauernesse meende ik in waarheid van het beginsel te zijn uitgegaan: Christus sterker dan de hartstogten. Mijne lieden onderschikken er de hunne aan. Aernoud tot zelfs zijn rang en heerschzucht toe, Ottelijne, die de zwakste had kunnen zijn, overwint de hare en blijft leven, gezond en gelukkig leven zelfs de anderen ... maar Gij gaat denken dat ik nog met alle autheurswarmte aan de poppen hang, die ik eens heb laten opdansen. En waarvoor de anderen de sympathie reeds lang verloren hebben. - Welnu, wat zou ik er bij verliezen zoo Gij mij deedt inzien, dat ik in Ximenes advocaat van de slechte zaak was geweest. Zou ik er niet veeleer bij winnen ook van eene andere zijde te leeren zien wat ik eerst met sympathie anders had bekeken. Ik zou er niets tegen hebben U partij te zien kiezen voor de Hollanders, voor allen, die X. tegenstaan. Du choc des opinions renaît la vérité. Nu kan het een winteravond-discours geven, - als ik spreken kon, want Gij zoudt mij toestaan een weinig voor den kardinaal te strijden eer ik hem à merci gaf ...

Naar mijn idee moet men alleen zien op het werk, en de persoon der schrijfster à c ô t é laten, die eene slechte kunstenares moest zijn als ze zoodadige kritiek niet begreep, en, ware die ook hard, niet eerbiedigde. Gij hebt het anders geoordeeld - welligt wijzer, s o i t - laten alle mijne L's en X's in zoet geloof aan hunne volmaaktheid sluimeren blijven en vergeten worden mits slechts v.d.B. eene dissertatie levere, die de aandacht van alle kritici verdiene en opwekke. V o u s v o y e z l a v a n i t é y e s t t o u j o u r s, slechts heeft zij een andere loop genomen.

En, niet waar, de dissertatie komt wel zeker, enkel de twee paaschdagen heeft mijn vriend mij van zijn tijd geofferd en uw raad was wel wijs, en ik zal hem opvolgen, waar het in mijne magt is - maar Gij hebt wel gelijk, het is niet die van een die liefheeft - want anders een maand langer geen Dr. voor zijn naam of een dag hem niet zien, meent Gij dat de keuze ligt zou zijn? En dit aan U, den vriend, die mij niet slechts voor mij maar zelfs voor de kunst behoedzaamheid toewenscht tegen de hartstogten. Maar ik zeg U, als men mij die afneemt, c ' e s t m e b r i s e r l e s a i l e s, tot ik waggelend op den grond moet rondfladderen. Als ik nu weet, dat (mag ik dat woord nu maar eens gebruiken) mijn talent daarin ligt, moet ik ze dan afleggen om wegen in te slaan, waarop anderen wel goed voort kunnen, maar waarop ik hinken zoude?

Ik heb van schaakspelers hooren zeggen, dat sommigen sterker met de paarden werken, anderen met de kasteelen, anderen weer door een eenvoudige raadsheer hun spel weten te winnen. Mag men in de kunst niet ook desgelijks zijne wapenen kiezen? Ik hoop dus niet dat v.d.B. mij tot de rust der antieken bekeeren zal.

Maar rust?' ... Zij verkreeg die nog niet.

[20 April 1842]

Uit deze van 20 April moge het blijken:
'De spoed waarmede ik U antwoord, Hooggeachte Vriend! moet Gij wijten of danken aan uwe vragen naar v.d.B., want het zou mogelijk kunnen zijn dat hij U nog niet geschreven had, en in dat geval moet ik uwe klagten of onrust zoeken af te leiden. Gij ziet ik schaar mij op de zijde van den vijand, maar ik heb er reden toe. Nadat hij den Zaterdagavond en den Zondag van 9 en 10 April bij ons had doorgebragt, kreeg ik eerst Zaterdag daaraanvolgende een kort billet. Hij was ziek, een catarrhale ongesteldheid (ik moet zeggen door eigen schuld zich op den hals gehaald) maakte het hem zelfs onmogelijk op te staan en eene wonde aan den regter duim, bij het instappen van eene diligence gekregen, die hem reeds te Alkmaar hinderde was door de koorts zoo verergerd dat het schrijven allerlastigst, bijna zelfs ondoenlijk viel. Gij begrijpt mijn verdriet, mijne onrust na zulk een week doorgebragt in de akeligste voorstellingen. Intusschen,

hij wordt goed opgepast, krijgt van tijd tot tijd deelnemende bezoeken en heeft Dr. La Lau, die heel knap moet zijn tot docter en een kort billet, dat ik gisteren ontving sprak van aanvankelijke beterschap. In de onzekerheid of hij het zijne mama had medegedeeld en niet wetende of hij er in Amsterdam van gewaagd wilde hebben schreef ik het U niet, bij het afzenden van Hooft, maar had ik kunnen gissen, hoezeer het U vreemd moest voorkomen, zeker ik had het adres geforceerd en er een billet voor in plaats gesteld. Moge hij nu bij U evenzeer geregtvaardigd zijn, als hij het Zaterdag was bij mij ... Nu bid ik U alleen gedenk v.d.B. zonder toorn en troost hem eens, en groet hartelijk van mij uwe lieve Tante[1)], onzeker als ik ben, wanneer ik zelve een woord van vriendschap aan haar zal kunnen overbrengen.

Met opregte hoogachting,
Uwe zeer d.d. en V.

Woensdag, April 1842.

Uit het bovenstaande blijkt wel dat zij geen rust had, al schreef de geneesheer haar die voor. In een kort briefje van 29 Juni, waarbij zij ‘Eene Kroon’ 2en druk aanbiedt, spreekt zij van haar ‘voorgenomen togtje naar Leijden’. Of zij dit voornemen heeft uitgevoerd blijkt niet, maar 't is begrijpelijk

1) Juffrouw van Ulsen, met wie P. samenwoonde.

dat zij bij de promotie van Bakhuizen van den Brink, die den 1[en] Juli plaats vond, tegenwoordig wilde zijn. Van datzelfde jaar zijn er geen brieven meer tot, 20 December, een uit Leeuwarden, aldus aanvangende*:*

[20 December 1842]

'Nu durf ik bijna niet meer schrijven, Hoog Geachte Vriend, zoo aanstaande is mijn vertrek van hier, zoo nabij de dag, dat ik U zelve zal zeggen hoe zeer mij uw laatste, hoezeer veel van U mij goed gedaan heeft in mijne zelfgekozen ballingschap, maar omdat Gij het wenschtet, dat ik nog eens schreef, omdat ik er behoefte aan had het te doen en omdat ik zoo weinig zeker ben van mijn tijd te Amsterdam, schrijve ik nu, want ziet Ge, als ik mijn fantasie volg, als ik den dringenden wensch mijner ouders gehoor geve, dan m o e t en z a l ik ditmaal den oudejaarsavond met hen vieren, verleden jaar offerde ik dien dag aan mevr. v.d.B., ditmaal moet het offer aan dien kant zijn, en daarenboven ik moet naar huis, naar mijn eigen kamer om te werken, ik kan die ledigheid niet langer uitstaan ...'

Zij is in een deftig gezin, waar zeven kinderen zijn, gelogeerd, heeft nauwelijks tijd haar liefste correspondentie af te doen, en het beste wat zij doet is ... 'beter worden naar het lichaam en p a r c o n s é q u e n c e ook naar den geest, en waarlijk, dat had ik noodig!' zucht zij. In dien brief komt verder nog

voor: ‘v.d.B. schreef veel en allerliefst, wij hadden op en omstreeks van 24 November daagjes als van ouds met elkander doorgebragt, ... zoodat Leeuwarden is mij om duizend reden(en) lief geworden en ik zal het met weemoed verlaten, weet ik w a t mij elders wacht? Het is lief van uwe Tante dikwijls aan mij te denken en somwijlen van mij te spreken en ik dank U, dat Gij het mij mededeelt. Gij schrijft mij juist de dingen, die mij het meest aangenaam zijn te hooren, v.d.B. dikwijls met U, het is zonderling, komt het door onze eerste kennismaking, komt het daardoor, dat ik altijd de zoetste avondjes in Amsterdam aan uw huis heb doorgebragt, maar ik denk mij v.d.B. noode, gescheiden van U, daar is geen kamer in de gansche stad mij zoo waard, mij zoo heilig, zou ik haast zeggen als de Uwe, en dus, hoe heel graag had ik ook St. Nicolaasavond daar geweest ...’

Voor het einde van het jaar keerde zij dus naar Alkmaar terug, wij moeten wel gelooven naar lichaam en geest veel beter dan zij te Leeuwarden gekomen was, maar ook nog steeds in onzekerheid omtrent haar naaste toekomst. Bekend is het, dat noch het engagement, noch de promotie keerpunten werden in het leven van Bakhuizen en zoo teekent zich teleurstelling opnieuw af in een brief van 4 April (ik moet stellen: 1843, al heeft zij zelve het jaartal er niet op gesteld). Na geklaagd te hebben dat zij

van 29 December tot 4 April zonder een enkel lettertje van Potgieter is gebleven zegt zij: ‘dat kan niet goed zijn, dat kan ik tenminste niet langer dragen’ en verder: ‘En nu, zal ik beginnen met U van mij zelve te spreken? Zoo het een journaal moest zijn, zou het, even als dat van wijlen Lodewijk XVI menigen dag met “niets, niets” kunnen aangevuld worden, maar wat toch, iets is een groote zegen, zelfs ik ben vrij gezond geweest (schoon het voorjaar mij weer een oude kennis brengt) en vrij kalm en rustig, dat veel, veel is niet waar? Daarbij wordt ons verschiet nu toch langzamerhand meer helder, al is het dan ook niet zoo plotseling dag geworden als wij ons een oogenblik verbeeldden. De lezingen (over het nut der wijsbegeerte en hare beoefening), de satisfactie, die v.d.B. zelf daarbij schijnt te ondervinden, en zoo ik mij niet vergis, ook die van zijn publiek zijn mij als zoovele gestalten, waaronder hoop en bemoediging zich voordoen, en ondanks alle stemmen, die zich beijveren om het tegendeel uit te roepen, is mij gebleven, wat ik boven alles wenschen zou te behouden, de liefde van v.d.B., en die korte dagen van zijn hierzijn, die onze scheiding moesten vergoeden, hebben altijd gestrekt om mij weer kracht te geven en moed voor het vervolg - zoodat - maar Gij eischt geen biecht en toch verbeelde ik mij, dat Gij na een zoolang zwijgen wel een blik zoudt mogen

( )[1] willen werpen op mijne zielsgesteldheid. Daarenboven schrijve ik weêr en hoe slecht het dan ook gaan moge, het is eene goede afleiding voor alles. Mijne pen heeft mij voorheen het hoofd helpen omhoog houden en die kracht heeft zij nog niet verloren. Intusschen Ge hebt reeds een leelijke proeve van slecht schrift en wie weet nog hoeveel slechter compositie onder de oogen gehad, zoo al niet ingezien; weet dat er nog wel tweemaal zooveel papier vermoord moet worden eer ik met de prinses des Ursins heb afgedaan, die, hoezeer eene schitterende, toch altijd geene beminnelijke figuur is ...'

Ik kan hier afbreken. Wij weten van haar zelve, zij schreef er nog over jaren later aan Busken Huet, dat Bakhuizen de Orsini soms bij 24 pagina's voor De Gids kwam afhalen en 'als (zij) er hem van voorlas (haar) menigmaal met een welgevallig knikje en met een "bravo" loonde.'

De Prinses Orsini verscheen in 1843 in De Gids, en zou haar laatste arbeid zijn, die onder de oogen van Bakhuizen zou ontstaan. In het najaar van dat jaar moest hij plotseling, tot ontsteltenis zijner vrienden en bewonderaars, voor zijne schuldeischers over de grenzen vluchten. De brieven aan Potgieter spreken over dit feit niet en zooals gebleken is uit die van Bakhuizen v.d.B. (door Mr. S.

1) Onleesbaar.

Muller Fz. medegedeeld) ontstond er een verwijdering tusschen Bakhuizen en Potgieter, waarbij Juffrouw Toussaint de zijde van den eerste meende te moeten houden. Hoe ook door Bakhuizen gewond, al achtte zij zich ook verwaarloosd door hem, in een lateren brief, waarvan het jaartal onzeker is, verklaarde zij: ‘dat de bemoeijingen verbonden aan de ontknooping van dien band haar te zwaar vielen,’ en liet er nog op volgen: ‘het valsche licht, dat dit aanhouden op mij werpt, zal ik dus nog wat dragen.’

Reeds voor B's vertrek naar het buitenland, had de correspondentie met Potgieter opgehouden. Van de jaren '43 en '44 zijn er geen brieven, maar in dien tijd vatte de schrijfster de groote studie aan van het Leycestersche tijdperk en de vrucht van die studie was de roman: de Graaf van Leycester in Nederland. Na de verschijning van dezen (1845 1e deel) vatte Potgieter de correspondentie weer op, zooals uit het volgende blijken zal.

II
(1845-1863/64.)

Alkmaar, 9 October 1845.

WelEdele Heer, Hoog Geachte Vriend!

Wie terug geeft, neemt aan, is het zoo niet? En zoo moogt Gij van mij gelooven als ik het van U, dat door allerlei stormen heen het gevoel van vriendschap is blijven leven, en dat te midden van uiterlijke bitterheid, innerlijk wensch en verlangen uitgingen van dat gevoel zelfs en den spoed, waarmede ik antwoord moge U ten borg strekken hoe zeer het mij grieft dat er een tijd is geweest waarin ... wij elkander niet meer schreven, en hoe met vreugde ik uw voorstel aanneem om dien tijd te vergeten door vernieuwde wisseling van gedachten, en ziedaar reeds een dank, die ik schuldig ben aan mijn nieuwen roman, dat hij U (ik ben wel overtuigd niet oorzaak) maar aanleiding was om het mij te zeggen. Zou het opregt zijn te zwijgen, dat ik het hoopte? Maar toch al ware dat niet geweest, geloof ... mijn Leycester, wat hij dan ook moge zijn, is mij veel te lief als vrucht van het merkwaardigst tijdperk van mijn leven, als vrucht ook van strenge studie, die behoefte

was en vervulling in een groote smart om die niet liefst onder die oogen te brengen, die dit alles verstaan kunnen en medevoelen. Dank voor uw bemoedigend woord omtrent de toekomst. Daarvan zal zijn wat God wil, ik hoop geresigneerd te zijn in alles wat zij brengt. Zonder hoop of vreeze leeft men het rustigst. Ik voor mij ben veel kalmer geworden, en ik geloof ook sterker. Doch genoeg hiervan voor ditmaal, en ligt eenmaal nader. Ik heb intusschen nieuwe vrienden gewonnen, mij aan vroegere bekenden nader aangesloten, maar de eersten hebben mij altijd het belang van de ouderen helpen levendig houden, de anderen hun gemis dieper leeren apprecieren.

Onder de eersten hebben wij er een gezamenlijk is het niet zoo? Ds. Mensinga[1)] bij wien mij voor het eerst weder een adres van uwe hand onder de oogen kwam. Een fijnvoelend hart, een nobele ziel, een heerlijk hoofd, gestoffeerd met alles zou ik welhaast zeggen wat er in een hoofd kan; intusschen dit alles is reeds veel langer onder het bereik van uw oordeel geweest dan van het mijne; welhaast ga ik eene wijle in zijne nabuurschap doorbrengen, en hoop hem dan weer te zien en te hooren preken, dat hij doet - niet als een ander - maar toch zooals ik wel wilde dat anderen het deden. En nu is deze voor een eerste van een nieuw tijdperk te

1) J.A.M. Mensinga, destijds predikant te Sybecarspel.

lang, schrijf het toe aan lust tot praten, die lange geboeid was, neen, schrijf het toe aan hetgeen 't is, aan wat beters, aan de zucht om door eenig é p a n c h e m e n t U te betoonen, hoe volgaarne ik mij hoogachtend noeme:
Uwe d.d. en opregte vriendin,
A.L.G. TOUSSAINT,
die zich ook aanbeveelt aan uwe Tante wie zij gedenkt, en groet als in den besten tijd.

[December '45]

Een volgende van December '45 (geen datum) begint met een klacht dat zij zoo gejaagd wordt om het 3e deel van Leycester af te maken en gaat dan voort:

'Dank voor uw opregt woord over mijn werk, waarom zou ik (het) n i e t kunnen verdragen niet van U vooral? Liever heb ik tegenspraak dan het zwijgen der minachting, het uwe begon ik er voor te houden, wel wetende dat Gij Barneveld, de Staten etc. niet zien kondet als ik het doe. Dat Gij U niet meer vrolijk maakt om de hulde, die men mij dezer dagen toebrengt verwondert mij. De Alkmaarsche[1)] is eene zeer hartelijk gemeende en gracieus volvoerde. Oscar[2)] schreef ik verleden jaar, hem 'Orsini' zendende, niet als koning en niet o m d a t hij koning was, maar omdat hij mij interesseerde - hij reciproceert als koning met goud. Ik had liever twee

1) Eereburgeres der stad Alkmaar.
2) Koning Oscar van Zweden, die der schrijfster een gouden medaille vereerde.

regels van zijne hand gehad als vriend van Berzelius, als vereerder van Thorwaldsen, als landgenoot van Andersen, maar, over dit alles later, nu bid ik vergeving en geloof aan mijn spijt, dat ik n i e t kan wat ik w i l en dat ik ondanks dit met waarheid mij noeme:
Uwe Hoogachtende d. en vriendin.
Vrijdag, Dec. 1845.

Medemblik, 28 Jan. 1846.

'Nygh heeft mij door een zamenloop van toevalligheden (beter te vertellen dan te schrijven) voor de tabletten van zijn N. Rotterdamsche Courant gewonnen; ik m o e t aan die belofte voldoen, wat oordeelt Gij van deze imitatie der buitenlanders?[1)] Maar bovenal w a t zal ik geven? Had ik uw talent voor 't schetsen van 't dagelijks(che) leven, ik nam mijn sujet daaruit, maar ik kan wel Blauw-bes! en wat niet al met tranen lezen, maar teruggeven, iets in dien smaak, ik kan het niet; en toch verbeeld ik mij dat in een feuilleton - a u j o u r l a j o u r n é e - moet geleefd worden. Ik denk reeds over Diana voor den G i d s, mogt echter Redactie en uitgever beiden wat geduld oefenen, want altijd heeft Diana nog veel studie noodig, hoe onnoozel ze schijnt en veel en velerlei zal mij tot laat in Februarij te Me-

1) Don Abbondio II was voor de N.R.C. bestemd. Het kwam er evenwel niet toe; deze novelle verscheen in '49 in N e d e r l a n d.

demblik houden, als ik er weer ben geretourneerd.[1)]

Een rust een ware rust is het mij vooreerst van Leycester af te zijn. Vooreerst, zeg ik, want het derde tijdperk zal ik nog eenmaal geven als vervolg-roman (dit s.v.p. onder ons). De stof was mij te rijk om haar in eenige pagina's samen te persen, en het publiek moge willen lezen of n i e t lezen, t a n t p i s voor Beijerinck (den uitgever) maar ik m o e t dit tijdvak op deze wijze behandelen of ik zou iets gemankeerds voelen bij mij zelve. O! zeker hebt G i j gelijk de r o m a n is niet mooi, de fabel onbeduidend maar zij kon niet meer plaats beslaan, zooals ik voor mij het boek wilde geven, en ik was ditmaal besloten dit gedeelte op te offeren aan andere bedoelingen. En toch hebt Gij het geraden menige bladzijde is met bloed en tranen geschreven, menige bladzijde was eene overwinning op mijzelve[2)] maar ik geloof niet (dat) de kunst daarbij geleden heeft.

De Leycester is mij ook daarom meer dan een ander boek en ik zou juist daarom kunnen wenschen, dat het zonder kritiek bleef als Lauernesse - zoo ik vreezen moest, dat haar koud en hard scalpel, gevoerd door eene hand, die niets van mij wist en niet met mij voelde en voor wien het boek vele raadselen moet bevatten, dat ontcijferen ging voor het oog van een nieuwsgierig publiek. Aan uwe

1) Dit is stellig uit Sybecarspel geschreven.
2) De zielestrijd van Martina.

hand of die van Mensinga zou ik het veilig toevertrouwen, want waar die de kunstenaresse van de overtredingen tegen de kunst - of tegen de historie of tegen de taal - of tegen wat ook te beschuldigen hadden zouden zij d e v r o u w weten te sparen ...

Ondertusschen dit moet ik zeggen, niet in treu: rige stemming werd mijn boek ontworpen en voltooid, hoewel in treurige omstandigheden naar het uiterlijke.

Waar mij de krachten en de lust tot werken bleef, waar ik die beide voelde te danken te hebben aan God, was ik n i e t o n g e l u k k i g en veel meer blijmoedig, en veel meer rustig, dan in de dagen van s o i - d i s a n t geluk, die ik nooit op zulke wijze weder terugwensch; m a i s b r i s o n s l à d e s s u s.

Leycester was geen goede romanheld, hebt Gij altijd geoordeeld en vindt Gij nu bevestigd. En zeker hebt Gij gelijk een p r e m i e r a m o u r e u x is hij niet, kon en mogt hij niet meer zijn, al was hij het ook eenmaal geweest ...

Maar ik herinner mij een geestig betoog, waarin gezegd werd en bewezen dat Romanhelden altijd flaauwerts zijn en zoo zou mijn held die geen romanheld is altijd dit vooruit hebben op zijn beter gelukte broeders. Ik voor mij heb altijd zoo tegen die romanhelden, die niets zijn dan mooi, jong, verliefd en volmaakt, die c o n t i d ' a l m a v i v a, die wat

op eene guitare tokkelen en met mooije mantels loopen, dat ik ze nooit bovenaan op mijne rolverdeeling en altijd liefst op het tweede of derde plan zet. Is dat kwaad, 't is mogelijk. Ik had L. nog wel kunnen verwikkelen in intrigues, die hem wat meer romantisch hadden gemaakt doch ik verbeeldde mij dat W(alter) S(cott) dit reeds voor goed had afgedaan.'

Toen in Maart L e y c e s t e r voltooid was besloot zij eenigen tijd in den Haag te gaan doorbrengen, werd er ziek en schreef van daar verder:

(Juni 46, datum onzeker):

Hoog Geachte Vriend!

Hoe hartelijk gaarne had ik zelve uwe laatste belangstellende letteren terstond beantwoord; doch het was mij bij voortdurende zwakte, die mij slechts schaarsche uurtjes opzitten vergunde in letterlijken zin ondoenlijk. Zoo ver is het er af dat mijne ziekte iets voorgewends zoude geweest zijn om aan uitgevers vervolging of vriendendrang te ontgaan. Waarheid is dat ik in den Haag was gekomen met voornemens om mij er te amuseren, te verkwikken en n i e t t e w e r k e n. Daarom had ik ook Diana niet willen of kunnen voltooijen (het wordt ook nog al lang), maar van dat genoegen mij voorgesteld is niets gekomen.

Ik heb na mijn aankomst 11 Mei terstond kamer

en bed moeten houden en ben nu eerst deze week langzaam uitgaande, dat mij veel goed doet, bij het zachte weder in deze heerlijke natuur. Ik ben onbegrijpelijk zwak, gelukkig slechts physiek, doch als de handen trillen van zoo weinige regels als ik nu nog zette, wat helpt het dan of het hoofd helder denkt!

Toch dank ik God voor dit voorregt, want deze zwakte is met diëet en rust ligt te overwinnen. Om beide te kunnen houden moet ik nog een lange poos hier blijven. Behalve dat ik volstrekt ongeschikt ben om te reizen is ook de lucht en de leefwijze hier beter geëigend voor mijn tegenwoordigen toestand dan te Alkmaar, waar ik of terstond in mijne vroegere e m b a r r a s verval of mij bemoeijen moet met het ordenen van kamers, die ik er tegen Augustus genomen heb[1)]. Mijne vriendin Lagemans, die reeds zooveel moeite en zorg voor mij gehad heeft en die reeds ietwat in hare zomerplannen gestoord is door mijn verlengd verblijf, nog langer door mijne tegenwoordigheid in haar huis binden wil ik niet, ondanks haar hartelijk aanbod.

Ik heb dus besloten voor 1 of 2 maanden een appartement te nemen hier op een frisschen stand, niet ver van 't bosch. Mijne gastvrouw is heerlijk voor mij geslaagd in het vinden daarvan. En ik heb er geen andere bemoeijing mede dan er heen

1) Aan de Bierkade.

te rijden, dat ik bij blijvende beterschap den 8sten dezer[1] hoop te doen. Zie mij dus voor een wijle Haagsche inwoonster ...

Als ik geheel hersteld ben zal ik beproeven w a t ik kan doen voor Diana tegen 1 Julij! Maar zoo het niet kan, wees dan barmhartig en laat Pamela (Van Kampen) mij niet plagen ...

's Hage Junij 1846.

Alkmaar (6) Oct. 1846.

Hoog Geachte Vriend!

Als van Kampen geweten had h o e en tusschen welke beslommeringen ik dat deel Diana heb zamengesteld, dat zijn vratige Gids deze maand heeft geabsorbeerd, mij dunkt hij had niet geweten met welke dankbetuigingen mij toe te spreken, dat ik toch nog aan hem dacht, in plaats van de koele reprimande in zijn briefje ... dat is al wat ik ontvangen heb. Het schrijven voor ‘de Gids’ is buitendien reeds een verdriet, men geeft 100 pag's copij en er komt 2 bladz. druks van te voorschijn. 't Is niet te verwonderen dat Diana leelijk wordt - en het gaat mij als U - ik sympathiseer niet meer met hen die aan de orde zijn[2]. Gij zelf wascht er de handen ook af. Mensinga heeft ‘de Boekzaal’, v.d. B(rink) levert cartons, waarvan ik voor hem liever wenschte dat ze eens een goed octavo- of

1) Zal 8 Juni zijn.
2) Dit slaat op ‘de Gids’.

quarto boekdeel vulden. Ik ben altijd bang dat die losse blaadjes verwaaijen, en er verwaait bij hem zoo veel! Aan huis bij Groen van P(rinsterer) heb ik zijn verslag aan den minister gelezen. Gr. prees het zeer en hoopte dat het gouvernement zich die zaak zou aantrekken; hij geadviseerd zijnde beloofde daartoe het zijne te doen.

Van hem gesproken. Ik heb de decisieve brief geschreven, het kon niet langer, hij ridiculiseerde mij door zijn gedrag en handelwijs en het diende nu nergens meer voor - ik vergeef het hem. Hij kan niet anders; in dit alles beklaag ik niemand en regretteer niets dan de tobberijen die de arme moeder hierover weer hebben zal. I k kan ze haar niet besparen, haar hartelijk en ernstig schrijven, zooals ik wilde, kan ik ook niet. Zij kan zelf niet meer lezen, ten minsten mijn hand niet.

Ziet Gij de Tentoonstelling? Vindt Gij er moois of leelijks? Gudin's ongeluksrots moet vol sombere poëzy zijn, als mij Bosboom zeide, een mijner Haagsche kennissen van wien er een kerk is, die ik in zijn atelier heb bewonderd. Niet dat ik van schilderen weet, maar ik vond den inval regt aardig: geen dominé in de kerk, maar, al het licht op het woord! Ik wed dat uwe tante als Gij haar derwaarts brengt (en Gij hebt immers die gewoonte) met mij het ingenieuse van het idee zal begrijpen;

zij zou evenals ik en misschien zelfs Gij pleizier hebben in den schilder zelf, die niet zoo dom is als velen zijner kunstbroeders, zoodra men van iets anders als 't penseelen spreekt.

Hij doet mij een grooten dienst, 't gaat niets goed met de gravure van Couwenbergs teekening, die ik zoo heel graag niet in het licht zag; en toch heeft Buffa 't in handen. Nu kan Bosboom met de stukken bewijzen dat de proporties in 't geheel niet deugen, dat C. zich zeker voorgesteld had, dit te veranderen als hij zelf graveerde, doch een geheel vreemde moet zijn werk doen en het dreigt iets wanstaltigs te worden[1]. Dit in vertrouwen, want ik weet niet of de heer B. reeds met Buffa gesproken heeft.

Nieuws weet ik niet, ik verwacht van allerlei voor U, als Gij tijd hebt; nog iets, men vertelt dat ik door de Haagsche ortodoxe partij ben ingepakt. Vooreerst laat ik mij zoo niet inpakken, ten tweede, ja, mevrouw Groen is eene allerbeminnelijkste vrouw, die mij zeer lief heeft - iets dat ik haar met mijn geheele hart reciproceer - alleen influënceren op mijn werk doet zij niet, of zoo ze het doet, het is in Diana[2] dat ik mij voorgesteld had een hoogere

1) Dit betreft het portret in ‘de Tijd’, tijdschrift o.r. van Boudewijn, waarop J. van Lennep een spotdichtje maakte, aldus aanvangende: ‘o Tijd! het is gewis met reden, dat soms door velen is gevraagd of gij uw naam naar waarheid draagt’ (zie ‘Leven van J. van Lennep’ door Jhr. Dr. M.F. van Lennep).
2) Diana, Historische novelle uit den tijd van het regentschap van Philips van Orleans; een vervolg op: de Prinses Orsini.

rigting te geven, want de s t y l e r é g e n c e hindert mij zelf, doch het viel mij in of ik op die oogenblikken ook verkeerde onder de influëncie harer gesprekken, die de kunst maar van eene zijde goedkeurt. Toen voelde ik mijne vrijheid te moeten handhaven, want ik wil niet eenzijdig worden, ook daarom schreef ik Lasthenia[1] voor Aurora. Waarmee ik misschien v.d. B(rink) c.s. weer erger. I k w i l z o o v r i j z i j n a l s e e n w i l d e v o g e l , d i e u i t v l i e g t i n d e r i g t i n g v a n z i j n i n s t i n k t v a n 't o o g e n b l i k e n n i e t a l s e e n a f g e r i g t e b r i e v e n d u i f , d i e h e e n v l i e g t w a a r m e n h e m z e n d t[2]. Tijd, niet lust ontbreekt mij voor meer.

Groet hartelijk uwe dames en geloof mij Hoogachtend en met opregte vriendschap
Uwe d.d. en vriendin.

- Ik open dezen brief nog weer. Toen ik die wilde verzenden kreeg ik een brief van v.d.B. Hij vindt de scheiding goed, alleen ontkent hij zoo plegtig, dat i k h e m g e l o o f het bestaan van feiten, die aanleiding gaven tot mijne phrasen in dezen brief, dat ik ze nu met hem voor lasteringen houde en U bidt, waar Gij ze hooren mogt, tegen te spreken, onmagtig zich zelf te verdedigen is hij overgegeven aan de willekeur van vrienden en vijanden, en ik beken dat de laatsten geruchten omtrent hem ver-

1) Lasthenia, novelle uit de eerste eeuw na Christus te Athene.
2) Door den uitgever dezer brieven gespatieerd.

spreid hadden, die mij zeer zeer verbitterden en mij bewezen, dat ik niets meer voor hem was. Goddank voor h e m zijn ze niet waar. Ik kan dus nog altijd aan hem denken met belangstelling en voor hem ijveren met den moed der vriendschap.

Gij vindt dat ook niet waar?

(Niet gedateerd, waarschijnlijk najaar 1847.)

Hoog Geachte Vriend!

Uwe gewenschte letteren van September waren mij werkelijk eene verrassing, ik had er heusch niet meer op gerekend. Ik ontving ze in de pastory van Mensinga waar ik toen eenige dagen doorbragt. Dat ik ze niet eerder beantwoordde begrijpen en vergeven (zij), die weten wat correspondentie-schuld kan zijn - als men er eens meê achteruit is - vooral te midden van ander schrijfwerk dat onze inspanning vordert. Hartelijk welkom toch was het mij te vernemen dat Gij U weer tot de(n) litterarische(n) arbeid zoudt leenen en den G i d s steunen. Ik voor mij had een zwak vermoeden dat al het o u d e uit de redactie weggedaan was[1)] hoewel het mij spijt, niet om mijnentwil, maar om de belangen van het maandwerk dat v.d. B(rink) er buiten gesloten is. Zulke als hij worden toch niet g e k o c h t

1) Dit slaat op de reorganisatie van ‘de Gids’ die op voorstel van G. de Clercq in het najaar van 1847 tot stand kwam.

door het goud dat Heemskerk[1] aanbrengt, verbeeld ik mij. Doch het is nu eenmaal niet anders. G i j kunt veel goed doen zoo Gij wilt. En Gij wilt het immers? Ik kan juist niet zeggen dat de C(lercq) en Sch(neevoogt) mij bijzonder aantrekken als medewerkers, maar dat ‘de Gids’ zoo jammerlijk ondergaan zoude kon toch ook niet, en zoo lang het mij mogelijk is zal ik mijn steentje aanbrengen ... Ik ben blij, dat ik van U eens een anderen toon hoorde dan dat eeuwig lofgeschal op ter Haar[2]. Mij verveelde de St. Paulus rots al voor ik dien las, en niet minder die voorrede. 't Is volmaakt zoo'n dominé met een witte das om en een lange pijp in den mond, die met alle zijne wigtigheid een cathechisant ondervraagt. Dat er na die inleiding in het gedicht zelf nog passages waren die mij genoegen gaven en troffen is er zeker wel een triomf van, maar de persoon van ter Haar blijft mij hinderen. Als Gij dit jaar ‘Vergeet-mij-niet’ recenseert gedenk dan toch Dorbeck en zijne stanzaas aan een vriend.

't Is mogelijk dat het vers goed is - en dan is 't nog meer jammer - want dan heeft het nog meer zeker doel, namelijk om Hofdijk nog zotter, ijdeler en opgewondener te maken dan hij is. Is het niet of Hobbema of Ruisdael bezongen werd en zie -

1) Mr. J. Heemskerk Bz. medewerker van ‘de Gids’ en mederedacteur van 1850-53.
2) De St. Paulusrots door Bernard ter Haar, beoordeeld door Potgieter (de Gids 1847).

Hofdijk door v. Lennep en Alberdingk Thijm uit goedheid in de mogelijkheid gebragt om zijn nieuw penchant voor het schilderen toe te geven - in hope dus een aanstaanden Rembrandt op te kweeken - verbeeldt zich dat hij R. nu al i s , ofschoon niemand nog eene schilderij van hem gezien heeft dan Dorbeck in verbeelding; C ' e s t p a r t r o p f o r t , is 't niet zoo?

Mijn fantasie-stuk?[1] geef ik U ook van harten prijs. Ik schrijf geene kleine stukjes weer. Het verdriet dat ik eene donnée waar een mooije groote roman in lag dus verknippen moest, maakte dat ik n i e t s wilde doen. Misschien werk ik het later nog eens uit ...

Ik moet druk werken, en eer er geen deel van Leycester (de vrouwen v.h. Leyc. Tijdvak) af is denk ik aan niets anders .... Mensinga heeft, geloof ik weer de lans opgeheven tegen B(eijerman).[2] Ik ga mijn gang tusschen vrienden en vijanden door, c o m m e s i d e r i e n n ' y é t a i t . Het eenige wat mij hindert is Lublink Weddik en zijn gestadige glossen tegen geleerde vrouwen[3] en bas-bleu.

Ik geloof dat niemand in de wereld meer tegenzin heeft van die klasse van dames dan ik. Maar

1) Richard Leeuwenhart op Cyprus (Vergeet-mij-niet 1848).
2) J.A.M. Mensinga. Antwoord op de Teregtwijzing van den heer Beijerman (De Recensent 1848 II). Mr. H. Beijerman had in een voorlezing de opvatting der schrijfster van het Leycestersche tijdvak gekritiseerd. Ds. Mensinga had het reeds eenmaal voor haar tegen B. opgenomen.
3) Spiritus asper en Lenis. De romancière, de hoogleeraar en de predikant (De Tijdspiegel 1847 II).

te meer hindert het mij dit altijd te moeten hooren van iemand, die mij niet kent, niet heeft willen kennen.

Daar ik eenig talent van God ontvangen heb, is het mij immers niet ten kwade te duiden, dat ik het gebruik, ik geloof zelfs dat het mijn pligt is als mijn lust; maar er tot achter mijn eigen werk mee vervolgd te worden is mij hinderlijk; doch Gij lacht mij uit. Toch niet langer! Ik ga mijn afscheid nemen, niet echter zonder uwe tante hartelijk gegroet te hebben en sterkte gewenscht voor den naderenden winter.

Geloof mij met Hoogachting,

Uwe oprechte vriendin.

Ik zou gezond zijn had ik slechts geen quinine noodig.

6 December 1849.

Waarde en veel Geachte Vriend!

Nogmaals een brief van U en weêr niet antwoorden, dat zou te erg zijn, en wel gansch het tegendeel van het blijvend vriendschappelijk en hoogachtend gevoel dat in mij is. Maar dan moet ik het ook terstond en nog onder den indruk van uw schrijven doen omdat anders .... Want ik correspondeer haast niet meer en mijn brieven worden meer en meer tot het onvermijdbare beperkt, terwijl die, welke ik schrijven w i l enkel in gedachten geschreven worden en dat bewijst den vrienden toch niet veel, niet waar? Zoo was het met uw vorige,

op een Zondag ontvangen, had ik wel terstond de v i s i t e willen teruggeven, maar het e n t o u r a g e belette het mij toen, en er kwam afstel van dit uitstel.

Bosboom is volstrekt niet afgeschrikt, noch door uw geniale, hoewel wat heftige discussie met D.C., noch door eenige kleur van uw sierlijk ameublement - integendeel - het eerste was voor hem als niet geïntresseerde meer belangwekkend dan stootend, het andere had hij mij reeds genoemd eer ik het zag; maar hij komt zelden te A(msterdam) en dan meest om er in de haast door te trekken of om zaken en met artisten. In beide gevallen heeft hij het zeer druk en de visites blijven als mijne brieven bij i n t e n t i e, maar dat de laatste er was en nog is weet ik zeker. Hij zou ook liever bij een tafreeltje van U zooals wij ze voormaals kregen (de Ezelinnen - Blaauw-bes en wat niet al) een teekening maken dan voor zoo'n achterbuurtshistorie van Koetsveld, m a i s q u e f a i r e, hij woû Kruseman pleizier doen ....

Ik ben wel gelukkig dat Gij mij eens een goed woord zegt over mijne Leycestersche vrouwen. Ik hoor er van niemand van dan van de menschen hier - c e q u i n e p r o u v e p a s g r a n d c h o s e. v. Lennep reciproceerde het envoy met een brief van Tho (?) toe te zenden, die mij onuitsprekelijk kwelt, en met eene aanmerking over u i t w i j d e n, dat niet goed was!

Op die wijze zou men den moed verliezen om voort te gaan, gelukkig dus uwe ingeving om mij iets ter geruststelling te zeggen, er is nog zoo veel te doen, eer het boek goed ten einde is. Beijerinck[1] wilde eerst p a r f o r c e vóór nieuwejaar.

Ik heb hem de onmogelijkheid er van doen inzien nu eerst vang ik aan ernstig en bedaard, zonder eenige andere prëoccupatie, te werken aan dit eene, maar er is wel eens een c o u r a g e , c o u r a g e ! van de vrienden, die men op zulke chapitres alleen gelooft, noodig om niet moedeloos te worden tegen het opklimmen van zoo hooge bergen. Daar zijn figuren, die ik met veel lust en liefde schilder, onder anderen Rueel, mijn type van een fermen fatsoenlijken Hollander, en die in 't laatste tijdvak (den terugkeer) nog eerst goed uitkomen moet. Want - a v e c o u s a n s p e r m i s s i o n van Beijerinck - breek ik noch mijn plan, noch mijne karakters ... ter wille van zijn lust om ieder tijdvak als afzonderlijke roman te doen lezen. Wie 't verveelt moge uitscheiden.

Ik w i l dit boek nu eens schrijven, zooals het in mijn hoofd ligt, al verloor ik er dan die populariteit onder, die men welligt nog het best houdt, door haar niet na te jagen. En die 'Nacht in een Armstoel[2] is U bevallen, dat is heusch een uitkomst!'

1) Uitgever van het boek.
2) Novelle (Almanak voor het Schoone en Goede voor 1849).

Maar Gij wilt van de Koningin weten,[1] of zij de hulde van Dumas[2] waard is kon ik moeijelijk zelve beslissen, daar ik haar de mijne bragt, maar of zij zoo groote Thorbeckiane is als D. haar onderstelt, betwijfel ik zeer. P o u r m o i (e t p o u r c a u s e) e l l e a f a i t p a t t e e t y e u x d e v e l o u r s, maar toch zoo dat ik wel goed zien kon, dat zij Koningin was, en t r è s R e i n e, volstrekt niet t r è s

1) Op 10 Augustus 1849 werden Mej. Toussaint en de heer J. Bosboom op het Loo door den Koning en de Koningin ontvangen. Het Handelsblad gaf daarover dit verslag:
Mej. A.L.G. Toussaint, welke hier eenige dagen vertoefd heeft is door H.H.M.M. met de meeste onderscheiding ontvangen geworden.
De Vorstelijke hulde, welke aan Haar Ed. mocht te beurt vallen heeft het sprekendst bewijs geleverd van de hooge belangstelling welke H.H.M.M. voor de Vaderlandsche litteratuur koesteren.
Mej. T. heeft den Koning en de Koningin een pracht exempl. aangeboden van haar Gedenkschrift van de Inhuldiging des Konings. Dat jongste werk van onze beroemde auteur werd met het grootste welgevallen aangenomen en zal, bij de uitgave, die daarvan op handen is, tot een blijvende herinnering strekken aan hetgeen geschied is binnen de hoofdstad des Rijks de drie merkwaardige dagen van 11 tot 13 Mei.
2) Alexander Dumas, naar Mevr. B.T. beweert, op uitdrukkelijk verlangen des Konings bij de plechtigheid tegenwoordig en gezeten in de loge der vreemde gezanten, gaf in twee brieven in de R e v u e d e P a r i s zijn indrukken weer. Vooral de verschijning der Koningin maakte diepen indruk op hem; hij noemt haar: ‘het levend zinnebeeld der Koninklijke waardigheid’, zegt verder: ‘de Koningin wischte voor mij den Koning weg’, en gaat zelfs zoover te beweren dat hij aan de regeering eener Koningin verre de voorkeur zou geven boven die van een Koning. Ook geeft hij een beschrijving, naar het uiterlijk, van den heer Thorbecke en merkt op dat de Koningin de begroeting van ‘dien vertegenwoordiger der demokratische denkbeelden in Nederland’ met een harer bevalligste glimlachjes beantwoordde.

v i l a i n , zooals Béranger zegt (ik weet nog hoe Gij mij dat voorlaast) en dat zij waar ze zich anders vertoont, acte doet van groote comédienne te zijn. Ongetwijfeld is 't eene supérieure vrouw, en toch ... ik zou 't als mensch meer op den koning hebben, maar wat de koningin ook zij, moeder is ze en dat waarlijk zonder affectatie en stellig eene goede opvoedster harer kinderen ook, mits ze den kleinen Willem niet wat al te veel kennis opdringt voor zijn tijd ...

's Hage 10 Mei 1851.

Bij een circulaire van den Almanak 'Voor het Schoone en Goede':

Zoo ik zekerheid had dat onze Geachte Vriend Potgieter werkelijk zijne belofte aan het Bruidspaar[1)] gedaan zou vervullen, ik kwelde hem zoo niet met circulaires, als ik hem vroeger banale kennisgevingen spaarde. Nu echter vreeze ik - en de circulaire ga haren gang - en mogten wij dan nu nog het genoegen hebben dat Gij ons rustig huis op de Zuidwal kwaamt zien, Ge zoudt geene redactrice vinden die U met haar Almanak[2)] vervolgde, maar in mijn echtgenoot en mij hartelijke vrienden, die U in opregtheid zouden welkom heeten. Nu echter spreekt nog even de redactrice: kan een fijn bosch-

1) Zie den brief van 31 Maart '51, waarin P. het bruidspaar gelukwenscht, medegedeeld in 'de Gids' 1908 no. 6.
Op 3 April 1851 werd het huwelijk voltrokken.
2) In 1848 Redactrice van bovengenoemden Almanak geworden.

gezicht van Nuijen (een Hollandsch, Haagsch of Haarlemsch boschgezigt) den schrijver van Salmagundi, den zanger van Schelfhouts wintertjes, den dichter, die Koekoek benijdt, wat hij Koekoek niet h e e f t te b e n i j d e n , niet uitlokken om een enkel toontje aan te slaan tot Nuijens[1] gedenken of tot het regt doen aan Hollands eigenaardig natuurschoon.

Ik wensch dat Gij hierop een vriendelijk 'ja' wildet spreken, na het teekeningetje gezien te hebben, dat de heer Jager U d e m a p a r t zal aanbieden.

Dit schrijven is niet zoo officieel of de groeten van Bosboom aan U en de mijne aan uwe goede tante kunnen er een plaats vinden.

Met Hoogachting en Vriendschap,

Uwe.

1851.

Zeer waarde Vriend!

In zekeren zin hadt Gij wel gelijk aan ons beiden te schrijven, want Bosboom is half mee in de Redactie, in zoover althans, als hij zich bijna nog meer dan ik bekommert over het wel of wee van den Almanak, dat somwijlen op het wel of wee der Redactrice influënceert. Gij begrijpt dus zijne als mijne vreugde toen ik hem met uw brief en vers[2]

1) Nuijen stierf in 1839.
2) Potgieter zond een vers voor 'het Schoone en Goede', 'Aan d' ingang van het Haagsche Bosch'.

te gemoet kwam, want uw hand herkennende, vond ik vrijheid de brief te openen. Spoedig na uw kort maar toch ons zoo aangenaam bezoek, had ik plan U te schrijven, de oude band was naar mijn gevoelen zoo prettig vernieuwd en te sterker naar mate Gij er ook mijn beste B.[1] in begrijpen wilt. Hij van zijne zijde achtte U altijd zoo hoog om talent en karakter, dat hij niets liever wil dan uw vriend zijn, en ook in dit opzigt zijn wij wel een van zin.

.... Gij zoudt mij waarlijk die lieve mooije herten met weemoed leeren aanzien, ik die zoo veel malen met hen wensch te zijn op dat zachte, malsche groen - vooral op een dag als heden - doch Gij hebt gelijk, ze zijn niet t h u i s .

Maar ik hoor toch ook niet hier en toch - ik vind er mijn thuis en - zoo goed ....

's Hage 18 Sept. 1851.

Waarde en Geachte Vriend!

Mondeling hoopte ik U te danken voor het doen herleven van het n i e t nevelachtig beeld[2] van onzen grooten Willem III in wiens vaste stappen (op het punt van 't Haagsche bosch) de tegenwoordige schijnt te treden. Nu vrees ik dat op zijn best B. alleen komt en dan nog maar even, altijd echter bij U aan om U nogmaals te herhalen, hoe wij met

1) B. = Bosboom, ook waar dit meer voorkomt.
2) 'Aan d'uitgang van het Haagsche Bosch,' gedicht van E.J. Potgieter.

genoegen en dankbaarheid uw bezoek herdenken. Wij hebben nu mijn goede vader gelogeerd en hoewel het ons beiden werkelijk gelukkig maakt, hem zoo eens hier te zien, om zich te overtuigen van het geluk en vrolijk leven zijner dochter, toch neemt dit een tijd die wij zonder dat anders zouden gebruikt hebben. Daarna denkt B. over een grooteren uitstap om studies te maken - ik krijg dan wel gezelschap - maar toch tot den toer naar A. zal het dan te laat worden. Uitstel is echter geen afstel ... De Almanak zal er heusch goed uitzien. Ik heb maar een enkele utilité behoeven te gebruiken ...

27 Febr. 1852.

Geachte Vriend!

Eindelijk ga ik U zelve eens schrijven, hoewel ik liever eerst eens iets van U had gehoord, doch ik durfde daarop niet rekenen, wilde er niet op wachten daar wij door den Heer Schimmel vernamen, dat uwe tante dezen winter veelal lijdende was, en dit zeker U zoowel tijd als lust tot schrijven zal benomen hebben. Mogt de zachte voorjaarslucht haar goed doen.

Mijne gezondheid laat dezer dagen niets te wenschen over, sinds ik eens van mijn nerveuze kiespijnen hersteld ben, en vooral sinds ik hersteld ben van Media Noche[1)] een roman, die ik wel had

1) Media-Noche. Een tafereel uit den Nijmeegschen vredehandel. 1678.

willen aftooveren zoo verveelde hij mij, zeker omdat ik van verlangen brandde om te rusten, mijne moeder bij mij te zien en dan met de studie voor het laatste tijdperk van Leycester aan te vangen. Ik zal dezen zomer mij niet weêr zoo aftobben voor al de almanakken, men bederft er de goede sujetten mee - en toch eischen die kleine stukjes studie. Ik had van de Lady Carlisle[1] zoo graag een roman gemaakt ... maar toen ik eens een goed sujet had, verloor ik den lust naar een ander te zoeken. Ik ben dankbaar dat men mij regt gedaan heeft in den Gids op het punt van onderzoek[2] ter bewerking van Greenwich en Plaintyhill noodig.

Ik had er pleizier in dat de Bull eens een klein weinigje tot zijn ware proportie werd teruggebragt, want waarlijk het e n g o u e m e n t met dezen n i e t enkel onder dames, maar zelfs onder k n a p p e m a n n e n is groot, al te groot. Ik kan dien genootschapsbluf niet verdragen, en zie alleen, dat ze de flaauwheid relief geven en de natuurlijke aanleg van die meerder zijn bederven door a p p l a u d i s s e m e n t h o r s d e p r o p o s, en tegen (den) goeden smaak aan. Maar genoeg van dit. De kennismaking

1) De zamenkomst te Greenwich. Historische fantasie (Vergeet mij niet 1852) en De zamenkomst te Plainty-Hill. Herinneringen aan een oud-tante (Aurora 1852).
2) 'De Gids' noemde 'De zamenkomst te Greenwich': een keurig opstel; van die te 'Plainty-Hill' getuigde hij: 'ze is met even fijnen tact gekozen als bevallig van uitvoering' en 'in de beide opstellen is een nieuwe proeve geleverd van 't veelzijdig talent onzer begaafde Romancière'.

met den Heer Schimmel deed mij regt genoegen. Men heeft niet veel tijd noodig om te zien dat hij iemand is van gansch ander gehalte dan de Bull. Ik heb zijn Napoleon nu gelezen, 't is een prachtig sujet, en veel is er in dat aan 't sujet eere doet - maar toch .... met hem sprekende zou ik hem wel eens een paar vragen willen doen: Hoe zal dit stuk gespeeld worden door onze nu bekende Hollandsche acteurs?? en actrices vooral. Een Tayllerand, eene Josephine? Waar vindt men ze hier?

Misschien eerst vijftig jaar nadat het nationaal tooneel door v. Lennep c.s. zal verbeterd zijn ....

Wij hebben hier mejufvrouw Schiotling gehad anders gezegd: Elize.[1)]

Met veel pompe uitgestald bij de familie Hoffman op recommandatie van v. Oosterzee. Zij wilde volstrekt bij mij komen, ik zag er tegen op omdat ik reeds van haar trachanten toon had gehoord en geen lust had om eene scène uit de F e m m e s s a v a n t e s te spelen; maar er was geen ontkomen aan. Jufvr. Hoffman is een lief meisje, en om dier wille kon ik niet weigeren haar te ontvangen, maar Bosboom was er bij, hetgeen mij een groote steun was. En ik kan niet zeggen, dat wij een van beiden sympathie voor haar konden voelen. Zij had een a i r

1) Later mevrouw E. van Calcar.

de protection, dat naar mijn idee al heel slecht te pas kwam in dezen; kortom, toen zij weg was, besloten B. en ik zamen: Potgieter heeft haar wel doorzien, toen hij van neêrgeblikt sprak en van uitgevers, die onder haar venster duëlleerden. De partij der Capadoces gelooft in haar eene overwinning gemaakt te hebben, ik voor mij geloof er niets van ....

's Hage 14 Aug. '52.

Hoog Geachte Vriend!

'A demain les affaires' wil (ik) Roemers dochter nu eens niet nazeggen en daarom begin ik nog heden om U te zeggen, dat de roef in het trekschuitje nog niet verhuurd is. Helaas, de gulden tijden zijn voorbij dat die vrees grond kon hebben; het gaat met trekschuiten als met almanakken de concurrentie doet ze den dood aan. Ik mag echter niet klagen nu zich zulk een hoffelijke passagier aanbiedt, die zelfs met den jager[1)] een praatje wil houden, voor een zulke, ik beken het, zou ik al heel wat anderen buiten den stuurstoel houden - zoodat - met dankbaarheid wordt uw vriendelijk aanbod aangenomen. Wilt Gij echter nog eens een staaltje bijwonen van den voormaligen gulden tijd der trekschuiten, eilieve, kom dan eens tot ons over en verzel ons op een togtje van hier naar Delft!

1) Aanleiding tot deze toespeling ligt in het vers van P.: 'Het Jagertje' (1852).

Indien Ge dan niet (mits het mooi weer is) een half uur vóór den tijd in 't roefje zit is de benijde plaats niet meer toegankelijk. Zoo lokt het water onze Haagsche dames aan op de warme zomerdagen; men vaart dan een kwartiertje, een half uur naar 't een of ander aardig plekje, waar men zich room of thee laat voordienen - en, men laat het razende stoomspooksel met zijn sleep van wagens voor 't geen het is. - Zoo zedig kan men (zich) alleen nog maar amuseeren in de Residentie!! ....

Ik heb Jenny Lind gesproken. Een allerliefst, eenvoudig, zedig vrouwtje (vrouwtje! hoewel ze eenige hoofden grooter is dan ik) die echter van tijd tot tijd en zeer à propos haar p o s e d e R e i n e kan aannemen. Ik zag het haar alleraardigst doen tegenover een troepje diplomaten die l a p a r t d u l i o n van hare conversatie wilden nemen; ze moesten à d i s t a n c e blijven. Toch danste ze in hun cirkel, (het was een bal e n p e t i t c o m i t é te Scheveningen op het badhuis) de dames der diplomatie waren zoo precies mijne maréchale d' Estrades[1)] dat ik haar portret er naar had kunnen nemen, en aan secretarissen der legaties die Hippolytes konden zijn ontbrak het niet.

Bosboom zou U beter dan ik schrijvende e n

1) Uit 'Media Noche'.

a c t i o n kunnen voorstellen, h o e Prins Wiasemski met een Fransche Vicomtesse polkeerde, ik zag liever naar Jenny Lind, die allerliefst gracieus danste in haar wit kleed, enkel uit kanten volans zaamgesteld, eene stille pracht, goed in harmonie met haar gansche figuur. Het bevalt haar goed in Holland, maar ze zal hier niet zingen. Mondeling hoop ik U eens te vertellen, hoe ik tot haar kwam. Ik wenschte dat Gij ze zaagt. Gij zoudt Zweedsch met haar kunnen spreken, dat zou haar pleizier doen.

Er is wel een schilderij naar Antwerpen, maar niet de nieuwe, waar B. nu nog aan werkt. Dit heeft er zeker toe meegewerkt om zijn lust er (heen) te gaan niet op te wekken. Toch is het een mooije b r a v e kerk zooals C.W. zeggen zou, de Beverwijksche, die Gij ook hebt gezien, maar toen moest die nog verwerkt worden. Eigenlijk heeft B. heel veel gearbeid in die hitte. Hij zegt er geen last van gehad te hebben en ik heb het gelukkig ook niet kunnen bespeuren.

Ik ben weer met Leycester voort gegaan. Ik heb om Beijerman[1)] gelagchen, die zoo bang is voor het

1) Mr. Hugo Beijerman, Hoogleeraar te Amsterdam, had in een redevoering over: 'De Geschiedenis des Vaderlands een kostbaar erfgoed voor Nederlandsche Kinderen en hun op de scholen noch te onthouden noch verminkt voor te stellen', o.a. gezegd: 'sommigen willen namelijk onze geschiedenis herzien en van meet af op nieuw bewerkt hebben; wel te verstaan zulke hoogbegaafde geschiedvorschers, die de resultaten al weten vóór nog het onderzoek begonnen is, en die de slotsom vóór de optelling kennen. Rekonstruèren, noemen zij het, geloof ik.'

reconstrueeren der geschiedenis. Zeker, copieren, wat eeuwen lang is nagepraat, is veel meer gemakkelijk! Hoewel ik toestem dat men voorzichtig moet zijn als men het oude verwerpt; maar wat men toch ook grove dolingen vindt als men zoekt!

23 Maart 1853.

Lieve Vrienden!

Waarom houdt Maart niet de beloften van de eerste dagen? Nu zal deze caprice van sneeuw en guurheid U bijna dwingen ook uwe beloften niet te houden, en de gehoopte verschijning met tante wordt dus illusie.

Wij hadden daarop reeds luchtkasteelen gebouwd. Als het weêr zoo mild was als dien Zondag, dan was een togtje naar Scheveningen gansch niet ondoenlijk, maar Gij niet alleen met Tante te voet, neen - à n o u s q u a t r e - onze koetsier woont in de buurt ... den mooijen weg op naar S.

Ik zag Tante al met B. op de duinen, ik voelde al de zachte weekheid van 't vochtige strand, ik zag al de dansende pinken en de schuimende golven. Maar nu - bah! - een gloeijende kagchel en een digt gesloten kamer ....

Of wij de Italianen gehoord hebben?

Gelukkig ja - anders zoudt Ge ons voor brûtes aanzien. Maar ik mag zeggen dat mijne sensaties zoo geheel gelijk zijn geweest aan de uwe, dat ik zou moeten overschrijven wat zij voor mij waren. Toevallig zag ik ook de Barbier die ik uit het geestig spel van Lorezzo kende - doch - wat was dat een Bartholo! Bartholo was voor mij, was voor ons de aardigste figuur van allen - dat knorren, dat waar zijn, dat onder elkander leven, alsof er geen publiek was - het was wezenlijk eene u i t s p a n n i n g ; wat een concert met duitsche zang en met eeuwigdurende herhalingen mij nooit is. Ook ga ik op geen concerten, zelfs niet om Gardoni te hooren. Muzijk hooren van die soort is eigenlijk kwelling voor mij - maar de Italianen, dat was pret ....

Om niet op eens en geheel van alle kunst afscheid te nemen, ga ik U spreken van de lieve Stella.[1)] Een aardig joodsch meisje, dat mooije zwarte oogen heeft en veel geest, en dat verzen maakt, die, dunkt mij, veel belooven - niet slechter zijn ze althans, dan die men in Apostelen en Profeten[2)] etc. etc. van sommige beroemde namen te lezen krijgt - en die ik Schimmel wilde aanbevelen voor zijn Nederland ...

Stella zou een vers aan ‘Nederland’ willen leveren, en ik zou voor haar willen weten of men dat

1) Estella Herzveld, later als dichteres bekend geworden.
2) ‘Apostelen en Profeten’, uitgave van Noordendorp, 's Gravenhage.

honoreert. Zij gaat nog school! Zij is uit een groot gezin, waar de ouders vele offers brengen voor de opvoeding der kinderen en - met een woord - ik heb alle reden om te denken, dat zij hare waar op prijs mag stellen. Withuys, die haar ten deele heeft ingepakt, noch de redacties der jaarboekjes zullen op dit punt denken. Ik raadde haar liever een bundeltje uit te geven maar zij acht zich te jong en te onbevoegd! Capadose heeft haar intusschen willen bekeeren, en heeft dat zoo onhandig aangelegd, dat hij de zaak, die hij heeft willen bevorderen, voor 't minst een tiental jaren heeft achteruit gezet.

Daar is bij het lieve kind respect voor de moraal van 't Evangelie en dat is dunkt mij alles wat men van haar mag eischen - zelfs wenschen - eene vijftienjarige!

Bosboom schildert druk ...

Ik ben werkende en geheel Leycester![1)]

3 April is het reeds de tweede verjaardag van ons huwelijk, wat die tijd omvliegt!

1 October 1853.

Lieve Vrienden.

Wat is het lang, vreeselijk lang, geleden sinds wij iets van elkander hoorden. Dat is uw schuld

1) Hier wordt bedoeld ‘Gideon Florensz’.

zal Tante zeggen, want Gij hadt beloofd, dat na de schoonmaak .... Dat is waar, en deze is dan ook sinds een paar maanden achter den rug, zelfs zoo, dat wij nu eigenlijk reeds weder te beginnen hebben aan die jaarlijksche opruiming die de verschijning van de kagchels voorafgaat, waaruit blijkt dat eene echte Hollandsche huisvrouw (en ik durf niet te pretenderen het te zijn) 3 vierden van 't jaar schoonmakende kan, ja, m o e t doorbrengen ....

Op de huiselijke drukten volgde die voor de jaarboekjes, voor mij geene ligte, sinds ik altijd veel uitvoeriger stukjes maak, dan eigenlijk noodig is, en ditmaal er in geloopen was op eene wijze, die mij dwong, zoowel Holland als Aurora beide te voorzien. Ik had daarbij studie te maken, gelukkig dezelfde voor alle drie,[1)] zoodat het tot in September liep eer ik daarvan af was en - toen was ik door het veel en onafgebroken werk (het slechte weêr liet nauwelijks een wandeling toe) dus afgemat, dat de docter moest komen, die zoowel lectuur als schriftuur afraadde voor een ganschen tijd.

Het weer was eene der oorzaken van weinig uitgaan en - de lust ontbrak ook, want de brave vader van Bosboom werd altijd zwakker en meer ziek en bragt hem dagelijks nieuwe zorgen en onrust aan. Dit maakte ook dat B. mij niet ver-

1) De Historische novellen: Jan Woutersz van Cuyck; De van Beverens; Des Konings Vriend.

gezelde, hoewel hij wilde dat ik met Père Toussaint veel de lucht zou genieten. En ik ben blijde dat wij het deden - daar mijne gezondheid er door verbeterde en later het weer niet meer toeliet dan thuisblijven. De onrust van B. over zijn vader is, als Gij welligt in een der nieuwsberigten gelezen hebt wel geregtvaardigd.[1)] B. heeft dit voorregt gehad, dat hij den geliefden overledene tot op het alleruiterste met liefde en zorg heeft kunnen omringen, en dus, nu de schok eenmaal is doorgestaan dier smartelijke scheiding, is hij ook kalm en blijmoedig. Hij heeft in veel tijd niet geschilderd ook wel wegens allerlei bemoeijingen, die nu volgen, doch hij schrijft welligt zelf nog een woordje, al is het juist niet over dit onderwerp. Van ochtend wandelden wij zamen en hij had weer geschilderd; dat verheugde ons beiden. Nu had ik ook weer eens lust, en het kwam tot U, en ik besloot den stillen eenzamen avond te gebruiken om dit alles eens aan U mee te deelen. Gij ziet de zomer heeft ons meer van de moeijelijkheden dan van den lust des levens gebragt, doch het zij verre, dat wij klagen - er was onder dat alles veel, veel goeds. Het is alleen om U te zeggen, hoe het kwam, dat ik geen opgewektheid had tot schrijven of tot herinneren a a n z e k e r e belofte door Tante gedaan om eens in mijn schoongemaakt huis te komen rondkijken ....

1) B's vader stierf 21 September 1853.

Van mijn broeder Daniël T. heb ik gehoord dat Gijlieden nog moed en lust gehad hebt om 't Alkmaarsche muziekfeest bij te wonen.

Een ouderdom, zooals die van Jufvr. P. door zulk een neef gesteund, is toch waarlijk benijdbaar. De goede Père B. was maar 63 jaar, doch reeds zoo zwak en toch altijd zoo opgeruimd en tevreden als hij eens bij ons was, zoo regt in zijn schik, had zooveel pleizier in mijn tuintje, en bekommerde zich nog in de laatste dagen of zekere bloem, die hij mij had cadeau gedaan, wel bloeijen zou! Maar genoeg moge Tante het nog lang hebben en lust tot genieten er bij.

Bosboom heeft met zooveel instemming uw stuk over A.K.[1)] gelezen - ik las het nog niet; doch daar komt hij zelf thuis; wie weet of hij mij de pen niet ontneemt - althans, n u hij er is leg ik dien neêr.

Bosboom vervolgt:

Wel mogt G(eertrui) zeggen dat ik uw stuk over Albert. K. en diergelijke Poëzy met instemming heb gelezen. Véél van wat G i j wilt en geeft mogt mijne ervaring wezen ook in betrekking tot het leven van m i j n vader. Zoo genoot hij steeds in alles. Bij zijn graf stonden wij heden voor 8 dagen en toen de kist neergedaald was in de ge-

1) Albertine Kehrer: Piëtistische Poëzij (de Gids 1853).

opende groeve, toen bescheen nog de zon zijn laatste woning als ware het om ons te herinneren hoe veel genot aan onzen vader in zijn leven was geschonken geworden in Gods heerlijke schepping, in dat vriendelijke licht ons door het vaste geloof aan zijne Genade, waarop hij is heengegaan en waardoor wij hopen hem en mijne moeder eens weer te zullen zien. Zooals Gij uit Geertr's letteren hebt opgemaakt zijn wij welvarende. Wij wenschen U allen datzelfde voorregt hartelijk toe en noemen ons steeds hoogachtend

Uw liefh. Vrienden.

Zondag 15 Jan. '54.

Toegestemd! Gij z i j t een monster. Gijlieden zijt allen monsters zou een koor Hagenaars er bij voegen, maar ik heb het maar tegen een, en van dezen, moet ik zeggen, al zoudt Ge mij nog zoo romantiek achten, dat de weêrgaloosheid zijner m é f a i t s de belangrijkheid van zijn persoon vermeerdert - en bij gevolg het regt geeft - de s e f a i r e t o u t p a r d o n n e r.

Het woord is er uit en het heeft geene kleine zelfoverwinning gekost. C ' e s t à q u i f a i t s o n p r i x. Bosboom is een verpligte verjaarsgroet gaan brengen ergens ver uit de buurt, ik zit op de sneeuw te kijken uit mijn tuinkamer - daar verrast mij uw brief - verrassen is het woord, want al wist

ik dat het eind van een jaar U zeker in dubbelen zin allerlei drukten brengt die niet zijn te verschuiven en troostte mij daarmee bij uw stilzwijgen, toch scheen mij de heilgroet van den ‘Gids’ op dit punt, weinig heils te voorspellen en het scheen mij niets meer of minder dan eene formeele oorlogsverklaring aan mij, mijne opinie, mijn werk, bij monde (bij pen) des Heeren Schimmel. Ik las in de recensie[1)] met duidelijke letteren, het regtvaardig oordeel, dat de wolf spreekt tegen het lam:

> Si ce n'est toi, c'est donc ton frère.
> Je n'en ai point. C'est donc quelqu'un des tiens;
> Car vous ne m'épargnez guère,
> Vous, vos bergers et vos chiens
> On me l'a dit: il faut que je me venge
> Là-dessus ....

maar Gij kent het vervolg; zonder precies dit lam te wezen werd juffer van Beveren - alias Mevr. B.T. - jammerlijk verscheurd.[2)]

1) ‘De Gids’ 1854 over ‘de van Beverens’ in het jaarboekje Holland.
2) De fabel van La Fontaine: ‘Le Loup et l'Agneau’ vangt aldus aan:

> ‘La raison du plus fort est toujours la meilleure:
> Nous l'allons montrer tout à l'heure.’

en eindigt:

> ‘Là- dessus au fond des forêts
> Le loup l'emporte (het lam) et puis le mange,
> Sans autre forme de procès.’

Alzoo wordt de novelle ‘De van Beverens’ volgens mevr. B.T. door den heer Schimmel verscheurd, om redenen daarbuiten.
De novelle toch had tot motto: ‘Doch gedenkt der vorige dagen’ en de recensent verwijt der schrijfster dat ‘zij niet de volheid van haar talent aan hare stoffe heeft cijnsbaar gemaakt door de verdrukten met scherpe lijnen en helder koloriet voor te stellen.’ Zij vatte de kritiek op als een onverdiend verwijt dat zij na de April-beweging weer kwam terugwijzen naar den tijd, ‘die zoo licht weder voedsel zoude kunnen geven aan de naauw verdoofde vlammen en aan de driften nog niet ten eenemale getoomd’, want zij schreef ‘De van Beverens’ en ‘van Cuijck’ juist om de Protestanten wakker te houden.

21 January 1854.

Er is een week verloopen sinds ik dezen aanving en om stoornis moest eindigen; ik weet bij gevolg niet meer wat ik toen had willen zeggen. Ik geloof dat ik den Heer Zimmerman had willen prijzen, die ten minsten getoond heeft iets van de worsteling te kennen die v. Drenkwaart zijn pligt bemoeijelijkte - te weten h i j wenschte de kunstenares te sparen terwijl hij hare opiniën en beginsels verfoeide. Nog heb ik niet afgedaan met Schimmel. Ik zou haast in 't mozaïk een woordje aan hem willen rigten maar à q u o i b o n, het publiek te amuseeren met iets, dat naar anti-kritiek lijkt, daarom zeg hem s.v.p. dat hij wijzer gedaan had met Balen's Kronijk van Dordrecht kennis te maken, eer hij de auteur betichtte welwillend plaats te maken voor Maria v.B. die haar dan ook spoedig inneemt. Hij zou dan gelezen hebben in 't geslachtregister der van Beverens: ‘Maria, Heeren Cornelis dochter huwde Adam Voogd, stierf 1575.’[1)]

1) In de novelle gaat Maria van Beveren er op uit om den heer Adam Voogd te waarschuwen voor de vervolging om des geloofswille van den schout van Drenkwaart en dat wel op last van haar vader Cornelis van B. De schrijfster zegt dat dit geheel was overeenkomstig Balens Beschrijving van Dordrecht.
De heer Schimmel had dit zeer onwaarschijnlijk geacht en zag er slechts een aanloopje in om te komen tot een verklaring van het latere huwelijk van M.v.B. met Adam Voogd, toen deze nadat de stad was overgegaan en hij, weduwnaar geworden, weder veilig in Dordrecht terugkeerde na eerst voor de vervolging van v. Drenkwaart te zijn gevlucht.

Adam Voogd, die niet voor 73 kon zijn teruggekeerd. Bij gevolg moest het huwelijk zeer spoedig na zijne aankomst zijn geprojecteerd en de romancière die van d e z e uitkomst vooraf kennis genomen had, oordeelde het veel gepaster hare lezers daarop voor te bereiden door eene zielkundig zeer verklaarbare sympathie[1)] der Jonkvr. voor den man, dien zij trachtte te redden, dan ze daarmee te overvallen, als met iets dat uit de handelingen volstrekt niet behoefde te volgen. Dat die sympathie is ontstaan door één enkelen blik is n e r g e n s gezegd. Ik heb willen wijzen op de gevaren die er schuilen in het enthousiasme zelfs uit de zuiverste voor 't menschelijk hart - zonderling[2)] voor 't vrouwelijke. - Dat is een van die trekken, die men mij voormaals in ‘de Gids’ had gevergd. Hoe de Heer S. malicieus genoeg kan zijn niet te vragen tegen w e l k e s t a p p e n zij dan toch zich te vrijwaren had, verklaar ik mij niet. Het was hier de vraag van een nauwgezette Christin,

1) Zie blz. 34 (uitgave Hist. Novellen. Guldenseditie.)
2) Zal willen zeggen: ‘inzonderheid.’

die waakt tegen en ontrust zich over gedachten, die zij gevaarlijk acht. Dat de Heer S. dit niet begrijpt kan ik niet helpen en is geenszins in zijn voordeel, maar genoeg, genoeg - nu 't geschreven is, is de toorn ook al weer gelegd(?)

17 Juny 1855.

Zeer Waarde Vrienden!

Potgieter is in een nieuw huis, zij spreekt over logeeren bij hem en zegt:

'Ik die als gast al een heel lastig wezen ben, welks eischen en pretentiën eigenlijk wel te dringend zijn, om in 't gewoon, gezellig verkeer getolereerd te kunnen worden.

Ook heb ik U allen op dat punt zooveel verschooning te vragen als dank te betuigen, maar onder de oorzaken, die mij in afzondering houden is dit de voornaamste, dat ik mij niet voele noch gedrage als iedereen en dat ik werkelijk souffreer midden onder genoegen en genot .... maar dies ondanks vang ik tegenwoordig aan iets meer te wagen, zoodat ik met veel moed den togt naar Leijden heb aangevangen en vrij gelukkig volbragt! Hoe vindt Gij dit!

Maar B's voorzorg had ook alles gedaan om het voor mij mogelijk te maken, hetgeen niet belette dat ik heel moe was van 't rijden toen wij in de

feestvierende stad arriveerden. B. was vooruit op verkenning geweest en het resultaat van zijne zending was, dat wij te twee ure reeds dineerden bij Prof. Geel, natuurlijk niet alleen, maar toch heel prettig en met geen écrasante menschen.

Achter het huis van Prof. Geel lag 's Gravensteen, dat ik nooit gezien had met kennis althans; het ziet er nog uit zooals v. Mieris het geeft .. ik moest er maar niet aan denken wat daarin doorleefd is.[1)]

19 Aug. 1855.

Vangt aan met dankzegging voor een tochtje naar de Wijkerbrug, het Kleine Loo enz. waarbij Potgieter gastheer was en gaat voort:

'Vraagt Gij of ik niets anders heb gedaan? Ik zou geene redactrice van "het Schoone en Goede" moeten wezen om hierop "ja" te kunnen antwoorden.

Maandag verliep echter met eenig onwel zijn en de preparaties tot een entrevue met de Comtesse d'Agoult[2)] waar ik toen weinig lust in had.

Dingsdag vond die plaats, en ik moet bekennen,

1) 's Gravensteen, de gevangenis der oude Hollandsche graven.
2) Gravin Marie d'Agoult, geb. de Flavigny, schrijfster onder den naam van 'Daniël Stern' van de 'Histoire des commencements de la république aux Pays-Bas'. 1581-1625 (1872.)

dat alles mij mee viel. Ik vond haar aardig levendig s a n s f a ç o n s en toch genoeg g r a n d e d a m e om het natuurlijk te vinden dat Comtesse te zijn van regt legitimistische familie maar, zelve r e p u b l i c a i n e die N. III[1] detesteert en regt blij is, dat ze hier in Holland zoo vrij kan leven zonder met de Ambassade enz. enz. noodig te hebben. Zij zou U bevallen en als zij naar Amsterdam trekt (wat haar voornemen is) verzoek ik de vrijheid haar bij U te introduceeren. Ik ben zeker dat ze Tante ook aardig zou vinden, en hare geleerdheid is van dien aard, dat men er geen last van heeft. Zij zou in Amsterdam eigenlijk bij Koenen[2] teregt moeten komen, maar zij ziet op tegen la S o c i é t é d é v o t e en in haar geval kan ik haar geen ongelijk geven. Zij wil alles van Holland zien en weten en liefst niet oppervlakkig "q u e c h a n t e l e p e u p l e ? q u e l s s o n t v o s h o m m e s d e t a l e n t ? T â c h e z d o n c q u e j e m e t r o u v e a v e c d e s h o m m e s s p i r i t u e l s", enz., enz. Alle vragen en wenschen, die ligter zijn te doen, dan te voldoen. Maar het zou me toch spijten, als ze eene al te ongunstige opinie van ons kreeg en in handen viel hetzij te Leiden, hetzij te Amsterdam van bluffende en oppervlakkige lieden, zooals meestal met vreemde-

1) Napoleon III.
2) Mr. H.J. Koenen, schrijver o.a. van een: Geschiedenis der Joden in Nederland (1843).

lingen het geval is, daar zij het niet wil laten berusten bij het zien van Zaandam en opmerkingen over de f r i s o n n e s , zooals Gerard de Nerval.

Maar genoeg eer zij te Amsterdam komt hoor ik wel eens of zij welkom zou zijn; in het contraire geval lever ik haar aan Koenen over!'

8 Sept. 1855.

Geachte Vriend!

Gij meent zeker, dat wij al naar Brussel zijn gevlogen, en dat de Fransche Comtesse verschrikt van uwe inflexibiliteit - en tegen den vroegeren bewoner der Zuidzee-eilanden opziende - Amsterdam en de curiositeiten van Zaandam en Broek-in-Waterland er maar aan gegeven heeft, om cito cito naar Parijs terug te keeren ... Geen van die onderstellingen zou waar zijn. Wij zijn nog tot hiertoe gebleven eerst omdat mijn stukje afmoest, daarop, omdat wij slechte geruchten hoorden van den gezondheidstoestand te Br(ussel) en later om het slechte weêr en bezigheden van Bosboom. N u echter zoo d i t weer aanhoudt vertrekken wij in de volgende week, en daarom moet ik nu eerst voor mijne comtesse zorgen, die waarlijk charmant is.

Zou het goed zijn zoo ik haar een enkel ceremonieel regeltje voor den Heer Zimmerman medegaf, opdat zij dat billet bij hem zou laten bezorgen -

hij van hare aankomst verwittigd, de gelegenheid had ‘de se présenter chez elle’ en 't overige zou van zelf volgen. 't Is eene vrouw, die perfect goed weet, wat zij wil of niet wil en die ook niet bang is om eens alleen een wandelingtje in 't bosch te maken, dus ook niet iemand, die altijd noodig heeft om op een ander te steunen of van anderen afhankelijk te zijn, zooals de ondergeteekende. Zij zal dus niet lastig wezen. Feesten vraagt zij niet, kennissen maken, die haar aangenaam of nuttig zijn, wil zij graag.

Ziedaar op dit punt genoeg. Wij hebben bij haar gedineerd met zekeren Duitscher, die wel wat ophakkerig was, maar toch heel aardig, Hoffmann von Fallersleben, die meer dan mij lief was, hare illusies over Holland bedierf. Om dat weer goed te maken was er ook Esquiroz, die zulke beleefde artikelen schrijft over Holland in de Revue des deux Mondes. Die goede man, balling uit Frankrijk, en vriend van Barbès! is zoo blij dat hij hier zoo vrij is, voelt zich hier zoo gelukig, dat hij alles goed vindt, tot hij zelfs zegt van de trekpaarden van 't schuitje qu'ils trottent très bien! Dat heet ik optimistisch! Maar ik mag hem lijden om dat dankbare gevoel voor een land waar hij vrijheid en bescherming geniet. De comtesse zal echter naar alle waarschijnlijkheid niet spoedig komen. De cholera ten uwent encourageert haar niet, en ... haar bad-

kuur is nog niet afgeloopen. Mijn reiskuur zal alzoo nog beginnen, ik hoop dat zij goed af mag loopen; dan hoort Gij er wel eens van - veel kracht bezit ik op dit oogenblik niet - maar het zal komen, hoop ik.

18 Oct. 55.

Al hadt Gij door uw belangstellend schrijven geen brief uitgelokt, Wellieve Vriend! toch had de firma B.T. plan U van onze thuiskomst en welbevinden kennis te geven ....

Maar zal ik U nu gaan vertellen van alles wat mij trof en wat ik genoot? De brief zou een boek kunnen worden - en boeken - schrijf ik in zeer, zeer langen tijd niet weer.

Antwerpen beviel mij erg. Ik zat zoo graag ergens op een bankje aan het Scheld, en in de Notre-dame was ik thuis. Maar de paperij kwam mij nog kleiner voor naar mate het heerlijke gebouw prachtiger en grootscher was. Met menschen ben ik volstrekt niet geplaagd geworden en te Brussel genoten wij een dag midden in de Septemberfeesten de zaligste rust in het bosch van Soignies. Toertjes naar buiten naar Boisfort en Groenendaal waren zeer naar mijn smaak; daarvoor liet ik alle museums staan. Te Antwerpen ben ik enkel om mijn fatsoen te houden voor Keijser[1)] naar de

1) Nicaise de Keijser.

tentoonstelling geweest, maar in het museum van oude schilderijen vond ik veel wat mij aantrok. Dat de zoölogie niet vergeten werd noch te Antwerpen noch te Brussel kunt Gij denken, en regt genoten door mij, die al heel spoedig eene groote kennis was van de giraffes en de beeren, die allerlei vriendschapsbewijzen gaven in ruiling van suiker en ander lekkers. Wij zijn ook nog in twee théatres geweest en hebben veel gelagchen, maar de warmte dreef ons daar bijkans uit - doch ik zou niet meer vertellen. Ik zou uwe vragen beantwoorden, allereerst naar madame la Comtesse.

Ja, waarlijk Gij hebt wel gelijk mijn schrijven over haar voor eene mystificatie te houden. Maar Gij begrijpt wel zoo iets viel niet in mij, allerminst tegenover U. Nog den dag voor mijn afreis heb ik den brief voor Zimmerman geschreven, die Bosboom haar 's avonds gebragt heeft, want zij kon die niet komen halen zooals zij beloofd had.

Wat zij daarmede gedaan heeft weet ik natuurlijk niet. Wel hebben wij bij onze thuiskomst vernomen, dat zij in plaats van haar toer naar Amsterdam en Utrecht te volbrengen, plotseling is weggereisd regtstreeks naar Parijs; voor reden gaf zij op ‘schrik voor de cholera’, maar i n h a a r komt mij dat ook onbegrijpelijk voor, veeleer onderstel ik dat er in hare familie (iets) omging, dat haar thuiskomst noodig maakte, want zij zeide mij

reeds bij het vernemen van de arrestatiën te Angers, dat hare familie daarin betrokken was en dat het haar zeer ontrustte. Hoe dat zij, aan de Bibliotheek en op het Archief wordt er nog voor haar gewerkt en zij heeft beloofd weerom te komen of het zijn zal à p a q u e s o u à l a t r i n i t é ! Op de wijze van mijnheer Malbroek weet ik niet regt.[1)]

Zeg s.v.p. aan Schimmel dat ik mij verwonder te hooren, dat hij mijn zeer lang stilzwijgen in 'de Gids' aan rancune toeschrijft. Hij moet mij eens vertellen waarvoor ik eigenlijk zoo lang rancune zou moeten hebben? Ligt de oorzaak van mijn zwijgen niet voor de hand? Heb ik in al dien tijd ooit anders gewerkt dan om beloften en verpligtingen te voldoen, waaronder ik letterlijk gebukt en gedrukt ging? En nu ik pas ademhaal, pas even begin te voelen, dat ik vrij ben, verlang ik het genot van die vrijheid te behouden en z o o l a n g mogelijk en zal mij niet weer laten binden door eenige belofte.

Meenen S. en Z.[2)] en de overige redactie, dat

1) De gravin d'Agoult schreef later (24 Februari 56) aan den heer Bosboom: 'J'ai vivement regretté d'avoir du livrer aux flammes les lettres que vous m' aviez données pour Amsterdam et Utrecht; des affaires de famille m' ayant rappelée à Paris directement en toute hâte. J'espère me dédommager par un second voyage dans votre patrie.'
2) Schimmel en Zimmerman.

ik op die wijs noch den naam, noch de voorrechten van medewerkster langer waardig ben, ik geve hen geen ongelijk en zal vinden, dat ze billijk zijn als ze (mij) beiden met 1856 onthouden. Ik heb lang genoeg gezwoegd en geploegd, niet om r i j k maar om eindelijk vrij te worden. En ik schrijf niet weer voor dat een onbedwingbare lust er mij toe drijft. En dat zal lang duren. Ik voel mij te gelukkig en te gezond zooals ik nu leef. En Bosboom zou er allereerst zijn veto op zeggen, als ik mij tot iets verbond. Gij moest eens zien hoe prettig wij nu 's avonds zamen zijn; hij teekenen, ik eenig handwerk, en praten en geen last van vermoeidheid en hoofdpijn! Mijn trouwe bondgenoote[1)] zal dit zeker volkomen begrijpen en met mij eens zijn en Gij ook, als Gij maar uw deel in de Redactie ter zijde laat, dan kon ik van den winter ook eens zonder bezwaren overkomen en dan weet ik wel wat ik doen zal ten behoeve van mijne geallieerde: mijn schilder als hij tegenover mij zit te teekenen plagen om een a l b u m b l a a d j e voor Haar, zooals zij de heeren plaagde om een stukje voor mij. E t v i v e l a g u e r r e ! Wij maken geen vrede voor dat ze eeuwigen afstand gedaan hebben van alle eischen, wenschen en aanspraak op werk van een der strijdende magten! ...

1) De tante van Potgieter.

(Iets later.)

De Pensées van Pascal ken ik niet, dan bij geruchte, en dat is een goed geruchte zooals Gij wel denken kunt. Onder anderen Vinet loopt er hoog mee, en Vinet is mijn lievelings-auteur op Christelijk gebied. Ook op dat der kunst doet het mij altijd goed hem te lezen, hoewel Monod het van hem wint in klaarheid en eenvoud.

Ik weet niet of U diens s e r m o n s kent, maar indien wel, zult Gij er zeker meer aan hebben dan aan de meest wijdluftige bespiegelingen der philosophie of der theologie en Gij hebt wel gelijk, dat Gij op uw leeftijd daar uw tijd niet meer aan geeft. Gij denkt vriendelijk over Gideon[1)] maar hoe vindt Gij dien Schüller van - tot en met - Peursum, die er voor spreekt[2)] of het zulk een vervelend boek was, dat alleen oude-jonge-jufvrouwen in koepels en oude heeren die niets meer te doen hebben het uithouden kunnen om het te lezen! En dan het idée van dat kopje chocolade waaronder het genoten moet worden. Ik zal waarlijk verpligt zijn hem voor al zijn moeite een pondje beste Zeeuwsche toe te zenden, tenzij hij mij erkende, dat hij eigenlijk liever saliemelk prefereerde. Toch heeft hij mij erg doen lagchen en geloof ik niet dat de intentie kwaad was, al is de executie vreemd ....

1) Gideon Florensz.
2) De Recensent 1856 II.

19 Januarij 1857.

Of ik Hypathia heb gelezen!! Maar Gij herinnert U misschien niet dat i k het was die er ten uwen huize het gesprek op bragt, toen Prof. Veth zeide: 'Ja, dat moeten wij eens e n r e l i e f stellen.' Iets waar ik ook ten volle vrede mee had, omdat er waarlijk al heel weinig boeken zijn, die het zoo verdienen als dat van Kingsley. Ik had er mij zoo aan opgefrischt, er zoo in geleefd, juist toen ik haast niet meer kon aan 't einde van mijn Leijcester-studie, dat ik K. gaarne de eer en erkenning gunne en ook zelve toebreng waar ik kan. Zelfs vond ik dat V. wel eens met zijn prijzen deed zooals de a v a r e van Molière met zijn geld geven - half geven half terugnemen - doch de admiratie, zooals vrouwen die voelen en uitspreken kent noch erkent de kritiek, en de wetenschappelijke kritische Heeren allerminst. Of zou iemand Gideon Florensz hebben aangekondigd zooals Elize[1)] het gedaan heeft in de Letteroefeningen?

En Elize was gansch geene vriendin van mij. Elize was door mij zeer decisief en zeer onhoffelijk teruggewezen, toen zij mijne vriendschap zocht. Dat noem ik nobel en christelijk en zij heeft in de volle beteekenis het kwade overwonnen door het goede. Ook heb ik mij gehaast het haar te schrijven en

1) Bespreking van 'Gideon Florensz' door E. (1856).

dat te erkennen, en al ben ik niet in staat haar in deze revanche te geven, toch wil ik haar het regt doen, deze handelwijze in 't licht te stellen, waar ik kan.

Wij hebben elkaar nu gezien en hoewel zij in vele opzigten een heel ander mensch is dan ik, deelen wij toch menige sympathie en antipathie. Hare Fantasmagoriën, hoeveel wonderlijks er ook in is, zeggen vele nutte, al zijn 't ook scherpe waarheden. B. vond haar deze keer ook heel lief, maar treurig is het, zij m o e t werken en zonder ophouden; en dat vermoordt haar, het kan niet anders, ik weet er te veel van om het niet diep mede te voelen. Maar .... zegt nu een verstandig criticus, (die mij hier in de rede valt en die vindt dat ik van mijn hoofdpunt ben afgedwaald) dat van Elize was een aankondiging, en geen kritiek! J ' e n c o n v i e n s , Hooggeleerde Heer, maar .... gelooft Gij niet dat auteur, uitgever en publiek aan zulke aankondiging genoeg hebben, en niet wat te v e e l aan dat uitpluizen en narekenen.

(Waarschijnlijk Mei) 1857.

Gisteravond is B. uitgegaan met de recommandatie: ‘schrijf nu een woordje aan de vrienden P. dan maak ik morgenochtend het pakje van de XIII[1)]

1) De Dertiende, Roman door Mevr. E. van Calcar - Schiotling.

en breng dat vroeg naar het spoor.' En bijgevolg zette ik mij neer en wilde aan zijn en m i j n verlangen voldoen, maar ik werd gestoord door het bezoek van Dr. Schotel (voor mij zoo goed als de vader van mijn L e i j d s c h e n S t u d e n t) en wat meer zegt de goedigste en zachtmoedigste geleerde, die er zijn kan, een man, die men onmogelijk kan wegzenden al blijft hij ook tot tien uur zitten praten en al verhindert hij U om goede vrienden uit de verte een groet en herinnering toe te roepen! Toen hij eindelijk heenging, neen, toen B. hem eindelijk wegleidde, want hij is zoo bijziende, dat wij hem niet in die volle drukke straten alleen vertrouwden, was ik doodmoede, en alzoo werd nogmaals tot heden het schrijven aan U uitgesteld. Vrijdag zijn wij goed en wel thuisgekomen, zeer voldaan over onzen togt, en ik zeer blij dat ik zooveel heb kunnen doen en zien. Zaterdag moest er uitgepakt en gearrangeerd worden en 's middags kwam de logé, die Maandag tegen vier ure vertrok, zoodat Gij mij zult toestemmen dat er geen uurtje van rust en vrijheid voor mij overbleef dan eerst nu.

En nu nogmaals dank voor hetgeen uwe stad mij en vooral d o o r U gegeven heeft. Kon ik maar iedere maand eens zoo'n avondje hebben, zelfs al haspelden we over de kleuren wat zou mij dat een gevoel van leven geven, dat ik waarlijk soms ge-

heel mis, hoewel het waar is, dat ik - eenmaal goed in mijn werk zijnde - altijd de eerste ben om alle conversatie af te wijzen, ik ben er te moede voor en alles wat dan niet in mijn werk te pas komt pijnigt en prikkelt mij. Die goede, goede Schotel, 't is precies een dictionaire, nu wist hij zelf niet meer wat hij mij al of niet gegeven had, waar ik op grond van de studie der brieven van hem meende te moeten verschillen, gaf hij mij gelijk en dankte mij, alsof ik niet de eerste draden van het weefsel aan hem dankte. Daarbij hij, met het oog op den Minister van Eeredienst (toen een v. Pallandt) schrijvende kon niet al(les) zeggen, wat hem in het hoofd lag of wat hij gevonden had. Ik - hoewelik geen c h r o n i q u e s c a n d a l e u s e zal uitspinnen - heb zulke menagementen niet te gebruiken; maar ik ga U nu niet verder ophouden met eene geschiedenis, waarvan 'Nederland' U mogelijk meer dan te veel zal brengen!! ...

21 October 1857.

Van de zware ziekte van G. de Clercq heb ik met deernis en deelneming vernomen.

Arme moeder! en toch zij zal sterk en getroost wezen, als zij maar de zekerheid heeft, dat haar zoon nog in dezen laatsten tijd het e e n e n o o d i g e heeft gevat. Kwam hij weer op om die verarmde

en uitgedroogde rigting van geest en gemoed te volgen, die hij (althans in den tijd toen ik hem kende) voor het uitnemendste hield dan zou ik met U zeggen er is niet veel aan verloren, alleen dat is vreeselijk dat zulk een helder verstand en gescherpt oordeel tot geen betere keus is kunnen komen. Men zegt echter van hem het tegendeel, en dat zijn ziekbed hem naar de ziel goed is geweest, en dan zou hier op nieuw bewaarheid zijn, het oude woord van Augustinus ‘een kind van zooveel tranen en z u l k e gebeden kan niet verloren gaan.’

Maar Gij schijnt bijzonder nieuwsgierig naar mijne kleine stukjes voor de twee jaarboekjes - helaas - arme kleine stukjes. Uwe teleurstelling zal zich op hen wreken. Ze beteekenen waarlijk niet veel. Maar mij kost tegenwoordig alle werk veel inspanning.

24 Maart 1858.

Wij hebben in ons huis een deel dier mooije miniaturen van de Reine (voor een tentoonstelling van oudheden, die in Arti zal gehouden worden en waarvoor B. het heel druk heeft), die ik eens bij Haar gezien heb en waarvan ik mij wel p a r d r o i t d e c o n q u è t e zou willen meester maken, een regt onder Vorsten al vrij goed erkend. Of de Reine in deze met dat regt vrede zou hebben? Maar Koningen alleen mogen het oefenen. E h

b i e n ! Ben ik dan ook niet eene Majesteit. Ik weet wel 't is geen algemeen erkende noch gehuldigde, maar als de zaak maar legitiem is, dan doet er dat niet al te veel toe. B a d i n e r i e à p a r t . Eene Prinses Orsini e n g r a n d h a b i t d e c o u r met een hondje onder den arm, die Zij heeft mogt Ze me toch wel afstaan, maar ik zend Haar liever al mijn uitgaven zonder eenig reciprocement van hare zijde eer ik het haar laat merken dat ik het begeer ....

Daar wordt in den laatsten tijd hier te 's Hage een kluchtspel gespeeld, getiteld Tribulaties van den President eens Letterkundigen Genootschaps, waarvan B(akhuizen) v.d. Br. de auteur en Sam Jan v.d. Berg de hoofdacteur is, en dat ons niet weinig amuseert, daar wij à v o l o n t é achter de coulissen zien. Verbeeld U, S.J.v.d.B. had den Archivaris gevraagd in 't Genootschap Oefening Kweekt Kennis te lezen! Zoo iets te vragen aan iemand van wie(n) men weet dat hij met alle genootschappen en genootschapslust den draak steekt en nog daarenboven de naïviteit te hebben van te gelooven dat aan de invitatie, hoewel geaccepteerd, gevolg zou worden gegeven! Natuurlijk op den dag der uitvoering was de principaalste acteur ziek (dat schijnt waarheid geweest te zijn) maar al ware de natuur niet te hulp gekomen, de uitkomst zou zeer zeker geene andere geweest

zijn. Maar stelt U nu al de transes en angoisses voor van den President-Oefenaar - gedurende eenige weken - dan eens[1)], dan eens vrees - heel verwaand op zijn talent van dien man tot zoo iets te krijgen, en toch op den duur in den brand dat hij te vroeg victorie geroepen had. De dag van de explosie vooral moet alleraardigst geweest zijn. Buren en bekenden werden in de zielsangsten van den President betrokken. Vrouw en kinderen moesten meehelpen om de zaak tot de kennis van de leden te brengen (er kon geen vergadering meer zijn) daar was geen andere lezer zoo subiet te vinden, er werd een vrij onbeduidende kennis, die bij toeval binnen trad, en na het droef relaas te hebben aangehoord, weer heen wilde gaan, met de dramatische uitroep teruggehouden: 'blijf! ik kan niet alleen zijn!' Ik vraag U of een Scribe, zoo wij er een hadden, hiervan geen partij zou kunnen trekken tot eene comedie-vaudeville, die furore zou maken?

28 Dec. 1858.

Zeer Waarde Vrienden!

Amsterdam heeft het te druk in de laatste dagen van een wegtrekkend jaar om brieven te schrijven, dat weten de Hagenaars heel goed, en daarom zul-

1) Onleesbaar.

len zij, die als residentiebewoners gecenseerd worden een koninklijk leven te leiden (koninklijk naar 't oude volksgeloof synoniem met lui - en ledig) maar eenige van die laatste vierentwintig uren (zijn het er wel 24 bij duistere dagen als deze?) uitrusten, want iets anders doen dan r u s t e n , sinds ik het geluk had den arbeid den rug toe te keeren is mij nog niet mogelijk geweest ....

Ik schrijf niet aan den criticus van den G i d s . Anders doemde ik deze reeds nu ten vure, want er is niet de minste liaison tusschen 't begin en 't vervolg. Ik laat de pen vagebonderen zooals z i j wil mits ze maar t o u t b i e n q u e m a l zegt wat ik bedoel. Denken en opknappen doe ik voor mijn werk tot in 't oneindige zelfs, maar voor een brief moet het maar gaan zooals het kan, al g i n g het dan eigenlijk ook niet, al hinkt het alleen!

Bij zijne thuiskomst van dit toertje naar Amsterdam waarbij B.U bezocht en een avondje met U sleet, waar ik erg graag bij had willen zijn, vond hij mij zeer onwel - ik had iets als de griep - er kon geen kwestie zijn van mee naar da Costa te gaan, en ik bleef dagen aan dagen zeer lusteloos zelfs toen de hoestbuien overgetrokken waren.

Ik begin nu toch weer op te leven - e n , l a p r e m i è r e s i g n e d e v i e - hoe flaauw ook - is voor U. Wat kunt Gij meer vragen? Neen, ik wil niet jokken. Ik schreef heden ook aan mijn goede

ouders, die wij ditmaal met oudejaar niet bezoeken gaan en die al aardigjes aan hun gouden bruiloft komen. In 1860, mogen zij den 30 December beleven, zullen wij dien vieren! Het klein kind, aller lust en vreugd, begint al te loopen en is daarin haar tante vooruit die eerder de tong kon roeren dan de voeten; bewijs dat ze niet tot een Ida Pfeiffer of Mevrouw Storm (die zich de Hollandsche Ida Pfeiffer noemt) gepredestineerd was. Van de laatste gesproken, als ik U nog eens weer spreek moet ik U eens vertellen c o m m e q u o i ik het bezoek ontving van een broeder der laatste. Boterkooper van beroep en kunstliefhebber van geloof (daar zijn menschen, die een geloof hebben alleen op hooren zeggen, alzoo deze) die aanving met mij te willen pressen voor de ligte taak om de reisverhalen zijner zuster in een schoonen vorm om te gieten!! en eindigde met zich te recommanderen voor mijne winterprovisie des noodig betaalbaar in schilderijen van Bosboom!! Het eenige wat mij van die visite speet was, dat ik haar a l l e e n moest genieten, want de scène, die mij bijna stikken deed van lagchen is moeijelijk weer te geven.

14 Jan. 1859.

Hoog Geachte Vriend!

Bosboom is te Amsterdam, hij is er onder erge

drukten en met twee jonge Haagsche schilders[1)] die ik zijne pleegzonen noem; zoodat het zeer onwaarschijnlijk is, dat hij bij de vrienden Potgieter komt invliegen. Meer dan dat zal het in alle geval niet zijn; ik wil beter doen, ik wil hier blijven en dies ondanks een uurtje met hen praten. Mogt hij toch komen laat hem dan dit briefje of brief (ik weet nog niet wat er van worden kan) zien, opdat hij wete waar ik mijn tijd mee besteed in zijne absencie en als Gij dezen hebt kunnen lezen zeg het hem, opdat hij genezen worde van zijn manie om mijne brieven te retoucheren en ze zonder dat onleesbaar te verklaren.

Hij! mij uwe brieven voorlezen! Of dat zoo coulant ging! In trouwe neen, dat 's eene studie apart, waarin ik het verder heb gebragt dan hij en toch soms helpt hij mij kostelijk voort. 't Is een beetje l e s u p p l i c e d e T a n t a l e, een uitvoerig schrijven van U in handen te hebben te bemerken, dat het onder meer ook loopt over een sujet, dat men wil behandelen, op wenken en aanwijzingen te hopen, en dan niet t o u t d ' u n b o u t t e kunnen lezen, wat er staat - maar f o r shame dat heet ik ondankbaar om niet te zeggen - dat het verwijt uit mijne p e n al zeer ongeregtigd is. Maar .... zij het a m n e s t i e g é n é r a l e mijnerzijds ook aan den Redacteur van ‘de Gids’, die mij met alle

1) C. Bisschop en P. Stortenbeker.

geweld wil houden op de hoogte van den tijd, terwijl ik mijns ondanks door alle mijne sympathieën naar het verleden word teruggetrokken en nu welhaast (maar zonder sympathie) tot op de middeleeuwen terug zinke[1].

'De Redacteur, die toch niet van de ergste is.' Neen! dat is hij waarlijk niet, maar toch een beetje erg is hij wel als hij mij knort, dat ik me aan de Almanakken onttrek, omdat ik eens een jaar er niet in gevonden worde, alsof ik niet dubbel en dwars mijn excuus had in den Student[2], die mij geen enkel zomertoertje heeft vergund.

Maar dan nog 'q u ' i r a i - j e f a i r e d a n s c e t t e g a l è r e ?' Ik kan er nu zoo goed in gemist worden; vorm en manier, die vroeger nog iets nieuws hadden, worden hoe langer hoe meer aller eigendom zonder dat ze zelf meer weten waar ze 't gevonden hebben en we zijn zoo rijk aan Romanciers en Novellisten, dat ik mij met alle gerustheid tot het schrijven van boeken in II deelen bepalen kan, zonder den ondergang van Tijdschriften of Almanakken te vreezen.

En Gij wilt mij dan wezenlijk aan Israël overgeleverd zien. Want als ik er eens toe kome - dan h e b b e n zij mij - meer welligt dan ik hen, maar ik bidde nog vooreerst gratie - en als het er dan

1) Dit slaat op 'Graaf Eberhard en zijn zoon' in het Schefferalbum.
2) Een Leydsch Student in 1593.

toe komt geef ik (maar dit entre nous) Portugeesche Israëlieten in Nederland onder Willem III - Dutch William - en hoewel ze dan uit Spanje komen, er in ziet men ze dan bij mij niet.

Gij hebt meer moed op den Larmoijeur dan ik. Neen, ik zal niet reüsseren. Vooreerst heb ik een paresse d'esprit, die mij van alle werk afkeerig maakt. Vervolgens trekt die Greiner mij niet aan, en deed dat al niet toen ik de schilderij, zonder er nog voor mij zelve aan te denken, zag - die erge tranen, tranen met tuiten.

Ik weet wel er zijn smarten, die ze eischen, ook van stalen mannen - ik mag zelfs wel een traan in een mannelijk oog, maar - met één woord, ik vind dat Uhland[1)] gelijk had, het in 't onzekere te laten of hij geschreid had of niet. Ik zal daartoe niet het regt hebben. De teekening zal wel zijn als de schilderij. Maar gelukkig heb ik sympathie voor dien Ulrich, en die zal mij helpen.

Dank voor de occasie om Uhland in te zien. Wat ben ik toch onkundig. Van de Duitschers ken ik alleen Schiller en Körner. Göthe alleen in zijne dramatische voorstellingen en uit Werther; die

1) Bij de ballade van L. Uhland: 'Graf Eberhard der Rauschebart' vervaardigde Ary Scheffer twee schilderijen (museum Boymans, Rotterdam). Het eene stelt Graaf E. voor het tafellaken tusschen zich en zijn zoon doorsnijdende, het andere Graaf E. bij het lijk van zijn in den slag gevallen dapperen zoon Ulrich.

Wahlverwantschaften deden mij pijn - heb ik nooit kunnen lezen - en tot Göthe-studie zal het bij mij wel nimmer komen.

Ik heb zoo'n mooije Shakespeare; die eens grondig te leeren kennen tusschen alles door stel ik mij voor.

Of ik het goed vind, dat Gij de XIIIe eens onder handen zult nemen? Haven de Dominé's zooveel Ge wilt, ze worden genoeg bedorven in ons land om niet wat noodig te hebben, wie onder hen ik lief heb, heb ik lief als menschen en niet om den of de [1] maar wat ik U bidden mag geef Elize ook in 't goede, wat haar toekomt. Laat ze ten minsten hier niet met die flaauwe beschuldiging dat ze portretten gaf worden neergeveld ....

De reunie van Schimmel zou mij meer geamuseerd hebben als ik er maar geen oude vrienden in had behoeven te zien. 't Zijn allemaal 'nijdigaards,' zei mijne zuster, die het met mij las. Zij zijn er ten minsten meer op uit hun vernuft dan hun hart te toonen, zooals - e n t r e n o u s - Schimmel zelf.

Eene reunie van oude vriendinnen zou, geloof ik, aardiger zijn. Ze zouden elkaar wel eens troeven, maar toch - althans als Gij gezien hadt, hoe eene oude schoolvriendin en ik elkaar dezen zomer ver-

1) Steek of de bef.

welkomden. Zij, die nu al vijftien jaren als dominé's vrouw op een friesch dorp staat - zes kinderen, eene boerderij in Joure! niets gelezen - niet eens meer de Boekzaal! - met verwondering den naam Monod hooren - met diepe minachting op het portret van Beets neêrzien! Niet een mijner sympathieën met mij deelen, ze niet eens begrijpen en toch ... was het mij zoo wonder wel wat met haar te keuvelen en zij zoo blij, zoo verwonderd - geloof ik - mij dezelfde te zien, en zoo eigen als ik nooit, nooit met eenige nieuwe vriendin zal worden. Zij komt te Voorburg wonen, dominé heeft mantel en en bef aan den kapstok gehangen, omdat hij geen stem meer had!! ‘Och, de boeren kwamen toch niet meer bij hem in de kerk,’ zei Door.

31 July 1859.

't Is een regenachtige Zondag - ik denk niet dat er bezoek komt - en uitgaan doen wij Zondags zelden; bij gevolg al den rust om eens met de vrienden P, W.D - s.[1)] te praten en het kan nu ook iets meer van een praatje hebben, daar de versche brief voor toespraak of repliek kan gelden. B. stelt zich voor op de vraag omtrent de machinerie van de kunstkronijk te antwoorden, en ik weet dit, als hij een brief af heeft, wacht hij niet naar mij om

1) Initialen door P. in ‘de Gids’ vaak gebruikt.

die af te zenden. Ik zal dus zien gelijktijdig klaar te zijn met den mijnen. Ik zeg niet, dat er niet eens een geheime stem mij gerust stelde omtrent de goede ontvangst van mijn herhaald schrijven, maar het kon inbeelding zijn, de inbeelding der ijdelheid - en niets misleidt zoo zeer als eene levendige fantaisie - die zich de dingen voorstelt zooals zij ze liefst zag. Na de ontvangen geruststelling ga ik maar weêr eens doorslaan met tong en pen.

Eerst over het vers bij het tolhuis.[1)] Van het tolhuis zelf komt er mij te weinig in en ik kan 't niet helpen, maar spijt - de geheime? - intentie tot afkeuring, zou ik het toch wel eens willen zien en er mijn kopje thee drinken om dan naar Amsterdam terug te roeijen onder een heerlijke maneschijn en dan:

> ‘Het streelend schouwspel aan te staren,
> Hoe Amsterdam, zoo stout als schoon’ - enz. enz.

Het heeft mij altijd getroffen, zelfs al naderde ik het met een buikslooter!!

't Is niet onzeker wat Vondel zeggen zou van zijn Amsterdam, als hij oprees. Hij was een beetje, als Gij zelf, hij had ergernis noodig en haar prikkel maakte hem stout en warm - la vertu de l'indignation - ik houd staande, dat het een deugd is, mits men haar niet overdrijft.

1) Het nieuwe Tolhuis der Stad Amsterdam door E.J. Potgieter.

Gij moet niet altijd knorren en niet over alles. Gelooft Gij waarlijk dat oud-Amsterdam beter geur gehad heeft, dan het nieuwe? Ik niet. I n de huizen was alles zeker knap en rein, door de zorgen der huismoeders, maar daar buiten? De menschen waren niet zoo verfijnd en walgden niet van 't geen ons het hart doet omdraaijen. Ik houd het er voor, dat het even morsig was op Amstels straten als onveilig in 't oude Haagsche bosch.

Maar er staat meer in het vers dan dit alleen, niet waar, en Gij doet mij de eere aan te vragen, hoe i k het vind. Ik zal 't ronduit zeggen. Ik geniet het zooals ik de stanza's van Shakespeare geniet; neem het niet voor een bot compliment. Ik geniet die zangen van S. (in zijne taal namelijk) alleen met groote moeite - en ik mis er soms van - maar h e t g e e n ik er van krijg is mij v e e l en doet mij betreuren dat ik er niet alles aan heb. - E t v o i l à , 't is er uit - 't zou U, dunkt mij, zulk een kleine moeite zijn om iets meer duidelijk te wezen, als Gij maar goed vindt niet zoo over kort te zijn, en niet in één zin te willen zeggen, wat toch eigenlijk wel regt had op twee.

Gij zoudt er menig Hollander pleizier mee doen, en zelf beter krijgen wat U toekomt van hen.

Cessa, cessa, zou Ristori zeggen; ik heb mijn leven lang zooveel kritiek niet gemaakt, noch meene het ooit weer te doen, dus vergeef mij.

Zeker heb ik Ristori gehoord, al was het gloeijend warm in onze kleine komediezaal, al was mij juist niet eene der gunstigste plaatsen ten deel gevallen. D i t had ik mij voorgenomen moest ik genieten; maar tegen de Medea zag ik te veel op, hoewel ik later hoorde, dat Ristori haar het afgrijsselijkste weet te ontnemen, zonder den indruk van de schrikwekkende figuur te verzwakken.

Ik zag Maria Stuart, niet de historische, die ik verleerd heb lief te hebben, maar de idealische van Schiller, en ik zal haar nooit weer vergeten. Wat hebt Gij veel genoten, dat Gij haar zoo dikwijls hebt gezien. Hoe zeer gaarne had ik haar zelve niet gesproken! Maar zij kan niets geen belangstelling hebben in mij, en mij op te dringen .... als zij toch weerkomt zal ik zien eens een tusschenpersoon te gebruiken.

Gij denkt er juist zoo over als B. en ik - die hatelijke vergelijkingen. Waarom moet Rachel minder worden omdat Ristori zooveel is? Of de laatste der eerste wijken? Mogen er geen twee verwonderlijk begaafde Tragédiennes zijn, ieder rijk door e i g e n e gave? Ik heb haar ter eere, mij zelve ten bate, a l !! mijn Italiaansch weêr opgeschommeld.

'Gij hadt het nooit moeten verwaarloozen' zou de goede Arent[1)] mij uit zijn graf toeroepen.

1) Dr. J.P. Arent.

En nu een goede reis aan tante en een prettig verblijf te Kleef.

Alkmaar, 28 Augustus 1859.

Waarde Vrienden,

Eerder hadden wij omstreeks dezen tijd een brief van U verwacht met het welkom berigt van uwe komst te 's Hage. Nu echter moet ik U toch schrijven.

Ik weet, dat Gij te veel deel neemt in mij, om niet met mij te voelen, welk een verlies mij treft, mijn goede vader is - overleden. Wij waren op eenige ongesteldheid voorbereid, maar de koortsen namen zoo snel toe, dat wij, hoewel op het eerste berigt hier heen gereisd, toch te laat kwamen om hem nog weer te zien. Ik zegen te meer mijn inval om hem nog overgehaald te hebben bij ons te 's Hage wat te vertoeven, maar toen deed zijn verminderd en verzwakt voorkomen mij pijnlijk aan, en hoe diep smartelijk mij het gemis valt, ben ik den Heer toch dankbaar, die mijne bede verhoorde, dat hij geen slependen duffen ouderdom heeft gehad. Mijn arme moeder is kalmer dan ik had mogen verwachten, maar ze is innig bedroefd, meer dan achtenveertig jaren gingen die twee zamen den moeijelijken levensweg - in den laatsten tijd door den steun van Bosboom - en bij de overtuiging

van het geluk hunner kinderen dankbaar en vergenoegd. Kalm en berustend is de goede man heengegaan, hoe goed doet mij nu de zekerheid van een ander en beter leven, waar ik hem zal weerzien, vrij van de zwakheden der grijsheid en waar geen s c h e i d i n g zal zijn.

Wanneer wij naar 's Hage terugkeeren weet ik nog niet, maar zeker wel Woensdag of Donderdag. Bosboom heeft veel te schrijven en te beschikken; ik kan dus alleen zijn groeten hierbij voegen. Vergeef hetgeen in den vorm aan deze ontbreekt - ik kon eigenlijk niet nadenken over zoo iets.

Uw liefhebbende en hoogachtende vriendin.

6 Sept. 1859.

.... neêrgebogen ben ik niet. Somber ben ik niet. Hetgeen ik altijd geloofd heb dat v o e l ik nu, en dat geeft ruste en blijdschap. Ik was aan mijn vader gehecht door nog andere banden dan die der natuur, er bestond tusschen ons gemeenschap in geloof en die kan niet verbroken worden heel het leven. Meen daarom niet, dat ik het mijne ga doormijmeren met de handen in den schoot en 't hoofd gebukt. Dat zou het rechte niet zijn.

> ‘Sing, bet und geh auf Gottes Wegen
> Verricht das Deine nur getreu.’

Vermaant immers Luthers gezang, dat Gij zoo

ter goeder ure ook voor mij daar hebt neergeschreven[1], schoon het mij vertaald in het geheugen ligt. Wat was het daar goed in dat kerkje; ik had daar bij U kunnen zijn en het zou mijne smart verkwikt, niet v e r l e t z t hebben. De blinde jonkvrouw, uw nichtje?[2] Want schoon geïdealiseerd door de poëzie, dit is geene fictie, zoo min als de mijmerij bij Voltaire's zitplaats. Een togtje naar Kleef heb ik juist eens met mijnen vader gedaan, het was zijn e e n i g e t r e d buiten de grenzen. Wij hebben toen zamen ook een slot gezien, U sprekende moet ik zien te vernemen welk het zijn kan.

Ik geloof niet, dat er na de lezing van uw stuk over dit toertje nog over het gaan naar Kleef zal geglimlacht worden. Hoevelen reizen van 't Oosten naar 't Westen, van 't Zuiden naar 't Noorden en hebben eigenlijk niets gevonden, omdat zij er niet(s) in te leggen hadden ....'

> 'Wisset ein erhabner Sinn
> Legt das grosze in das Leben ....'

Toch zou onze Haagsche reiziger[3] naar uw Noorden U bevallen.

Hij is teruggekomen vol enthousiasme, het reizen

1) In 'Een dag te Kleef" (de Gids 1859) gedenkt Potgieter in eenige treffende regelen het echtpaar Bosboom.
2) Potgieter vertelt hoe bij het bezoek aan een kerkje te Kleef, bij ontstentenis van den organist, een blind meisje (zijn nichtje) zich voor het orgel zette en de melodie speelde: 'Der Herr ist Gott und keiner mehr.'
3) Gerard Keller.

in de Noorweegsche carriuola heeft hem goed gedaan. Wilt Gij hem zien als Gij ons met een bezoek verheugt? J e f e r a i m o n m i e u x om hem te krijgen.

Bosboom zou knorren als ik u niet e n t o u t e s l e t t r e s dankte voor uw lief woordje over ons beiden geschreven. Het zou flaauw zijn met versierde zedigheid niet dankelijk aan te nemen wat die vriendschap dus ongenoopt wilde geven. Ja zoo'n stil geruchtloos, onberoemd kerkje is juist z i j n e zaak, hij heeft den dom en den St. Pieter niet noodig.

21 April 1860.

Waarde Vriend!

'Ik ben zeker dat Gij zelf uw ontdekkingstogt naar het interieur van Huët's Ina[1)] niet zult volbragt hebben. Hebt Gij het gedaan, dan zult Gij het er zeker keuriger en meer modern hebben gevonden dan bij ons - want ik hoor dat Ds. Huët voor zijn huwelijk zijn geheel ameublement heeft laten vernieuwen - en onze huishouding dateert al van n e g e n jaar! niet eens meegerekend mijn Alkmaarsch goedje, dat al vrij wat ouder is: maar al ware ik rijk genoeg (zoo rijk als de kunstkoopers ons nooit maken zullen, want die zijn haast zoo erg als boek-

1) Bedoeld wordt: Mevrouw B. Huët, geb. Anna van der Tholl.

verkoopers) toch zou ik niet al mijn ouds voor geheel nieuw willen verruilen. Ik hecht aan mijn oude meubelen als aan oude herinneringen - als aan oude vrienden - nieuwe maak ik zelfs niet meer. Waartoe ook? ik zie ze te snel in de kaart, en ik ben te weinig indulgent om ze ondanks hetgeen ik dan zie te blijven liefhebben; dwaas genoeg, ik weet het, want ze moeten mij toch ook nemen, zooals ik ben - en dat is lang niet alles - ik heb er de volle overtuiging van. Dan Hemel! welk een dool- en slingerpad doet de huishouding van Ds. Huët's Ina mij inslaan; ik geloof, dat er in de diepste diepte nu al jalousie ligt, dat Gij U daar meer behagen zult dan bij ons. Ik heb toch l e d r o i t d e l ' a n c i e n n e t é niet waar? ...

(geen datum) 1860.

Zeer waarde Vriend!

Ik meende dan reeds voor nieuwjaar klaar te zijn met dien Graaf Pepoli, maar werk valt altijd uit de hand, en al opknappende en omwerkende, en dan weer verpligte r u s t door onwelzijn of afmatting, is het eerst 16 Februarij geworden eer ik het voor goed heb weggelegd tot groote vreugd van Bosboom en geen kleiner van mij zelve. Want die copy sleepte sinds 3 jaren op mijn schrijftafel, werd

aangevangen met het oog op een klein stukje in een almanak, bleek de proportie te hebben voor eenige vervolgnummers in Nederland, overgroeide ook deze ruimte en kreeg nu eindelijk spacie om zich tot 3 deelen uit te breiden in de guldenseditie ....

Was het weêr nu eens lief en uitlokkend, dan bewoog ik B. tot een uitstapje naar A., ook een geliefd verblijf voor mij, want ik deel uwe voorliefde voor de stad al is 't dat het egoïsme en de meesterachtigheid harer voormalige Groote Regenten mijne sympathie niet hebben. Ik begrijp hoe het U hindert als Ge zoo vaak over de bekrompenheid van het Amsterdam van 1859 hoort klagen en er zelf eerst en meest over geërgerd zijt[1] ...,

Uw eisch dat men karakter toone en dat vorme is naar mijn gevoelen de vingerwijzing op de groote wond, niet slechts van de Amsterdammers, maar van geheel Nederland, ook van de geheele beschaafde menschheid. De beschaving neemt toe, de talenten ontwikkelen zich als de mooije witte boschbloemen in de eerste lentedagen tusschen het mos - maar ze hebben evenmin consistentie - ze kunnen niets doen dan tieren waar ze staan, zij zijn te teer om te plukken.

Gebrek aan karakter, het is het groote gebrek in onze eeuw. Gallait zei het nog van Scheffer

1) Amsterdam in 1860 door E.J. Potgieter (de Gids 1860).

sprekende: ‘C'était un homme de caractère - il y en a si peu.’ Hij, G., is er zelf een, daarom heeft hij ook vele vijanden en wordt door deze een m a u v a i s c a r a c t è r e genoemd ....

Een verwijt dat men U althans niet zal doen, zoo min als da Costa, al gebruikt Gij beiden het niet op dezelfde wijze.

Eerbied dwingt het wederzijdsch af.

Ik heb hem nog niet geschreven, hoe innig mijne deelneming ook zij. Ik vond het wel moeijelijk bij zoo onzekere berigten. Ik zou hem liever eens weerzien. Dit zal mogelijk kunnen zijn als Maart ons in A. voert en hij wat aansterkende blijft. Want ik vrees dat men hem maar al te veel bezoekt en vermoeit. Er zijn onder zijne vrienden, die noch om hun tact, noch om hun discretie bekend zijn ....

Mij ook is Schiller eene heugenis van het harte en al zou ik alle die drukke feesten niet noodig achten, een lied is en blijft hij waard[1] ... Ik houd van hem, die mij in mijne jeugd zoo veel innerlijk genot gaf, dat ik er veel hard en drukkend proza voor vergat en die (ik) nog in mijn o u d e j e u g d, zal ik maar zeggen, nooit opneem, zonder mij 18 jaar te voelen.

Een dichter die een mensch dat kan geven is geen stumper - en heeft ook geen ijdel werk

1) Zie Potgieters gedicht: ‘Voor het Eeuwfeest van Friedrich Schillers geboorte.’ (10 November 1759).

gedaan - wat er de orthodoxie ook tegen zegge, die het in v. O(osterzee) misprijst dat hij hem niet meer hard viel.

En Fruin Professor! De par droit de conquête. Die is tenminste tot zijn regt gekomen. En Groen commandeur. Ik zie van hier af uw minachtend schouderophalen en een glimlachje. Maar geen van beide kunnen meer ironisch zijn en meer scherp dan de blik, welke de nieuwe commandeur zelf op die onderscheiding moet werpen, en toch had ik gewild dat men zoo iets voor den dichter van Nieuwpoort[1)] had gedaan.

Hem zou zoo iets misschien nog eenig goed hebben kunnen doen (ik meen als positie) hoewel hij niet minder in staat is de juiste gehalte van deze dingen te waarderen.

Hoeveel miskend en innerlijk geprikkeld ook, houde ik dat eenige opmerkzaamheid van het Oranjehuis hem toch waard zou zijn. Maar och, er zal niet over gedacht worden, neen, Schimmel heeft geen gelijk - al herleeft hij, al komt hij tot werken terug - tot levenseere en luste zal die man niet geroepen worden. De lauwer, die hem nu niet gewassen is, wacht hem ook niet in 't vervolg. 50 jaren na zijn dood mogelijk, mits er dan geene Huëts zijn.

1) I. da Costa.

(Voorjaar) 1860.

Mogt Gij da Costa nog eens bezoeken dan s.v.p. mijne groeten. Het doet mij zoo goed, dat Gij hem toch hoogschat al kunt Gij het niet met hem eens zijn en toch, wie weet of Gij 't innerlijk niet meer met hem eens zijt dan het schijnt, dan Gij uit e s p r i t d e c o n t r a d i c t i o n wilt erkennen, 'tout ce qui est grand en nous, nous rapproche du Christ et tout ce qui est petit en nous, nous en écarte' zegt Monod in zijn d i s c o u r s s u r l e s G r a n d e s A m e s. Ik citeer uit het hoofd en doe mogelijk de elegantie van 't gezegde te kort, maar uw eigen hart zal U zeggen, dat de gedachte waarheid is, en als zij dat is, dan kunt G i j niet ver zijn, niet ver blijven van - ik zeg niet - 't orthodoxe standpunt van da C., maar van zijn C h r i s t e n d o m, van zijn C h r i s t u s, en dat is de hoofdzaak. Gij haat de dominé's - e t b i e n q u ' e s t c e q u e c e l a f a i t?

Gij kunt toch wel over de dominé's heenzien; als ik dat niet deed, had ik al lang geen geloof meer!

1860.

Ik ben half ziek maar toch, ik moet even gaan zitten schrijven om U te danken, om het uit te spreken, al zou ik het in der haast ook slecht uitdrukken, hoe ik dat vers[1)] van U heerlijk vind en mede-voel, mede-instem.

1) Isaac da Costa 1798-1860, door E.J. Potgieter ('de Gids' 1860).

Ja! dat heeft hij verdiend de trouwe, ridderlijke Christenstrijder uit Israël, de mensch met het liefdevol hart, dat hij U zulk een vers inspireerde. Wat zijt Gij gelukkig, dat Gij zijn glimlach hebt gadegeslagen, zijn handdruk hebt ontvangen op dat ziekbed.

Hoe heb ik het verlangd en toch (is 't) niet mogelijk geweest. Ik nam voor dit leven afscheid van hem, dien avond, toen hij op het huis ter Noot zijn Nieuwpoort had gelezen met al den gloed en al dat eigenaardige, dat hem onderscheidde en dat, al mogt het dan ook tegen zekere regelen van welsprekendheid zondigen in sommiger oogen toch iets onweerstaanbaar aantrekkelijks had.

Zijn laatste brief aan mij was een woord van deelneming bij den dood van mijn vader zooals hij dat kon geven. Dan, ik dwaal af van uw Isaac da Costa - wel de man zooals hij was - wel de man die niet geboren was om door de menigte erkend te worden en toch de man om de schare met zich weg te slepen, om haar te electriseren zonder dat dit alles hem veel anders dan last en lijden heeft gebragt. Mij kan het deren, dat men hem zelfs op het sterfbed met ijdele vragen tot de uiting heeft geprest: 'Ik wil nog wel wat rusten!' Om zoo iets te zeggen kwam hij niet dan op het uiterste. O! hoe verlang ik om eens met U over hem te praten ....

Als ik mijn Joden[1)] ga schrijven zal uw vers mij menigmaal invallen en mij inspireren. Ik had nog zoo graag gewild, dat ik hem dit bij zijn leven had kunnen toewijden, maar 't is mij ondoenlijk geweest er vroeger aan te beginnen. Nu als God mij weer kracht en lust geeft zal ik er aan beginnen - nooit is het mij geheel uit de gedachte geweest. Ik heb belangrijke brieven van hem over dat onderwerp. Wij willen doen wat Gij zegt 'zijne woorden in consciëntie beleven.' Gij moogt van Mr. Groen houden of niet, maar ik zend hem den Gids, en ik ben zeker dat het (vers) hem tranen ontlokt van weemoed en bewondering. Ik verneem nu dat er veel voor Mevr. da C. is gedaan en ook dat uit den Gidskring zich eene stem tot den Koning heeft gerigt. Maar zal het baten? Willem III is de laatste om zulk een man regt te doen. Hij kon hem met Salvador verwarren!

Gelukkig is da C. nu boven dat alles verheven. Wat deert hem nu de aarde en hare armzalige eere, hij is met zijnen Heer - hij is met de verwantschappelijke geesten, die hem daar zullen verstaan en liefhebben, hij leeft in aanschouwen en niet meer in 't geloove!

1) Van het voornemen der schrijfster om de geschiedenis der Portugeesche Joden te behandelen is niets gekomen.

Over het schrift van Potgieter:

‘Maar spreek me van eene fraaije, reguliere hand om duidelijk te zijn, dan kom ik met uw brieven voor den dag; zonderling met den laatsten en dan vraag ik, wat helpt dat nu, net en egaal te schrijven, als het precies duitsch schrift is en alle woorden op elkaar lijken. Ik zeg niet dat men met wat oefening er niet den sleutel van vinden kan, en dat de ontdekkingen, die men doet de moeite niet beloonen, maar toch, och! d e g r â c e zet niet alle woorden als met haakjes aan-een - mijne oogen beginnen al wat zwakker te worden en ik ben altijd zoo verlangend!’

3 November 1860.

Zeer Waarde W.D. - s.!

Te gelijk met deze gaat er een brief aan Bern. Koster Jr.[1)] op de post, die mogelijk tot eene persoonlijke kennismaking zal leiden, want B. heeft gedecreteerd, dat ik eindelijk mee mag naar Amsterdam als hij daar Dinsdag op Arti gaat dineren.

Is het dan ook al te vrij als ik vraag, dat bij U te mogen doen. Zoo familiaar als maar eenigszins mogelijk is; dat Gij dien dag een partij zult geven vreeze ik niet, want t o u s c e s m e s s i e u r s zullen wel op Arti zijn om de geridderde en gemedail-

1) Schuilnaam, waaronder J.C. Zimmerman in ‘de Gids’ G r a a f P e p o l i beoordeelde.

leerde te vieren. Ik ga dan Dingsdag voormiddag twee visites maken, bij Mevrouw da Costa en bij Mevrouw Zimmerman, mogelijk vind ik dan Bern. Koster wel en kan hem eens duchtig doorhalen daarover dat hij mij een d é f i geeft om eens een ligt en digt schetsje te maken!

Enfin ik hoop met U en Tante dit en meer te bepraten.

Maandag hopen wij met de beurstrein te arriveren aan 't gewone adres. B. spreekt van Woensdag of Donderdag weer te vertrekken ....

19 November 1860.

Zeer Waarde Vrienden!

> Na bedankt te hebben voor genoten vriendschap en 't allerliefst prettig onthaal, gaat zij voort:

Zoo huisselijk met elkander vind ik voor mij toch het alleraangenaamst, het speet mij alleen, dat ik onzen gastheer niet meer onverdeeld kon genieten, en eigenlijk mijns ondanks stoornis bragt in den Gidsavond, die ik wel gaarne nog eens als van ouds had willen bijwonen, en ware mijne physieke kracht geëvenredigd geweest aan mijne s e h n s u c h t naar een lustig en spiritueel gezelschap zeker had ik van uwe vergunning gebruik gemaakt om eens mee te Gidsen, al ben ik ook van het lijstje doorgeschrapt.[1)]

1) De schrijfster had sedert 1848 niet meer in ‘De Gids’ geleverd en was met veel wat in dat maandschrift voorkwam niet ingenomen.

Ik zal U eens wat vertellen. Bern. Koster heeft mij, als het ware, een d é f i toegeworpen, dat ik geene schets kan schrijven. Zooals van zelf spreekt prikkelt dat mij om het te beproeven. Mogelijk mislukt de proeve en wordt de schets even minutieus als Schimmels confidentieel onderhoud, maar - toch - een roman in drie deelen zal het niet worden, dat beloof ik U, en ze trouwen er niet in, ze zullen niet eens verliefd zijn, e s t - c e b i e n c e l a ...?

't Is over een oude Venetiaan, al dood sedert 1380, maar die souvenirs heeft nagelaten, naar mijn opinie wel waardig om juist te dezer dage te worden opgefrischt..... Het zal iets zijn als een schets, een omtrek, een enkel karakterbeeld; al ware 't ook maar alleen om het d é f i , dat B.K. mij toegeworpen heeft, aan te nemen en te proberen of ik geen schets zou kunnen maken. 't Is zeer mogelijk, dat ik f i a s c o maak, maar die niet waagt, die niet wint, en ik ben aangevangen te wagen. De inzet is niet groot. 't Is maar een oude Venetiaan en Oostenrijk martyriseert er zoo velen, dat eentje meer door mij gemalmeneerd naauwelijks meetelt. Sinds men mij Garibaldi heeft genoemd kan niemand mij kwalijk nemen, dat ik op Venetië lostrek; een strooptochtje meer op half politiek, half historisch terrein kan een vrijbuiters-reputatie toch niet meer schaden en ik laat dus mijne penne en mijne

luime haren wille doen (zou Schimmel zeggen)....

Bosboom heeft een krasse schets gemaakt naar een fransche schilderij, die mij al jaren lang geleden het plan deed opvatten om dit sujet te bewerken - 't zou zich perfect leenen tot eene plaat - maar om mijn paijs met v. Kampen en den Gids te maken en U te ontheffen van zekere al te edelmoedig aanvaardde verplichtingen, zou ik het werk van den echtgenoot, e n p o r t e f e u i l l e houden en trachten met de pen te schilderen wat zijne schets te aanschouwen geeft. Dus het liefst bood ik den Gids mijn stukje, maar daar de inleiding een weinig actueel is, zou ik het heel graag reeds in Februari geplaatst zien, uiterlijk Maart.

Het kan, mag en zal niet veel plaats innemen - maar 't is nog lang niet af - en ik zou willen weten wat het uiterste tijdstip is in January om nog in de tweede maand van 't jaar te kunnen meegenomen worden, in geval er geene andere redenen van weigering (uit het stukje zelf ontstaande) bestonden ....?

De Redactie van den Gids is nog al heel difficile en 't is niet dan littérature légère, dames politiek! 't Mag eigenlijk niet bestaan naast al dien zwaren wetenschappelijken kost, en 't is toch niet liefelijk en luchtig genoeg om met zekere muzen in 't Bibliographisch album te zweven en - de Recensent

uit het Zondagsblad,[1] die van nu aan niet dan meesterstukken van mij verlangt zal zich, on ne peut plus, teleurgesteld vinden. Maar die eisch is ook zeer onbillijk. Het de plus fort en plus fort moge voor acrobaten en koordedansers goed zijn, een auteur is geen acrobaat en behoeft zich niet aan zulke eischen van een overspannen publiek te storen! ....

Februari 1861.

Niemand zoo blij als ik, Geachte Vriend, dat ik heden het laatste gedeelte van Pisani heb kunnen afzenden. Is het nu niet te laat of te veel dan zou ik het prettig vinden, als het in één nommer kon worden afgedaan; indien niet - dan verzoek ik de twee onderste regelen nog weg te nemen, zooals ik op de proef heb aangeduid ....

Wat is dat in jaren niet gebeurd, dat ik een proef van ‘de Gids’ heb gehad! Ik ben erg verlucht nu het af is, maar ik heb zeer ongestelde en zwakke dagen gehad ....

Toch ben ik er door gekomen, als het wezen kon zou ik graag eenige afdrukjes hebben. Mogelijk gaat er dan ook een, hetzij in 't origineel (want hij heeft

1) De recensent uit het Zondagsblad was: Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer - bespreking van Graaf Pepoli in nr. 616, 14 October 1860 - een der redacteuren van ‘De Gids.’

toch geen tijd tot lezen) of vertaald naar Garibaldi.[1)]

Ik weet een kanaal dat tot hem leidt. Een kennis hier heeft een officieel autograaf van hem, maar, hoe leelijk - hij wil mij die niet afstaan. Mogelijk krijg ik dan toch een reçu, et c'est tout ce que j'ambitionne. Gij lacht mij een beetje uit, maar ieder heeft zoo zijn held. Voor mij is G. het. Gij begrijpt wel dat het niet vriend Groen is, die mij deze passie inspireert, maar bij mijn werk vraag ik naar mijn eigen opinie en naar niemand anders. Mogelijk is de Redactie van 'de Gids' het lang niet in alles met mij eens. Ik wacht een nootje achter het stuk, dat zij de gewaagde of niet gewaagde stellingen voor mijne rekening laat! ....

18 Julij 1861.

Waarde en Geachte Vriend!

.... Daar kwam mij te Utrecht een lange, lieve brief verrassen van uw welbekende, maar niet gemakkelijke hand... juist toen onze terugtogt al bepaald was, over Rotterdam, waar wij Stuart zouden bezoeken na zijne intrede. Dat 's ook een Remonstrantsche dominé, van wien ik vrees, dat hij het niet lang zal volhouden, en wien (ik) ter liefde van hem zelven en van zijne vrienden, iets van de losheid

1) In de inleiding tot haar historische schets: 'de Triomf van Pisani', een held uit de oude Venitiaansche geschiedenis geeft de schrijfster een toespeling op Garibaldi als de bevrijder van het Italië van 1860.

en luchtigheid toewenschte die Genestet kenmerkte.

Ik heb den laatsten nooit weêrgezien, nadat hij mij eens te Arnhem was verschenen, toen nog een heel jong mensch in zomerkleeding met een ronden stroohoed op. Tusschen die aardige, vrolijke, jonge dichterfiguur en het portret in een onzer jaarboekjes, dat den gerijpten man voorstelt (zeker hoogst onvolledig) ligt waarlijk een gansch leven, zeer vervuld en bij allen zegen niet l i g t . Maar het geviel zoo - hoe het kwam weet ik niet - dat wij geene aanraking met elkaar hadden. Toch zag ik met belangstelling zijn werk, zijn streven; met deelneming zijn lot en lijden en betreur zijn vroegtijdig heengaan, minst voor hem zelven, meest voor haar die hem liefhad en zooals B. Huët het zoo schoon uitdrukt zijn kruis nog met versche bloemen had willen sieren.

Haar geestkracht te midden der diepste zielesmart bewonder ik, het moet de kracht des geloofs zijn geweest en de hulpe des Hemels, en verzekerdheid van wederzien, die eene zwakke vrouw zoo staande houdt in zulke ure. Ik geloof zelve niet, dat ik het zoude uitgehouden hebben dat tooneelte aanschouwen!

Moge die sterkte en die hulpe haar bijblijven. Hoe B. Huët op dat graf zal gesproken hebben kan ik mij eenigzins voorstellen nu ik zijn kort maar krachtig en aandoenlijk woord over de G. in den Spectator gelezen heb ....

19 Augustus 1861.

Wat heeft B. Huët dat boek van George Eliot verwonderlijk mooi vertaald en welk een heerlijk boek is dat, ik bedoel H e r d e r s e n S c h a p e n bij Kruseman uitgegeven.

Als daar geen mooije recensie van komt in den Gids, dan hebben we geen regt om ooit weer over iets te knorren. De vertaling is het boek waard en dat zegt, dunkt mij, veel. Ik kan U niet zeggen h o e ik genoten heb bij de lezing van dat boek en als ik het weer terug heb, ga ik het weer lezen, want het is te diep en te fijn om aan ééne lezing genoeg te hebben.

(zonder datum.) 1861.

En heeft mijn Pisani U waarlijk eenigzins bevredigd? Geachte Vriend! Ik had noodig dat te weten want mijn stukje zou zijn doel gemist hebben zoo het een andere uitkomst had gehad.

En Bern. Koster? Niets van hem gehoord! Hij moest mij toch dankbaar zijn voor de poging om eene schets te leveren en zeggen of ik zijn d é f i aannemende had gewonnen of é c h e c gemaakt. In elk geval een groote deugd, geene Italiaanissismen, schoon de verzoeking sterk was.....

Ik zeg dan, dat ik niets van Bern. K. heb gehoord, en niet wist, dat hij het was, die voor afdrukjes moest zorgen, hoewel ik meen hem ter

loops gezegd te hebben er op te rekenen, daar ik er werkelijk aan denk mijn Italiaanschen held er hulde mee te doen, al is 't dan ook in een taal, die hij niet verstaat, want die Belgische vertalers zijn zoo nonchalant dat ik niet op hen durf rekenen. En als ik er een woordje bij schrijf zal G. toch wel begrijpen wat er mee bedoeld wordt.....

We hebben hier een Sardinischen gezant, l'occasion serait belle, tot een envoi, alleen om iets te zenden moet men iets hebben, en ik heb niets. Dat Pamela (van Kampen) uit zich zelf er niet op heeft gedacht valt mij van hem uit de hand. Voor iets anders dan overdrukjes behoefde er niet gezorgd te worden want in den Gids schrijft men om de eer, niet om 't profijt. Dat is bekend en dat is misschien wel de reden dat men niet altijd in de gelegenheid is er zijn tijd en krachten aan te geven....

Weet Gij wie mij 't eerst is komen komplimenteren over Pisani? Niemand anders dan Mr. Groen! 't Is toch waarlijk niet omdat ik in zijne opinies was, want hij heeft geen goed oog op het heele Italiaansche standje, en gelooft niet eens aan de gruwelen van de Oostenrijksche en Napelsche politie. Maar ik heb ook zoo veel niet eens noodig om er het land aan te hebben. Ik heb aan Silvio Pellico[1)] en zijne lotgenooten genoeg om overtuigd

1) Silvio Pellico, een Italiaansch schrijver, bracht negen jaar in de gevangenis te Spielberg door.

te zijn, dat het zoo niet kan op den duur, en die is toch niet te ontkennen.

Ik zou wel meer strooptochten op Venetiaansch gebied willen doen. Karel Zeno, de opvolger van Pisani, is een heerlijke dramatische figuur.

Uwe vriendschappelijke onderstelling over mijn toestand was maar al te waar. Ik was letterlijk af, niet omdat het werk zelf zulke groote bezwaren had, maar omdat ik werken moest in een toestand van physieke zwakheid en zenuwachtigheid, die mij alles te zwaar deed zijn. Van daar ook meer matheid en meer banaliteit in de voorstelling dan ik had gewenscht ....

5 October 1861.

Waarde en Geachte Vriend!

Juist was ik voornemens U te schrijven toen uw brief ons toekwam, die het losbreken van een bom aankondigde over zekere hoofden schuldig aan litterarische, neen, - kunst - vergrijpen. Gij begrijpt, dat ik toen dien Gids[1)] eerst wilde afwachten om de kracht van den aanval te kunnen meten, eer ik naar verweermiddelen omzag. Gisterenavond onder de thee kwam het projectiel naar binnen .... B. liet zijn regt als hoofd des huizes gelden om dat het

1) ‘de Gids’ bevatte een opstel van P. over de Jaargangen 1856-61 (de laatste voor zoover verschenen) getiteld: ‘Het orgaan der Kunst ten onzent’. Ook J. Bosboom was er commissaris van voor het artistieke gedeelte.

eerst te bemagtigen - ik - die bij G. gekerkt had was toch te moede om te kunnen lezen, en liet hem te geduldiger den voorrang. ‘En wat was nu de indruk toen hij gelezen had?’ vraagt de Heer Exécuteur de hautes oeuvres.

Wij zijn er waarlijk genadig afgekomen. Wat W.D - s zegt is al vooruit en volkomen toegestemd, maar .... maar .... ik voor mij kan er niets anders aan doen, ik ben er uit goedwilligheid voor anderen in meegesleept en zie alleen maar uit naar eene kans om er mij met fatsoen weêr uit loste maken[1] ....

Gerard Keller is een beste jongen maar de slechtst mogelijke redacteur voor een kunstmaandwerk. Westhreene had de affectatie van een betere te zijn, maar au fond weet hij van schilderen en schilderijen toch eigenlijk ook niet veel.

Beijnen en Vosmaer, docter en mr. als ze zijn, doen het heel aardig, heel geleerd zelfs, maar ‘ik geef niets om hun oordeel als ze voor mijn werk staan,’ zegt B. Zoodat, er blijft niet veel over en ik voor mij zou het raadzaam achten die heele kunstkronijk maar te doen ophouden

Ik vind U lief, dat Gij B. in persoon niet hard gevallen zijt, want hij is waarlijk niets dan het slagtoffer van die wanhopige zaak, er in gehaald om het reddelooze te redden.

1) De schrijfster had een werk toegezegd als niet-prijs voor de K.K.

Pieter Bor (fij! van W.D - s malicieuse personaliteiten) was iets meer dan eene aalmoes, het was voor mij eene aardigheid de oude man met al wat hij was en n i e t was eens voor de verbeelding te roepen, mijne oude Bor, die ik toch eigenlijk zoo lief heb en ware hij het niet geweest, ik had geen artikel voor de K.K. geschreven[1)] ...

Zoover schreef ik in een adem door. Nu is er weer een dag tusschen verloopen en naauwelijks durf ik hervatten want de brief dreigt een pakket te worden. Toch moet er nog een en ander van den uwen beantwoord worden.

Allereerst dat idee, dat ik George Eliot zou beoordeelen. Ik zou niets anders kunnen dan - dankzeggen - I a m n o t c r i t i c a l a t a l l. Neen, heusch zoo iets is mijn zaak niet, eens anders creaties uit elkaar pluizen. Moderne theologie of niet, in de auteur van Dina Morris en van dominé Tryan kan men de Christin niet loochenen, en ik zou mij schamen haar op die gronden niet als mijne meerdere, maar toch verzusterde ziele te erkennen. Maar hoe dankbaar ik toch het echtpaar Busken Huët ben, dat zij deze schoone kunstgewrochten onder

1) Toelichting bij de plaat voorstellende de beeltenis van Pieter Christiaansz Bor (Kunstkronijk 1861).
Potgieter oordeelde over dat stuk: ‘Geen aalmoes weder van eene hand, die, klein als ze is, kan opheffen wat en wien ze wil!’

het bereik van het Hollandsch publiek hebben gebragt, met hetgeen Ds. H. in de kerk en tegen de kerk verrigt, zal ik nooit vrede hebben. Al ware de man nog duizendmaal beminnelijker en geestiger dan hij mij toeschijnt.

Van beminnelijke menschen (gesproken), die lieve, goede Nippold[1] wat spijt het mij, dat hij niet eens hier is aangekomen. Hoe zou hij met open armen en open huis zijn ontvangen; op welken dag en uur ook. Van zijn werk heb ik niets gehoord. Welk werk is het? Ik leef hier zoo geïsoleerd. Maar ik heb nu toch een vriend die mij van tijd tot tijd eens wat anders komt brengen dan praatjes van den dag. Sinds Gunning[2] hier (is). Het is een uitnemend mensch, voor mij een Gideon in het leven. Ik wenschte, dat Gij hem eens kondet hooren, Gij zoudt dan van dezen althans niet zeggen, dat hij preekte, wat hij zelf niet geloofde. ‘Ik geloof, daarom spreek ik!’ dit voelt men uit alles wat hij zegt. En de magt van deze prediking is wonderlijk groot.

16 January 1862.

‘Neen, 't is toch niet hartelijk dat Potgieter niet eens schrijft,’ was meer dan eens mijn uitroep in deze dagen, en B. daartegen: ‘Potgieter kan niet

1) Prof. F. Nippold uit Bern, schrijver van: De Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland na de Hervorming.
2) De predikant J.H. Gunning Jr.

schrijven, want hij wil zijn vriend geen ongelijk geven, en hij is het te veel met hem eens.'[1)]

Is dan de nieuwe sympathie warmer dan de oude vriendschap? Dat kan ik niet begrijpen en dat moet ik dan tenminste eens vragen, want al zijt Gij het duizendmaal met B.H. eens en modern tot in het diepste van uw gemoed, dan moet er in uw h a r t toch eene stem voor mij spreken en die stem moet U zeggen, dat ik eene geheel andere ben dan iemand, die mij niet kent uit zijn monsterbrief zou gissen.

Gij kent mij en weet wel, dat waar ik tegen zaken of opiniën te velde trek het althans niet is om personen verdacht te maken en dat er in mijne m a l i c e meer speelsche ondeugd ligt dan zucht om pijn te doen - en allerminst opzet om iemand verdacht te maken. De gruwelijke verdachtmaking van mijn karakter door B.H. tegen mij gepleegd, behoorde, dacht mij, zelfs hen te treffen, die mij zoo lang kennen als Gij - al is 't ook dat Gij mijne zienswijze niet deelen kunt en niet mede voelt (maar is het mogelijk dat Gij dit niet medevoelt): den innerlijken aandrang, die mij dreef om toch eindelijk eens te spreken, waar alle raauwe (?)

1) Deze woorden worden der Schr. ontlokt nu zij in een scherpen pennestrijd is gewikkeld met Busken Huët, die tot haar een openbaar schrijven heeft gericht naar aanleiding van 'De Terugkeer van Golgotha' in het Evangelisch Jaarboekje M a g d a l e n a , waarin zij de moderne richting aanviel.

en laffe dominé's fluisteren en morren, zonder te durven spreken!

Mijn antwoord tegen hem is afgedrukt - ik wil U niet vooruit zeggen wat het inhoudt - maar dit kan ik U zeggen, dat het niet de tiende part is van 't geen ik tegen hem had kunnen - misschien had moeten zeggen, want hij geeft vreesselijk veel p r i s e . Dat ik het neerschreef en uitstreed was m i j goed, maar meer dan deze satisfactie heb ik mij dan ook naauwelijks gegeven. Ik wensch hem geen kwaad, ik heb het U vroeger geschreven, ik vond hem een aangenaam, belangwekkend mensch, en al is 't mij onmogelijk om den dominé in hem te eeren, ik zou wenschen, dat er in ons land plaats was en ruimte voor ieder geniaal mensch van welke rigting ook. Ik beken, dat toen ik mijn stukje schreef, ik op niets minder verdacht was dan op een aanval uit dien hoek! Ik dacht aan Tijdspiegel en Volksbode en wie weet wat al, ik dacht in 't bijzonder aan zekere(n) jammerlijke(n) professor, dien ik nu niet noemen wil, maar aan B.H., in waarheid, ik had nooit kunnen denken dat die het ouderwetsche dominé's costuum zoude hebben aangetrokken om mij te cathechiseren. Enfin, het is geschied; maar dit moet ik zeggen zoo ik niets van de moderne theologie wist, zou ik haar uit z i j n brief toch ook al heel onvolledig hebben leeren kennen, en het eenige, wat ik er

met zekerheid uit opgemerkt kon hebben is dit: dat de moderne Theologie althans geene urbaniteit voorschrijft jegens vrouwen. Ik weet dat de vrouw, die zich waagt aan de publiciteit der pers ook de kloekheid moet hebben den wederslag van een stoot, dien zij bragt af te wachten - en inderdaad, ik was wachtende - maar mij dacht er waren grenzen, en er behoorden althans vormen in acht genomen te worden, die B. zeer ruw overziet ....

22 January 1862.

Hoog Geachte Vriend!

Nu even U hartelijk, hartelijk gedankt voor uw spoedig schrijven en bemiddeling, dat Gij vrede hebt met mijn woord aan B.H. Velen verwonderden zich, dat ik antwoordde - maar daar ik w i s t dat ik te zeggen had - wat ik toch hier of daar te eeniger tijd zeggen wilde, schreef ik terstond na de kennisgeving van B.H. aan mij, dat hij iets tegen mij in 't licht zou geven ‘dat ik er vermoedelijk op antwoorden zou.’ Ik schreef zóó niet kunnende weten, dat hij zoo dempsterachtig (?) met mij handelen zou, maar met de gedachte: dus heb ik eene aanleiding om een onregt goed te maken.

Nu had ik eigenlijk verwacht, dat hij mij met een kort woord van de ontvangst van mijn stukje kennis zou gegeven hebben, omdat hij zelfs aan

C(ohen) Stuart die beleefdheid heeft bewezen, maar tot hiertoe: nihil!

Maar hij schijnt door en door verbitterd tegen mij en zooals Gij met waarheid zegt: van weerszijde komen vrienden en vreemden de zaak envenimeren.

Wat de Tijdspiegel zegt of niet zegt, kan mij letterlijk n i e t schelen. Ik denk hem niet te lezen en krijg hem nooit onder de oogen.....

.... Het gaat mij net zooals U, ik wenschte wel eens eenige weken van alle theologie enz. enz. bevrijd te zijn en om mijne gedachten te ververschen heb ik al eens Fransche c o m i q u e v a u d e v i l l e s gelezen - want gaan zien doet zich hier in den Haag voor mij niet zoo ligt (voor.)

Zeg dit in 's Hemelsnaam niet aan B.H., hij zou er weer uit maken, dat ik een slechte Christin was, en 't niet opregt meen, als ik ernstig ben. En toch dat b e n ik, maar afleiding is mij soms zoo noodig als de lucht die ik inadem. Ik heb mij dus gehaast den Gids open te snijden en Dr. Sicherer te lezen[1)] (zoo iemand is er immers niet?) dat vond ik toch meer dwaas dan aardig, en hoe vreemd het zij, ik had veel meer aardigheid aan B.H.'s Drostelijke teederheid.[2)] Hoe kan B.H. met Hooft voor oogen - en in 't harte - zoo weinig courtoisie

1) Dr. Sicherer over ten Kate's ‘Langs den Rijn,’ ‘de Gids’ 1862 I.
2) Cd. Busken Huët in denzelfden Gids.

gebruiken als het een dame geldt, maar .... iedereen is de schoongeoogde Leonoor niet, zult Gij zeggen. Hoe het zij, ik leef in zoo'n stuk. Beets, toen ik te Heemstede logeerde, las mij wel eens voor uit Hooft's brieven en beloofde toen mij een oude editie er van te zenden. Maar de Utrechtsche dominé is niet meer voor mij, wat de Heemsteesche dorpsherder was, en hij deed het nooit.

Ik troost mij sinds lang met de Granida en de Sonnetten. Wat zijne historie betreft - zijne taal is wel aardig - maar ik heb Bor liever ....

En komt ten Brink weer terug? Ik heb uwe aankondiging van zijn Oost-Indische schetsen gelezen tusschen alles door! Oorspronkelijkheid mist hij zeker niet ....

Neen, waarlijk, ik gun B. Huët geen kwaad, en kon ik iets voor hem (zijn), j u i s t omdat hij niet meer iedereen voor mij is, z e k e r zou ik het doen. Een zwak kindje! Eene zwakke vrouw! ach! Wat die laatste in stilte lijden moet!

.... 'Gedenk te leven' zegt Gij, maar wie zou beweren dat eenige godsdienst eene goede kon zijn die niet het l e v e n, het betrachten tot voorwaarde stelde. Zoo'n ingeroeste orthodoxie heb i k nooit ontmoet - dan - waar Hollandsche zich noemende n o v e l l e n d i c h t e r s orthodoxe caricaturen gaven - veel onedeler en even onjuist als zekere schets

van moderne theologie! - en nog iets lieve Vriend! - die zelfde geestdrift, die mij eens strijden deed voor het vrije onderzoek tegen Rome's belemmeringen moet mij immers bij meer vastheid en beslistheid van overtuiging als ik al levende verkregen heb evenzeer doen strijden tegen hen, die mij, al is 't op andere wijze, den bijbel uit de hand willen rukken of onbruikbaar willen maken! Voor mij i s er gewijde geschiedenis. Voor mij is er een boek, dat ik niet opsla als een ander, waaruit een andere geest dan die van de wereld mij woorden van kracht, van vertroosting, van liefde, van vrijspraak toefluistert. O! dat Gij - Gij toch dat boek nog eens beschouwen kondet met mijne oogen, dat Gij dat heerlijke d i s c o u r s van Monod wildet lezen, dat zoo goed als voor U geschreven is: L e s G r a n d e s A m e s, en N a t h a n i ë l!

February 1862.

Hoog Geachte Vriend!

Uw brief beantwoorden in 't geen er meest belangrijk (in) wordt gezegd omtrent het bestaande verschil, zou het niet zoo goed zijn als op nieuw polemiseren en nu niet tegen een booze(n) dominé, maar - tegen een vriend - wiens beschouwingen wij wel niet kunnen deelen in 't openbaar, waar het kwestie is van voor onze overtuiging te spreken en rekenschap te geven van ons geloof, maar wien

wij toch liever iedere mogelijke concessie doen dan af te zien van ons regt op zijn hart, op zijn sympathie!!

'Périsse le monde plutôt qu' un principe!' zou ik in geen geval willen zeggen, daar de God in wien ik geloof - zelf de wereld lief heeft gehad boven, althans naast het principe van het regt - daarom, ja - ware het mogelijk geweest - dat wij over den inhoud van mijn stukje vooruit gesproken hadden, ik zou het: nous avons changé tout celà,[1] dat zoo heel ergerlijk schijnt geweest te zijn geschrapt hebben - maar - de ernst, die ik er voor in de plaats zou gezet hebben ware zeker niet beter van uwen en veler smaak geweest. Ik, die nog al gemeend had, het op die wijze het beste te doen! Maar waarom was het dan zoo onwaardig in dat jaarboekje? Ik kon toch geen serieus theologisch opstel in den Gids plaatsen? Of een brochure schrijven tegen de Moderne Theologie? Dat zou ik verwaand en onpassend hebben genoemd en hoewel de zaak mij sinds zeer lang op het hart brandde, heb ik de zelfbeheersching gebruikt, eene geschikte - mij dacht het aldus - aanleiding af te wachten, en die was mij zoo natuurlijk gegeven in 't bespreken van Laville's plaat dat ik nog altijd niet begrijp hoe men dit zoo verkeerd heeft begrepen. Het blijft mij altijd spijten,

1) Deze woorden door de Schrijfster, der moderne richting toegeroepen, werden als een bespotting opgevat.

dat juist B.H. het zich heeft aangetrokken. Ik had in dezen tijd maar regelregt op mijn bedoelden vijand moeten aanstappen, dan hadt Gij mij vermoedelijk minder ongelijk gegeven en niemand had getwijfeld wat en wien het gold. Nu ligt het er toe, maar ik blijf gelooven dat er eerder goeds dan kwaads uit ontstaan zal. De gedachten van veler harten komen er weer door aan 't licht en al ben ik gekneusd en gekwetst door den wel al te zwaren herderstaf, die gansch niet zoo in Ds. Tryan's[1] manier gevoerd is geworden door Ds. B.H. dan men het van zulk een sympathiek vertaler had mogen wachten, en al ben ik door hem zoo wat geledebraakt, d o o d ben ik nog niet ....

Ik leef en hoop te voegzamer tijd en plaats van mijn leven te getuigen. Maar voor polemiek, neen, waarlijk daarvoor heb ik niet de minste roeping.

Wees er dus wel gerust op, dat er moge schrijven wie wil, ik vat het niet meer op in dezen ....

B.H. vindt goed mij bij eene partij te plaatsen, het zou hem toch moeite kosten de partijlieden op te tellen, met wie ik gelijke pas houde. Ik doe deze dingen alleen en ik ben bijna zeker dat, zoo iemand - ware het de liefste van mijne vrienden - mij aandreven om zoo iets te doen, dat het mij onmogelijk zou worden.

1) Ds. Tryan, een figuur uit een novelle van George Eliot, vertaald door Cd. Busken Huët.

Ik zou dan denken, ik doe het om de menschen en - mij schamen - en zwijgen. De Groens hebben van mijn stukje niets geweten voor dat zij het in de Magdalena lazen. Gunning is drie dagen te laat bij mij gekomen, hij verklaarde het: ‘n o u s a v o n s c h a n g é t o u t c e l à ,’ b e d e n k e l i j k en betoogde mij dat het de hoofdleiders wel ernst was. Hij noemde namen. Ik zei: ‘O! als Gij van personen spreekt, dan is het wat anders .... maar ik spreek in 't algemeen, en dan, gelooft Gij niet dat toch a u f o n d , menschelijke hoogmoed, aanmatiging en willekeur voorzitten bij dat onderzoek, en dat zij een gansch verkeerde plaats innemen tegenover den Bijbel?’

Dit moest hij mij toestemmen ....

27 Maart 1862.

Hoog Geachte Vriend!

.... Hoe kunt Gij toch klagen, dat de nietprijs lang onderhanden is..... Ik heb lust aan alles anders te doen en te denken dan juist hetgene (dat) ik m o e t en ik ben d i e p w e e m o e d i g d e z e r d a g e . Het is juist deze maand vijfentwintig jaar, dat ik mijn eerste stuk (Almagro) had afgemaakt. Zoo'n tijdvak achter zich wekt tot nadenken - tot danken voor veel, veel onverdienden zegen, maar ook, wat ligt er niet in? En nu juist ten doelwit te staan van al de grofheden en laf heden, die ieder

tijdschrift-auteur van den derden of vierden rang, sinds de laatste 5 of 6 jaren opgekomen en, met het vage woord van modern bewustzijn gewapend, maar goed vindt op mij uit te schieten; op mij, die nooit mijn pen heb gebruikt om personen te grieven, die nooit onder het schild der anonymiteit, eens anders werk heb verguisd of verkleind - en dat alles - omdat ik mijne stem heb durven verheffen tegen eene ketterij, die zich als eene der rigtingen i n de kerk wil doen gelden, terwijl zij alleen daarbuiten en daar tegenover hare plaats behoorde te kiezen. Maar genoeg in 't eind begint het mij te vervelen en knorrig te maken dat (wat) ik niet plagt te zijn.....

Kraay[1)] is eigenaar van den Devonshire[2)] en laat dien herdrukken. Ik kon er niets tegen doen, maar ik vind hem onuitstaanbaar, dwaas en leelijk; niet Kraay maar Devonshire.

En dat mag ik nog niet eens zeggen in de voorrede, om Kraay niet van spijt te doen opvliegen.

Veranderingen, die wezenlijk goed doen zijn er niet in te maken, alleen enkele kleinigheden, en nog.....

Ik zou het heele boek moeten verschrijven om het goed te maken!....

1) Uitgever te Amsterdam.
2) De Graaf van Devonshire verschenen in 1838.

En hebt gij Multatuli gehoord? Te lezen is hij niet meer, dunkt mij ....

Ik verbeeld mij dat Elize, hoe vreemd het verschijnsel hier in Holland ook is U toch minder onvoldaan zou hebben gelaten als de opgewonden Douwes Dekker.

Ik zou 't niet kunnen doen wat Elize doet en ('t) ook niet willen, maar van haar, die zoo rap ter tale is verwondert het mij niet ....

1 Mei 1862.

Waarde en Hoog Geachte Vriend!

Eindelijk heb ik mij dien vervelenden nietprijs van den hals gewerkt. Voor dien tijd kon en wilde ik U ook niet schrijven. Nu doe ik het luchtiger al zal het nog altijd zijn met een bezwaard gemoed.

De voorrede van Devonshire moet nu geschreven. Ik zou ontzaggelijk veel te zeggen hebben of heel weinig.

Het eerste is lastig en wordt ligt onvoorzichtig, het tweede zou wel het beste wezen als.... ik het kon.

Maar die oude voorrede en de recensie uit den G i d s zitten mij in den weg. De eerste is mij een gruwel. Het valt ligt dit nu te avoueren, het valt ligt toe te stemmen dat de kritiek destijds met alle regt haar scherp zwaard daarover zwaaide en waarlijk nog gratie gaf aan de auteur, althans deze

moed insprak en hoop gaf op de toekomst. Maar als ik haar weglaat (de oude voorrede) dan ziet er zooals Kraaij en vooral ik wensch, niemand meer naar om, en dan kan ik evenzeer (zeggen) dat ik nu anders op mijn eersteling zie dan toen ik die pas uitgaf.....

Sterker contrast dan tusschen mijn eersten en mijn laatsten roman[1] is zeker niet uit te denken. In den eersten is alles schril met harde snijdende kleuren, ongevormde gestalten of uitgeknipte poppen, en in den laatsten is alles stil en effen - simpel, ik hoop niet al te arm, en ik hoopte een beetje in de diepte gewonnen te hebben, wat ik in drukte en gewoel heb weggeworpen. Enfin, zelf kritiek en vooruit nog wel is allergevaarlijkst. Vooral aan U, die zoo scherp toekijkt. Wie ook scherp kijkt en het mooi zegt, wat hij gezien heeft is R. Fruin! Ik ga hem schrijven, zoodra ik maar eens wat lucht schep. Ik zou altijd nog lust hebben Sonoy eens te geven in Medemblik en dat te bewerken voor den Gids. Nu ik zie hoeveel plaats Lady Carlisle[2] gegund wordt, behoefde mij de vrees te uitvoerig te zijn niet af te schrikken.

Alleen het noodwendige verband, waarin het altijd zou staan tot de Leycester-romans zou het wel-

1) De Bloemschilderes, Maria van Oosterwijk, als nietprijs voor de Kunstkronijk.
2) Mylady Carlisle, roman door H.J. Schimmel.

ligt ongeschikt maken voor den Gids? Daar is geen haast met de beslissing, want ik wil dezen zomer rust hebben, en niet werken. Ik wil rijke studies maken voor allerlei, om mijn verarmd brein wat toevoer te geven, en ook wat voor mij zelve van anderer werk genieten.

Ja! Uw eerste bezoek was in October op de Westermarkt in dat kleine huisje bij nicht Suze ....

Mogt dat nu eens zonder bezwaar kunnen gebeuren, dat Gij in 't najaar met Tante en zuster hier kwaamt om die vijfentwintig jaar nog eens in gedachte over te leven met mij, met o n s . Waar zijn ze gebleven!

Ik ben niet van hen die zeggen, de ergste komen nu aan! Neen, ik vind de ouderdom (als ik oud moet worden) zoo verschrikkelijk niet. Maar ... ik moet nog van alles bepraten en ik heb geen tijd om nog veel langer te zijn.

.... Bosboom had veel genoegen in Arti maar juist niet met den koning, die er knorrig uitzag en niets lief tegen B. was, hetgeen maakte dat deze ook niet weer, nog dieper boog dan precies noodig was.

Wat doen ze toch in Parijs? Oranje en Murat? De mésalliance is toch te grof. En ik heb het niets op Franschen invloed. Ik zou bang wezen, dat we daardoor hoe langer hoe m i s e r a b e l e r wierden ....

Ik krijg daar, terwijl ik aan dezen bezig ben van

J. ten Brink de Schetsen en Mijmeringen. Het ziet er prettig uit. Ik ga hem schrijven ....

15 Mei 1862.

Hoog Geachte Vriend!

Een enkel woordje om U te danken voor de spoedige terugzending der voorrede[1)] en de adhesie daaraan gegeven, al is 't niet dat ik U daarom de verantwoordelijkheid van 't geen minder juist en goed er in is wil doen deelen. Ik begrijp toch als er iets in was dat zondigde tegen het gezond verstand of tegen de waarheid dat Gij mij gewaarschuwd zoudt hebben. Ware ik begonnen over sommige punten uit te wijden, ik zou er een klein boekje nevens geschreven hebben in plaats van de voorrede, mogelijk zelfs een groot! Maar zoo is 't het beste. Toch zullen sommigen wel vreemd opkijken van zooveel attachement voor .... den G i d s ? Want Gij hebt gelijk, wat daarachter ligt behoeft niemand meer te weten. Zijn sommigen daar nu weer boos over, ik kan het niet helpen. Ik wil niet g e m i j n d worden door eene partij, zelfs niet door eene met wier religieuse begrippen ik het beste overeenstem, al zijn er vrienden onder waarvoor ik eerbied koester en innige sympathie heb.

Als men tot eene partij behoort moet men precies hare wegen gaan of - men wordt scheel aangezien

1) De voorrede voor de nieuwe uitgave van ‘de Graaf van Devonshire’.

En ik schrijf en handel het liefst eeniglijk naar mijne inspiraties, naar mijne sympathieën. Ik houd bijv. van Garibaldi; Mr. Gr(oen) en zijne partij vinden hem verschrikkelijk revolutionair en zouden Fransje Bomba wel te Napels, die suffe Bourbon wel weer op de Tuilerieën willen zien, alleen uit liefde tot die legitimiteit, die ik noch in de historie, noch zelfs in den Bijbel onder de Theocratie zie gehandhaafd.

Wat zou het hard zijn, als ik in zoo'n geval zwijgen moest of spreken tegen mijn gevoel, ter liefde der partij.

Misschien ware het consequent, dat ik nu evenveel van Thorbecke en zijne regeerwijze hield als Gij en de Gidsheeren, maar .... daarvoor ben ik nu eene vrouw om n i e t zoo consequent te zijn, en Zimmerman heeft wel gelijk als hij mij stroopster en vrijbuitster noemt. Die positie heeft zijn gevaren, van twee kanten kan er op zulk eene geschoten worden, en natuurlijk bondgenooten zijn er dan niet, die beschermen; men is dus vogelvrij, maar toch ook vrij, en de vogels leven zoo prettig in de boomen in de blaauwe ruimte. Ik zie het dagelijks en geen hunner verlangt naar de veiligheid van de kooi ....

5 September 1862.

Hoog Geachte Vriend!

'III in 't volgende nommer!' Staat er bij het eind

van de tweede schets over Zwedens poëzij![1)] Alleen over deze, en zie in 't Septembernommer vind ik Thijm en Loman en wat niet al, maar dat beloofde vervolg niet. Ik zou er iets kwaads uit kunnen denken, zoo ik niet door onzen nieuwen stadgenoot Dr. Jan ten Brink had gehoord dat de auteur van het rijke stuk, dat men wel à t ê t e r e p o s é e lezen moet voor een tweeden keer - want de eerste wordt men duizelig van de volte - zooals men bij anderen flaauw wordt van de armoede; dat die auteur naar Londen is geweest en welk een tijdverlies zoo iets heeft te weeg gebragt, dat nu weer moet worden ingehaald.

B. is lang niet volkomen wel, en ik kan U nu niet zeggen h o e ik mij ontrust. - Een allerliefst nichtje tusschen de 8 en 9 jaar is ons na een kwijnend ziekbed ontvallen. B. is te innig aan de zijnen gehecht dan dat dit niet stremming in zijn werk moest brengen, zoodat hij, toen reeds mijn wensch om eens van het congres te profiteren en naar Brugge te gaan niet kon instemmen. Gelukkig! Want nu is er ergers dan dit. Zijn tweelingbroeder, een ambtenaar, die een huisgezin heeft met zeven kinderen is na den dood van het achtste, het dochtertje, zoo ernstig ongesteld geworden, dat wij ons naauwe-

1) Een bijdrage van Potgieter in ‘de Gids’.

lijks aan de hoop van herstel durven overgeven[1] ...

Dieper hier in te komen mag en kan ik niet, maar .... ik wilde U hiervan niet onwetend laten, omdat het in U kon opkomen uwe vriendelijke toezegging om in September of October over te komen juist omstreeks dezen tijd op een Zondag te houden ....

Mijn goede Bosboom ziet er zoo souffrant uit, dat ik zelve diep melancoliek ben; maar God regeert en Hij is wijs en barmhartig; dit is mijn troost. Hij zal steun en hulp zijn in alles ....

2 October 1862.

Hoog Geachte Vriend!

Bosboom is oorzaak dat ik tot hiertoe wachtte om U weêr eens te schrijven. Hij had op zich genomen uw hartelijken brief te beantwoorden, maar hij stelde uit... Overigens mag ik mij gelukkig prijzen, dat de gezondheid van B., en zijn zenuwgestel, eer beter dan erger wordt. Ik voor mij zou al heel wel zijn, en zelfs weer kunnen werken zoo ik geen leed had in en met B. Toch voel ik nu heel duidelijk h o e afmattend het hoofdwerk is. Onder alles ben ik dit jaar meer sterk en minder souffrant dan andere tijden. Ik schrijf het er aan toe dat ik niet werk. Ik kan heele wandelingen maken en op plaatsen komen die ik voorheen nooit te voet heb

1) Die broeder stierf 12 November.

kunnen bereiken! Maar ik moet er toch weer aan. Ik ben noch oud, noch lui, noch rijk genoeg om op mijn lauweren!!! te rusten. En al zou ik ook niet anders dan haat en spot oogsten, al zou men mij zoo (als) het vermoedelijkste is, voortaan ignoreren - toch zal ik de pen weêr opnemen, niet precies met veel lust, maar: het heilige moeten kan ook voor inspiratie strekken.

Ik wist wel dat 'Maria van Oosterwijk' U maar ter helfte zou bevredigen. Mij zelve voldoet zij dit niet eens ten halve. Maar denk eens onder welke omstandigheden en indrukken ik de laatste helft schreef!....

Alleen het simpele en gemakkelijke van het sujet heeft gemaakt dat ik het boekje leveren kon. De Kunstkronijk was mij daarbij niet meer waard, zelfs niet de wederhelft (van Aelst) die ik ten deele afhad en die Sythoff niet bergen kon. Gij, die dus tusschen de coulissen kunt zien, zult toch wel niet vragen dat zoo iets de maatstaf zij van de hoogte, die ik bereikt heb - of nog zou kunnen bereiken? Ik ga van Aelst[1)] uitwerken en 'Nederland' aanbieden, maar niet voor ik het klaar heb, want anders ...

Ik heb 'de Gids' nog niet. Zou de Zweedsche studie vervolgd zijn?

Ik zal het maar in stilte lezen en er U niets meer

1) 'Het laatste bedrijf van een stormachtig leven', vervolgroman op 'Maria van Oosterwijk'.

van zeggen anders krijgen Maria v.O. of v. Aelst het maar op hun onschuldige hoofden. Want de sukkels zondigen precies door 't gemis van wat Gij te over hebt! Neen, geen kritiek van vrienden, zegt Gij! Maar voor die van vijanden, pas ik ....

31 December 1862.

Nu moet het toch waarlijk op een nieuwjaarsbrief neêrkomen, en daar had ik eigenlijk geen plan op gehad, daar ik liever in ruste wenschte te schrijven als van Aelst! ter ziele was. Maar die lange lieve brief van heden avond en dan dat allerkeurigst cadeautje.... Zij beiden eischen een gehaast antwoord, eene spoedige geruststelling omtrent de goede ontvangst. Dit althans was het gevoelen van Bosboom, en ik moest het instemmen, al vond ik het eer een avond voor ruste en nadenken, dan voor schrijven. Maar schrijven aan een vriend als Gij, wien men het voorregt had zoo lange jaren te kennen, een vriend, die menigen stap mee heeft gemaakt op den verren weg reeds door mij afgelegd, dat schrijven wordt als van zelf nadenken, h a l t h o u d e n, omzien en v o o r u i t z i e n ook; en al wijde ik niet verder uit bij ieder van die woorden, die tevens gedachten inhouden, toch w e e t Gij dat ik er veel mee bedoel, en niet weinig bij denk, bij wensch. Tot hiertoe heeft de Heere geholpen, zeggen wij,

met dankbaarheid - en hopend vertrouwend op de toekomst - wij staan tot op dezen dag; en dat is waarlijk veel als men indenkt wat er achter ligt. Ik spreek hier alleen maar voor mij.

Gij zult het voor U zelf doen. U dank ik voor de vriendschap dus lang geschonken en die ook eene toekomst moet hebben. Zij heeft te veel doorgemaakt om vergankelijk te zijn, niet waar? En zij rust op goede fondamenten. Ik eer uw karakter, ik waardeer uw hart. Gij weet, hoe hoog ik uw geest en gemoed schat - en ik geloof, ik weet, dat er ook in mij is, wat Gij goed vindt ondanks alles wat Gij niet met mij instemt. Ook mijn beste B. deelt in uwe vriendschap en blijft niet achter in de gevoelens, die ik U toedraag.

En tante dan! Maar Gij weet hoe wij van haar houden en hoe erg gaarne ik ook weer dezenwinter nog eens zoo'n avondje of middagje bij U en haar doorbragt....

En nu zou ik een heelen brief schrijven en niet eens zeggen hoe mooi ik dat beeldige reukdoosje vond!

Allereerst moet ik zeggen, dat ik het zoo lief van U vind aan mij gedacht te hebben in dat groote woelige Londen.... Wees er voor gedankt totdat ik U zelve de hand kom drukken ....

10 Februari 1863.

Daar moet een klein briefje geschreven worden, an-

ders vermoordt Potgieter den armen v. Aelst, die het toch al zoo kwaad heeft, en was 't nu dat hij hem voor goed dood maakte, zoodat ik er af was .... dan zeker zou hij mij pleizier doen, maar als P. hem zedelijk doodt met woord of pen, dan is hij verloren; hij kan niet tegen een stootje.

Deze was aangevangen 10 (dezer) zooals Gij ziet, Hoog Geachte Vriend, nog warm van de vermoeidheid, die het mij gekost had mijn contingent voor Maart af te leveren .... 't Is ongelukkig, maar als ik wat druk werk word ik altijd onwel. Ook ik kwam tot afleiding veel liever eens met U en tante praten. Helaas, wanneer - wanneer? Eerst omdat ik nog zooveel doen moet en dan .... B's schilderwerk lijkt tegenwoordig wel op het tapijtwerk van Penelope. Dit is zeker, wie het leven van een schilder en zijne vrouw aanziet als los, wild en vrolijk! vergist zich grof en Gij zult, dunkt mij, best begrijpen waarom ik liever met van Aelst speel dan mij in Rembrandt's[1] worstelingen verdiep. Gisteren echter was mijn Rembrandt in vreugd. Hij was op een soirée dansante bij den Baron v. Brienen. De Koningin was heel lief tegen hem en hij vond het er heel aardig. Ik ben zeer in mijn schik, dat het er eens toe gekomen is en vooral, q u ' i l s n e s e b o u d e n t p l u s, want zij ontmoeten elkaar nog al eens en .... de tijden zijn voorbij dat de Minganti's

1) Zij had er eerst over gedacht Rembrandt te behandelen, voor de Kunstkroniek.

de Pepoli's ongestraft de waarheid (konden) zeggen. Of mijnheer de Kock er ook was? Denkelijk wel, een verpligt satelliet van Sire. Gij moet het mij niet kwalijk nemen, maar wij Hagenaars zien Mr. de K. altijd in alles wat van 't kabinet uitgaat of er aan toekomt. Van daar dat ik niet uitstaan kan dat Gij, die nog nooit een halve regel dichts voor mij hebt ten beste gehad er zoo velen schonkt aan dezen[1)] S o u s - e n t e n d u . Want ik verzeker U hij kan niet eens genoeg Hollandsch lezen om het vers met dien waas uit de dagen van Hooft en Huijgens te begrijpen ....

De koning (waarom zou hij toch B. altijd zoo zwart aankijken, wij zijn beiden roijalist in 't harte) danste, zei B., of er niets wigtigers voor hem in de wereld was, dan een p a s s e u l , maar daar hij heusch van Amsterdam houdt, geloof ik vast, dat hij met liefde en lust iets teekende, waar die stad het hart op gezet heeft. Of uw woord nu tot hem komt? Zeer twijfelachtig ....

1 April 1863.

(P's tante, Juffrouw van Ulsen, is overleden.)

Hoe gaat het U dezer dagen? Hoog Geachte Vriend! Reeds zoo vaak lag mij de vraag in 't harte en deden B. en ik die elkaar, hoe zou hij het hebben? Daar is zoo veel schokkends en stuitends voor

1) ‘Aan het Kabinet des Konings’ door E.J. Potgieter (de Gids).

het fijne gevoel door te staan in omstandigheden als die Gij hebt moeten doorleven. De menschen komen dikwijls troosten op eene wijze, die pijn doet, al meenen zij het nog zoo opregt, en daar is in eene smarte als de uwe, een weemoed die wij liefst niet verstoord willen zien door banale troostredenen. Ook zal ik niet trachten U met de mijne te kwetsen. Ik weet Gij hebt troost in U zelven als Gij deze Geliefde en - U zoo waardeerende en liefhebbende naoogt ....

Al de afleiding van menigvuldigen arbeid zou U niet baten zoo Gij niet met zoo rustigen en blijmoedigen blik kondet terugzien op hetgeen Gij voor haar, zij voor U geweest is. Naar mijn innigste overtuiging kan zulke betrekking niet zijn voor dit leven alleen, en - 't zijn onze zaligen, die ons ten Hemel trekken, hoe men zich dien dan ook voorstelt. Ik kan nog zoo in stilte leven met mijn vader, dien ik liefhad als Gij haar. En dan zegen ik bij zoo menig leed, als mij treft, bij zoo menig bezwaar, dat mij drukt, het Goddelijk bestier, dat hem daarboven stelde en wegnam vóór hij te lijden had in mij ....

4 Junij 1863.

B. heeft zich eindelijk door de dringende uitnoodiging van den Heer v. Rappard uit zijn werk laten loswrikken (hij voelt nu eindelijk zelf dat het moest)

en reeds den 8sten dezer vertrekken wij naar de Utrechtsche kwartieren. Het buitentje van onzen gastheer ligt omstreeks Woudenberg bij Amersfoort; daar zouden wij een veertien dagen blijven en ik hoop dat dit eerst het begin zal zijn van andere toertjes. Want B. kan niet weêr goed herstellen als hij den zomer niet aan rust en afleiding wijdt. Op onze retour (mogelijk vertoeven wij ook nog omstreeks Hilversum) moet Amsterdam worden aangedaan. Gij zult dan niet op reis zijn? ...

B. moest zoo iets ook eens hebben, maar hij is er niet toe te krijgen. Kissingen en het mineraal water was hem bepaaldelijk aanbevolen, maar hij wordt knorrig, als ik er op aandring. En dus, ik laat dat plan varen. Ik ben reeds blij, dat hij niet meer werkt, want hij ging er bij onder. Hij kon zich zelf niet meer voldoen - en toch - ik weet niet of Gij 't museum Fodor bezocht hebt, mij dunkt, daar zijn toch de bewijzen, dat hij schilderen en teekenen kòn. Maar hij is nu moedeloos en zou bemoediging noodig hebben om weêr aan zich zelf te gelooven. En juist nu gaat Sire hem met zijne distincties voorbij, terwijl Verveer en Bles, zijn tijd - en ateliergenooten gedistingueerd worden. Hij lacht er mee, maar toch, ik weet dat er oogenblikken zijn, waarin wij aan ons zelven twijfelen, en dat in zulke oogenblikken u iedere aanmoediging goed doet, doch dat zij zoo ....

Woudenberg 20 Junij 1863.

De Heer v. Rappard laat door A.L.G.B.T.P. vragen op Heischoten te komen ....

Mijn gastheer komt U (te Maarsbergen) met Bosboom afhalen met een allerliefst buitenrijtuig, waarin mogelijk ook nog eene derde meekomt. Of - is U dat wederzien tegenover vreemden te pijnlijk na alles wat er gebeurd is? Ik hoop het niet, want zoo rasch de eerste indruk is doorgestaan en wij eenmaal hier onder de prachtige sparren en denneboomen wandelen, kunnen wij de eenzaamheid met twee of drie zoeken, zooveel wij willen en dan praten, praten over veel wat wij beiden leden en voelden; toch weer dankbaar en blijde zijn, en de heerlijke natuur en zuivere lucht zal balsem storten over de smarten, die wij wakker schudden.

Ja, geleden heb ik ook veel met - en in - B. en nog is deze uitspanningstijd mogelijk maar een h a l t e en geenszins eene herstelling..

Toch is het verwonderlijk zooals de kuur reeds gelukkig influenceert op zijn physiek. Men zou dienzelfden man niet herkennen, die te 's Hage deernis en zorg wekte onder allen, die hem liefhadden.

Och, het was geen dwaze en ijdele ambitie, die hem dreef. Maar hij heeft met een afgetobt ligchaam in overspanning willen volbrengen, wat de krachten van een kalmen geest en een gezond gestel noodig heeft. Dat ging natuurlijk n i e t en toen is hij hoe

langer hoe meer van den weg geraakt. Nu genoeg daarvan. God geve beterschap ook van dit, na een zomer, die hij zoo veel mogelijk z o n d e r arbeid hoopt door te brengen ....

Hilversum 18 Julij 1863.

Zeer Waarde Vriend!

Gij zult zeker wel eens verlangen iets van ons te hooren; dan bij het zwervend leven, dat wij leiden blijft ons naauwelijks rust en duur om in alle bedaardheid te gaan zitten schrijven, en wat mij betreft, ik moet thuis zijn om op mijn dreef te komen en ik voel meer dan ooit de waarheid van het gezegde: niemand heeft het drukker dan degenen, die niets te doen hebben.

B. intusschen heeft hier wel wat te doen, hij zit op dit oogenblik in een stal te teekenen, want hij heeft sympathie gekregen voor dergelijke interieurs, en als men hem verwijten mogt dat hij van de kerk naar de stal is afgedaald, dan zal ik tegenwerpen:

'Heb open zin, heb open oog voor allerlei natuur ....'

Maar ik geloof dat Gij het stukje nog wel kent ...

Met veel genoegen bragten wij ruim acht dagen bij de familie Hacke door ....

Ik was spoedig in die familie goed thuis en mijnheer beviel mij uitnemend. Behalve een allerheerlijkst aangelegd buiten, vonden wij ook binnenshuis

veel te zien en te bewonderen; onder anderen eene verzameling schilderijen uit de oude Italiaansche school, die B. in allerlei verrukking bragten. Zooals Gij voorspeld had was Loosdrecht eene gansch andere streek dan de Woudenbergsche hei- en duingronden, dan, de toertjes, die wij gemaakt hebben naar Soestdijk, 's Graveland en Hilversum, de watertochtjes op de Loosdrechtsche plassen vergoedden op hunne wijze weêr hetgeen we van wandelingen in het vrije misten ....

8 September 1863.

Zeer Waarde Vriend!

Voor ik mij weer eens tot wat geregeld werk begeef moet ik U eens een woordje schrijven, al ware het maar alleen om U eens te vertellen, hoe aardig wij in 't laatst van de maand Augustus zijn zamen geweest met den kolonel Vecchj,[1)] dien vriend en krijgsmakker van Garibaldi. Het was wel de afspraak dat wij terug zouden keeren te Loosdrecht als deze er was, maar vooreerst dacht ik dat die reis wel veel later zou worden, en vooral dat B. eens weer in zijn werk en zaken zijnde niet ligt zou over te halen zijn om weêr heen te gaan. Dan, het tegendeel vond plaats. Vecchj kwam rechtstreeks

1) Candido Augusto Vecchj, in Italië als dichter en schrijver bekend (zie Koelman 'In Rome' II p. 71) was bij de nieuwe orde van zaken lid der Kamer van afgevaardigden.

uit Caprera. Hacke waarschuwde ons en B. was terstond gereed de uitnoodiging op te volgen. Wij hebben er dan ook geen berouw van gehad, want het is een alleraangenaamste kennismaking en die ik wel wilde, dat Gij gedeeld hadt. Gij zoudt zeker pleizier gehad hebben aan dien man. Hoewel hij een van de duizend is, die Garibaldi naar Sicilië en Napels zijn gevolgd, en hij dezen bij het beleg van Rome in 1848 heeft ter zijde gestaan is hij verre van een woeste, doldriftige krijgsman. Integendeel 't is de aangenaamste man in gezelschap, en zoo kalm en billijk in zijne beoordeeling, zelfs van vijanden als Napoleon c.s., dat ik mij nu de kalme, waardige houding van Italië kan begrijpen bij het gebeurde te Aspromonte. Hoe smartelijk eene wonde hier ook geslagen was.

'Il nous faut Rome, celà est certain, mais il nous faut de la patience encore: c'est ce que le général n'a jamais pû comprendre. Il traite ces raisons d'état de niaiseries, et quand il a son idée fixe il va tout droit son chemin sans se soucier d'obstacles, comme un somnambule, impossible de l'en détourner.'[1)]

1) Dit komt overeen met wat een lid (Scialoja) van het parlement te Turijn omtrent Garibaldi getuigde: 'Il ne faut pas croire que Garibaldi soit un homme d'une grande intelligence: c'est mieux que cela, c'est un homme de grands instincts. C'est Jeanne d'Arc! En effet, Garibaldi est un simple au beau sens de ce mot. Porté par un amour immense de sa patrie, il a accompli, naïvement des oeuvres énormes, ne tenant jamais compte des obstacles, ne voyant que le but auquel il marche droit .... Son instruction paraît médiocre, son intelligence est ordinaire, son esprit assez crédule; mais il a un grand coeur. Il a la foi, il croit à l'Italie, il croit à sa propre mission. L'illuminisme l'a-t-il parfois touché de ses ailes rêveuses?' (Maxime du Camp. Expéd. de Garibaldi).
Zulk een figuur moest Mevr. B.T. boeien - J.B. Nz.

(aldus Vecchj). En hij is nog maar blij dat G. er het leven heeft afgebracht en weer loopen en rijden kan. Hij heeft zijn held lief, al is er ook voor velen het prestige van verloren gegaan. Dit bewijst V's edele en liefhebbende natuur. B. en hij verstonden elkander ook heel goed, en hij kende zoo het geheim om B. vrolijk te maken, dat deze zong als een lijster, als Vecchj op dreef raakte en hem voorzong. Gij kunt begrijpen hoe gelukkig het mij maakte, ik die niet gedacht (had) B. ooit weer zoo opgewekt te zien.

Nu weer thuis gekomen gaat het vrij goed, hij gebruikt van tijd tot tijd de baden te Scheveningen en hij werkt vrij geregeld en het zou mij niet verwonderen zoo er nog deze maand twee kleine schilderijtjes afkwamen! ....

November 1863.

Hoog Geachte Vriend!

Heel slecht van mij U niet eens te schrijven na uw langen, vriendelijken brief, maar .... ik ging spoedig na de ontvangst naar Alkmaar en bij de terugkomst was er zooveel, dat afgedaan moest worden, en ik had een verlangen om in mijn werk te komen, nu ik eerst maar begonnen ben, kan er ligt een uurtje af ....

Te Alkmaar troffen wij zamen met Elize[1)] die ik er hoorde spreken. En dan moet ik zeggen, dat het onderwerp door haar behandeld zoo bij uitnemendheid vrouwelijk is - en voor vrouwen geschikt - dat ik er, al zou ik er niet toe bekwaam zijn, niets onpassends meer in zag. Bosboom vaart vrij wel en is met nieuwen moed aan zijn werk getogen. Toch vond men in Alkmaar, dat hij er niet goed uitzag. Ik, die aan zijn vroeger sukkelen gewend ben, vond dat hij gewonnen had in welzijn. 3 October vierden wij onzen koperen bruiloft! Inspireert U dat geen vers? Wandelden wij maar te Renswoude niet waar? ....

15 Januari 1864.

Zeer waarde Vriend!

'Zoo'n jongenheer is er tot hiertoe nog niet komen aanschellen,' zegt mijn Aal, wier waarheidsliefde niet te verdenken is. Toch had ik lang vóór nieuwjaar aan Robidé v.d. Aa gezegd, dat Quack niet behoefde te wachten op een Zondag, want dat er altijd uitzonderingen waren en dat er zelfs bezoeken waren die ik liever niet had op dag en uur als iedereen het regt heeft storend binnen te treden, maar nihil! Maar denk niet, dat ik het kwalijk neem. Ofschoon het mij spijt. Ik weet, helaas,

1) Mevrouw Elize van Calcar.

te goed hoe snel de tijd verloopt, als men wat te doen heeft, en hij heeft het druk! ....

Ik houd van ‘Nederland’, zelfs om er voor te werken. Een roman in twee deelen wordt toch door niemand meer gelezen. Al te hooge eischen heeft het tijdschrift niet, en, zoodra ik denk ‘nu eens iets voor den Gids’ verandert het terstond; de luchtige hand wordt door het gevoel van ernstiger verpligtingen bezwaard. Toch hoop ik er wel eens toe te komen. Maar vooreerst U er mee te verrassen, dat zal niet gaan ....

Wat zegt Gij van mijn Garibaldi,[1)] dat heb ik gedaan in ‘de Christelijke Huisvriend’, omdat zooveel vrome zeurders altijd het hoofd schudden als ik van hem sprak; 't was heusch of ze hem een roover achtten! Een U en mij bekende (niet Groen) noemde hem zelfs de anti-christ! Nu vraag ik U! ...

10 Februarij 1864.

B. heeft heel mooije interieurs gemaakt voor de portefeuille van mr. R. De schilders althans waren er verrukt over, hij moet dus wel weêr in zich zelf gelooven, en ik meen ook dat hij daartoe wel is gekomen, al ontbreekt hem mogelijk nog de physieke kracht en lust om veel te ondernemen. Het is nu ook een tijd om eens te flaneren en rond te kijken

1) Een Garibaldi-studie, een Duitsch auteur nageschetst.

en ik ben altijd blij als hij maar eens n i e t in zijn atelier gaat. Ik ben zelve dezer dagen ook wat lui en zonder veel lust tot werk, zelfs zonder veel lust om dien G i d s te lezen met zooveel van Sleeswijk-Holstein daarin! ....

11 Februarij 1864

Geachte Vriend!

Wat heb ik opgekeken toen ik zoo opeens P r o z a van P. voor mij zag. Een verleden dat daar weer op eens voor mij opdook uit den nevel van het voorleden. Ik weet nog onder welke gewaarwordingen, wenschen, smarten ik ieder dier stukken heb gelezen, en wat ik er toen bij voelde en dacht, onaf hankelijk van hetgeen er stond.

'S o u v e n i r s d u j e u n e â g e.'

Ik blader er nog wat gaarne in rond, al is het niet zonder diepen weemoed. Maar ook, mijn eigen wenschen er buiten gelaten, vind ik het goed, dat Gij uwe her- en der zwervende proza verzameld hebt. Maar het meeste van uw werk is hier toch niet. De kritiek, een der scherpe en schitterende zijden van uw talent, blijft in den G i d s liggen; hoewel het waar is, dat er bijna geene bladzijde is in uwe schetsen waar zij n i e t uitkomt.

En toch wij overigen wilden 'De Zusters'[1)] ge-

1) 'De Zusters' een novelle uit 1844 (onvoltooid gebleven) in de verzameling 'Proza' opgenomen.

volgd zijn, en B. keek gek op toen hij ze gelezen had en niet op een vervolg mogt rekenen. Juist na zooveel jaren, het nog bij te maken was moeijelijk, ik erken het, maar ook: hadden de lezers van n u er geen regt op? Het oudejaarsvizioen van 'Jan, Jannetje en hun jongste kind' kon nog dienen ....

In 't voorleden terugleven:

Vroeg of laat is het d u s voor ieder.

Men mag doen wat men wil als Tito[1] het onaangename te ontwijken. Wie de smart lafhartig ontvlugt haalt ze t o c h i n en dus moedig maar het kruis aanvaard.

't Is het eenige dat wij doen kunnen, en dat noodig is om er niet onder neêr te bukken. Gij ziet uit den naam, dat ik Romola lees. Kruseman had het mij gezonden en ik m o e s t het doorlezen, toen ik eens was aangevangen. 't Is naar mijn gevoelen een magtige geest, die van George E.; en zij moge dan eene zondares wezen als George Sand - zoo men zegt - hare imaginatie is reiner en hare verdichting geeft ons althans beter indrukken dan (die van) deze meestal. Want zelfs het eind van M^{dlle} la Quintinie[2] bevalt mij niet. De priester behoeft zijne confessie niet zoo uitvoerig te doen voor het publiek. Doch genoeg daarvan. Tegen den nacht kan ik in Romola niet lezen, daartoe

1) Tito Melema uit de roman 'Romola' door George Eliot.
2) Roman van George Sand.

schokt het mij te veel. Dan is veel beter B. Huët over Quos Ego en Dercksen.

Ik kan U zeggen dat ik half stikte van 't lagchen, hoe ondeugend hij ook is. Die Dercksen heb ik altijd uit ‘het Schoone en Goede’ geweerd, maar datzelfde deed ik met Laurillard, en die is nu toch een ster van de eerste grootte gebleken. Ik beken U, dat ik de intuïtie van dit licht niet gehad heb, zoo min als van Elliot Boswel ....

III
(1864-1865.)

De brief van 11 Februari is de laatste van mevrouw B.T., voordat zij door de pokken (in Mei) hevig werd aangetast, en wel zoo hevig dat Bosboom dacht, zooals hij aan een vriend schreef, met een toespeling op het jongste werk zijner vrouw, dat hij het laatste bedrijf van dit bewogen leven aanschouwde. Er kwam evenwel eerder dan gedacht was een gunstige wending.

De 10e Juni werd aangemerkt als de eerste dag van werkelijke beterschap. Kort daarna nam het echtpaar weder de gastvrijheid van Jhr. van Rappard te Woudenberg aan, waarop nog een verblijf te Kleef en een te Loosdrecht volgden.

Na een kort schrijven uit Kleef wordt de correspondentie uit den Haag weder voortgezet.

3 November 1864.

Waarde Vriend!

'Wat zegt Gij nu van den Gids?'[1] vraagt

1) 'de Gids' November 1864: Kronijk en kritiek, bevattende een studie van Cd. Busken Huët over mevrouw B.T.

Gij mij nu zeker in gedachte, en al kunt Gij U zelven het antwoord wel geven toch kan ik niet weêr aan mijn werk gaan vóór ik het U heb gegeven. Van ochtend kwam ik klaar met mijn brief aan B.H., want Dingsdag, toen 'd e G i d s ' kwam, had ik zooveel hoofdpijn, dat ik alleen met groote moeite lezen kon, en Woensdag was het slechts zooveel beter dat ik de pen kon opnemen; want het was mijn eerste ingeving hem te schrijven en te danken - en - ik wilde die niet met wijze berekening terug houden tot ik eerst de kritiek rijpelijk overwogen en beredeneerd had - en - verkoeld misschien (was) in mijn gevoel van verpligting. Hij was beleefd genoeg geweest mij er een briefje bij te schrijven om mij gerust te stellen; iets, dat in 't gegeven geval niet overbodig was, vooral voor B., die zich alles zoo aantrekt en die zeer schrikte, toen J. ten Brink Maandag er een woordje van zei, wat het onderwerp zou zijn van 'Kronijk en Kritiek.' En, hoewel hij ook zeide te weten, dat het niet ten kwade was gemeend, dacht ik toch bij mij zelve: 'och! Hemel! V a n A e l s t en M. v a n O o s t e r w i j k, daar komt niets van teregt tusschen de scharen.'

Want Gij weet, ik vergeleek B.H. bij een kreeft; vleijend was de vergelijking zeker niet, maar - onjuist? Wat hij er tusschen wringt gaat te morsel. Nu meende ik ook stuk te gaan, doch het blijkt

dat hij voorzigtigheid en verschooning heeft gebruikt en niet heeft toegenepen, want ik voel mij nog leven. Ja, ik zou haast zeggen, ik leef weêr op ....

Nu in vollen ernst; die beschouwing van mij en het mijne was aller vriendelijkst, die bekentenis van vroeger - ik zal niet zeggen o n r e g t , maar toch hardheid - deed mij goed, en zal menigeen, die er mij nu scheel op aanziet een weinigje met hetgeen men mijn verkeerde stap achtte, verzoenen.

Dat hij zoo lief over Bosboom schreef deed mij zoo goed, want waarlijk, die heeft op alle manier opknapping noodig. Ik hoopte, dat het bij hem die uitwerking zou doen, maar een flaauw glimlachje was àl wat ik van zijne somberheid verkrijgen kon. Ik erken dat er reden toe is, want als men van zijn kunst leven moet, en dan in drie jaren zoo goed als niets produceert en daarenboven aan familie ter weerszijden belangrijken onderstand heeft te verleenen, dan is het tegenwoordige drukkend en - de toekomst zeer duister.

En B. Huët mag spreken van de poëzie, die er schuilt in een Kunstenaarsleven met zijn beiden, het verdubbelt de smart en de zorg, waar men voor en met elkander lijdt. Was B. een rijke boterkooper, hij zou er gezond en frisch uitzien en mij te midden van mijn werk geen huivering van angst aanjagen, noch tranen van bekommernis doen storten, als ik hem zoo bleek en moedeloos zie

worstelen bij het zijne. Toch zeggen de vrienden, dat het komt omdat hij al te consciencieus is, en hij beweert maar altijd, dat hij geen fabrikant van schilderijen kan zijn. Daar is nu door aansporen van vrienden een klein schilderijtje aan v. Rappard verzonden.

.... Wij hopen, dat er nog meer volgen zal .....

Doch genoeg hiervan. Het was wel een aardige inval van B. Huët Töpffer[1] aan te halen, maar sinds ik femme de parti ben! zal het wel niemand van de partij invallen zoo iets voor mij te doen, tenzij we dominé's of zendelingen waren. En daarbij, het is altijd mijn vurigste wensch geweest onafhankelijk te blijven, en als men zoo gemijnd was, zou men ook verkocht zijn. Daar beware mij God voor!

Ik kan wel, als mijn harte het opgeeft voor mijn geloof getuigen en met liefde, maar vroom schrijven omdat het moest, ik zou het niet kunnen al stond het mes op mijn keel; en dat zou B. ook onmogelijk kunnen dragen.

Maar laat mij bij de recensie blijven. Daar komen krasse waarheden in voor, zooals wij ze van hem gewend zijn, maar toch het zijn waarheden; had ik het maar in mijn magt ze te verbeteren, die aangewezen gebreken!

1) 'Non pas l'art mais l'artiste, luidt het opschrift van eene van Töpffer's losse schetsen; en geestig toont hij in dat stukje aan dat men de kunst best bevordert door 's kunstenaars schoorsteen te laten rooken.' (aldus Busken Huët, in boven genoemde studie).

En als compensatie daarvan, hoeveel goeds, door mij van die zijde nooit verwacht!

Dat hij van Gideon[1)] houdt, en hem herkent in al zijn nuances, dit deed mij groot pleizier. Maar nu heeft hij mij in groote verlegenheid gebragt door zijne voorstelling van mijne verhouding tot den G i d s , juist nu ik om zoo te spreken klaar was om mijn contingent - medewerking voor 't jaar 1865 - af te leveren. Kan het er wel door dat ik dit nu toch doe? En vooral is de gehalte van hetgeen ik meende aan te bieden wel eenigzins in verhouding tot zijn eischen? 't Is ongelukkig weer een romantisch historisch tafreel. 't Is ongelukkig weer een standje uit den Spaanschen oorlog, al wordt er niemand verbrand en al komen de Staatschen er ditmaal zoo kaal af, dat Groen in zijn Vaderlandsch Handboek de verrassing van Hoeij maar links laat liggen.

Wat dunkt U wilt Gij nog wachten tot ik later eens wat beters zal hebben te geven? Voor ‘Nederland’ is het goed genoeg.

En wil ik dan ‘de Delftsche Wonderdokter’ voor U klaar maken, waarmee ik ook reeds een eind gevorderd ben, doch, waar ik een boek van dacht te schrijven? Ik geloof, dat mijn ongeluk is, meestal eene niet gelukkige keuze van onderwerp, en dan moet men later door magt van talent het

1) De hoofdfiguur uit den ‘Leycester cyclus’.

gebrekkige van die keuze aanvullen en goed maken. Gelooft Ge dit ook niet? ....

Na dezen, waarin van ‘de Verrassing van Hoeij’ reeds sprake is, vangt 8 November een geheele serie van 36 brieven, die tot het einde van 65 doorloopt, aldus aan:

‘Héraugière wil zijn best doen om zijne gestalte te plooijen naar de lijst van den “G i d s ,” waaruit blijkt, dat al van het begin af Potgieter en ook Busken Huët de copie voor dien roman nazien, kritiseeren en soms wijzigen.

't Is vooral de slepende ziekte-toestand van Bosboom, die het zijn vrouw onmogelijk maakt met vrijen blik of met opgeruimdheid haar stof te overzien en te bewerken.

Zij kan het hoofd niet bij het werk houden, het valt haar te zwaar, zoo zwaar, “dat indien hoogere kracht - klaagt zij - mij niet sterkte en de innige liefde ons niet zamen hield, ook in het lijden, ik ineen zinken zou als hij.” Terwijl dus de copie van de “Verrassing” geregeld door P. wordt beoordeeld en hier en daar gewijzigd gaat de schrijfster op haar gewone wijze voort haar gedachten te uiten en schrijft o.a. terugkomende op de studie van B. Huët over haar werk in “de Gids” (6 Jan. '65), “ik mag wel lijden, dat v. Oosterzee het d é f i van B.H. niet opvat om over mij te schrijven bij mijn

leven. Hij zou op stelten gaan staan en over m i j h e e n z i e n en door magt van antithesen en rijke adjectiefs de oppervlakkigheid trachten te vergoelijken..... Ik heb dezer dagen aan Huët geschreven. Ik hoop niet dat hij boos is en mijne toelichting over de Koningin kwalijk heeft genomen. Ik kon er niet mee instemmen, dat hij zijn fiksch en juist oordeel door dezen mond laat gaan.[1)] En ik ben al bang, dat hij er verdriet van zal hebben, en dat ik nu door velen weer met toorn over hem zal hooren spreken, ik, die hem hoog acht en mij aan hem verpligt gevoele.

Hoe denkt Gij er zelf over, nu Gij het gelezen hebt? Of is dat al te zeer een gewetensvraag?

Bosboom was wel in zijn schik met Hoeij I, en - pessimist als hij tegenwoordig is - heeft dat beteekenis voor mij. Hij weet er netjes de phrasen uit te knippen, die U toebehooren!

Als anderen die valsche veeren ook maar niet herkennen .... maar ik ben het aan U verschuldigd, dat er op zekere momenten gang in gekomen is ...

9 Januarij.

Ik verg mijn vrienden tegenwoordig wel wat heel veel moeite! Dat was ook i n d e r d a a d de reden waarom ik Huët schreef, dat ik hem niet

1) ‘Een avond aan het Hof,’ ‘de Gids’ 1865.

meer lastig zou vallen; in 't allerminst niet, omdat ik zijne heusche en fijne opmerkingen een oogenblik anders had opgenomen dan zij gemeend moeten zijn. Ik denk er van te profiteren, wat wil hij meer! Contenter tout le monde is geene gemakkelijke zaak, ja, blijkens la Fontaine's fabel ondoenlijk; toch leg ik er mij op toe.....

De kappers spreken tegenwoordig van frisettes, kleine valsche krulletjes, die men à volonté in de kapsels steekt, jonge meisjes zelfs!

Hoewel niet jong meer, zal ik ze zelve niet dragen, maar steekt Gij frisettes in den Hoeijschen arbeid, of, trek de valsche haren uit naar believen.....

Wat ik B. Huët propheteerde blijkt uit te komen. Of hij er al van gehoord heeft weet ik niet. Maar hier in den Haag spreekt men van niets anders.

"De Gids" wordt gelezen! gelezen! gelezen! en helaas, nog belasterd. Iedereen commenteert op zijne wijze. Zelfs die niet gelezen hebben, vooral die niet gelezen hebben!

Op Pulchri Studio had al wat schildert er den mond vol van. Bosboom liep boos weg. Hij ergert er zich aan - en met regt - dat alleen wat opzien baart de lieden kan bezighouden.

Toen B. Huët dat goede stuk over mijn werk schreef, moest hij er zelf van beginnen en dan hadden ze 't nog niet ingezien! Nu er schandaal te schreeuwen is zijn ze vaardig en op de hoogte!

Noch Sam Jan[1] noch de man op den ladder[2] noch iets van wat de Aurora betreft wordt er bij opgehaald. De Koningin sprekend ingevoerd, vier hofdames bij name genoemd - en die geacht worden te kunnen droomen van Elliot Boswel - ziedaar het eenige waarop men denkt! A i n s i v a l e m o n d e ! ....

Naar aanleiding van nieuwjaarsvisites, die ik anders nog al negligeer, heb ik zoo eens onder de menschen rondgehoord. Iemand zei: “B. Huët moest naar Meerenberg”. “Dat zou mij spijten, zei ik, want ik neem raad van hem voor mijn werk!”

Ik moest dat zeggen p o u r e n f i n i r ! Degenen, die zoo raasden wisten niet eens dat Hoey I bestond! Pleizierig niet waar? Ik ging in het vijandelijke kamp - de camarilla der Koningin - dáár waar de zilveren trommeltjes en de gouden ringen voor Sam Jan c.s. worden ....[3]

Ik moest al sinds verleden jaar Nov. eene contravisite maken. Ik heb dáár nooit gevleid of gesmeekt; men houdt er niet van mij. Maar men is beleefd. Ik viel met de deur in 't huis. De beste diplomatie (is) er geene te gebruiken, dan de rondborstigheid.

- Hoe vindt de R e i n e het stuk van B. Huët?

1) S.J. van den Bergh, de Redacteur van ‘Aurora’, het jaarboekje door B. Huët in ‘Een avond aan het Hof’ booordeeld.
2) Een bijdrage in de Aurora.
3) Onleesbaar.

- Ze heeft het niet gelezen!

- Maar zij zal het toch lezen.

- Ja, ze heeft er naar gevraagd! Dat affreuse stuk, waarin ze zoo beleedigd wordt.

- Heeft U het gelezen?

- Ik lees den G i d s nooit!

- Ik wel, ik heb 't gelezen. Er is g e e n e beleediging voor de Koningin bedoeld; er is bedoeld het verkeerde van z e k e r e kunstbescherming aan te wijzen. Ik voor mij wenschte, dat de auteur uit zijn eigen naam had gesproken, zoo fiks en krachtig als hij het altijd doet, want U weet toch zelf hoe het met de kunstbescherming van H.M. gaat, enz. enz. Zij moest wel kleuren, want zij wist wel wie bij die kunstbescherming het meeste profiteert.

- De auteur is uw vijand ook, niet waar?

- Integendeel, wij zijn beste vrienden, wij correspondeeren. Heeft U dan zijn welwillende kritiek van mijn werk in den G i d s niet gelezen?

- Ik herhaal u “de Gids” wordt niet bij ons gelezen.

- Dat is jammer, mag ik u hem dan eens zenden?

- Hé, ja dat zou ik toch graag willen lezen.

- Dan zal ik er die kritiek over v. Lennep bij doen, want ik weet vooruit, dat de R e i n e het daarmee eens zal zijn.

Zij moet nu zien, hoe goed B. Huët ziet.’

Ik wenschte wel, dat H.M. mij nu eens liet komen,

maar ik twijfel. Sa conscience n'est pas nette, ten mijnen opzigte ....

16 Januarij 1865.

Ik was blij met uw brief. Want al had ik mij met een blad druks vergenoegd, een vriendenwoordje doet toch altijd goed. Zaterdag was da Costa's geboortedag, heden die van de Clercq. Mevrouw Groen herinnerde het mij in een briefje over den Gids. Zij hebben goede verwachtingen van Hoeij. De Groens zijn nu veel zachter in 't afkeuren van B. Huët, dan de meesten van hen, die 't met dezen eens zijn in opiniën. Mevrouw Gr. vooral houdt van hem sinds die recensie van mij.....

En nu nog iets van B. Hij begint er nu aan te wennen zich te laten opkweeken, en dit te ligter daar hij van de kuur den goeden invloed begint te ontwaren. Zijne zenuwen worden kalmer, hij wordt meer opgeruimd en opgewekt, maar de kwaal verbetert nog niet veel.....

22 Januarij 1865.

Hoog Geachte Vriend!

Ik behoef U niet te schetsen met welke pijnlijke gewaarwordingen de berigten van den Heer Quack mij vervulden omtrent de jammerlijke verschillen in ‘de Gids-redactie’, en de hoogte welke zij hebben bereikt. Ik zou haast zeggen, de diepte,

waarin zij den G i d s dreigen neer te rukken. Gij U scheiden van den G i d s , neen, dat kan niet zijn, dat mag niet zijn. Die triomf moogt Gij de juichende vijanden van den G i d s en van Huët n i e t schenken; dat zij zich in zulke dissolutie verheugen zouden.

Tot elken prijs laat de breuke geheeld worden, al ware het maar een gepleisterde vrede voor 't oogenblik.

Gun het Hof, de gekrenkte dichter- en schrijversbent, en wie al meer, de vreugde niet om te kunnen zeggen: ‘zie, zoo heeft Huët ze er onder gewerkt; de w a a r s c h u w i n g [1] heeft zijn kracht gedaan, dat sterke en magtige orgaan, waarvoor wij eigenlijk allen vreesden, al haatten wij het, is krachteloos gemaakt.

Potgieter heeft het roer uit de handen gegeven, daar is geen G i d s meer; of wat er nu nog van bestaat kan op ééne lijn gesteld worden met al de andere onbeteekenende tijdschriften!!’

Neen, Hooggeschatte Vriend, doe hen die b l i j d s c h a p , ons allen, die uw werken van bijna dertig jaren hebben gewaardeerd, die uw persoon liefhebben en eeren, doe ons deze smart niet aan: van dat alles onder den indruk van leedwezen en krenking, als te niet te doen; en op te geven, wat door U zoo zorgelijk, met zooveel liefde is gekweekt...

1) Een schrijven namens de Koningin aan de redactie.

Ik voelde het terstond, toen Q(uack) mij de schrikmare mededeelde, dat Gij U onttrokt: dit is zich zelf in 't harte kwetsen, in 't leven! Ja! ‘de Gids’ was uw leven. Gij kunt het niet ontkennen, en als Gij d a t afsnijdt, uit hoe edele beweegredenen ook, zal er eene ongeneeslijke kwijning ontstaan, eene smart der s c h e i d i n g van wat - ik zeg niet eens van w i e U lief was - niet ongelijk aan dat heimwee, aan die winterkoude, die de dichter treffend weet te schilderen. Neen! Het mag niet zijn.

Geliefde Vriend ‘de Gids’ is het instrument, waardoor Gij U uitspreekt, waarmee Gij werkt op een deel der natie (al is 't niet op de verfranschte Grooten.)

Geef dat werktuig niet uit uwe handen, zelfs niet om den wille van hem aan wien Gij U verbonden voelt, en voor wien Gij U met edelmoedigheid wilt opofferen. Als ‘de Gids’ nu te gronde gaat - en ik noem het te gronde gaan zoo hij niet optreedt met het m e e s t m o g e l i j k e aantal der vroegere redacteurs en zonder U! Als ‘de Gids’ nu te gronde gaat of - 't geen op 't zelfde neerkomt - in vermorselden toestand verschijnt, zal ieder de oorzaak raden en de blaam nog zwaarder op Huët vallen en dan rest dezen de mogelijkheid niet, zich, zooals naar mijne innigste overtuiging zijne waardigste verdediging zou

zijn, in hetzelfde tijdschrift te wreken op allen, die hem haten en vervolgen - te wreken door - zijne groote gaven op het schitterendst en waardigst te toonen.....

Naar mijn gevoelen kan z i j n naam nu n i e t gemist worden op het titelblad van ‘de Gids,’ want daarmede zou men zijn détracteurs te veel gelijk geven, en ik blijf vinden, dat zij, die hem e r g e r dan deze vergissing hebben gepasseerd onverstandig doen om nu zooveel ophef te maken van dit eene, omdat er eene Koningin in betrokken is. Maar, o û t o u t l e m o n d e a t o r t, t o u t l e m o n d e a r a i s o n. En het is waarheid, dat ieder Nederlander, die het stuk leest hem ongelijk geeft, zonder onderscheid van partij, of vriend- of vijandschap.

Gij, met uw vriendschappelijk vooroordeel voor hem, hebt het gelezen als eene aardigheid, wetende dat er niets ergers mee bedoeld werd, en zonder op de buitenwereld te denken; dat is jammer, maar ik kan het zoo goed in U begrijpen; wat gaat U de hofwereld aan!

Maar zij bestaat, haar invloed doet zich gelden, en iedereen stemt het haar toe, dat B.H. ongelijk had met haar te spelen. Ik voor mij zou wel met luider stemme willen roepen: ‘menschen, Gij hebt van hem den kemel doorgezwolgen, waarom zift Gij nu deze mugge uit!’

Maar het zou niet baten, al het vroegere ver-

zwaart nu dit eene - en - sta mij toe met mijn eigen exempel te prediken.

Toen B. Huët mij in bewoordingen, die ik nog niet zonder eene rilling kan herdenken, bewees dat ik hem o n r e g t had aangedaan, bewees, dat ik niet had moeten schertsen met z i j n e r n s t; toen heb ik gevoeld, dat ik het mij zelve zoo wel als hem verschuldigd was dit onregt te belijden, en ik heb ondervonden, dat mijne zaak er sterker door geworden is. Het i s geen waardige fierheid bij erkend onregt te volharden, zelfs niet voor een man. Mij past het niet hem dit te herinneren, maar Gij? Och, verzoent U onder elkander, ik bid het U, om uwe, om zijne ruste en voldoening.....

Wees niet gekrenkt over dit schrijven, ik schreef zooals hoofd en hart het mij ingeven, en kon geene omzigtigheid gebruiken, maar Gij weet, dat niets dan waardeering van U en vriendschap en onrust over U mij tot dit schrijven moed gaf.

Uwe Hoogachtende en medegevoelende vriendin.

Wilde Mevrouw Bosboom Potgieter nog zoo dringend overtuigen ‘de Gids’ niet los te laten, op 27 Januarij had zij de zekerheid, door een briefje van B. Huët van het volstrekt overbodige daarvan. Dat zij daarin berustte blijkt uit het daarop volgend schrijven:

‘Het zij dan zoo, als Gij met geen van die anderen meer kunt zamenstemmen en minachting hebt opgevat voor hun karakter, dan is 't uit en dan zeg ik: ‘things without remedy must be without regard.’

Gelukkig behoeven wij dit niet meer van B's ongesteldheid te zeggen. Hij betert! Lieve vriend, roem met mij in mijn geluk; hij betert, hij schildert, hij teekent! Hij schrijft weer brieven en dat alles met genoegen, met voldoening - ik moet wel eens waarschuwen om nù voorzigtig te zijn, en dan knort hij wel eens om de waarschuwing - maar dat zijn geen slechte symptomen en als het zoo voortgaat hoop ik bepaald op zijn volkomen herstel! Welk een zegen niet waar? Hoe wordt mijn vertrouwen nu geregtvaardigd ....

Gij wist natuurlijk van de komst van B. Huët hier, en van zijn voornemen[1]. Het spreekt van zelf, dat ik, wat hij voor zich ‘een gewichtige dienst acht,’ met alle vreugde heb toegestemd, al ware er meer bezwaar aan verbonden, dan ik nu voorzie. Hetgeen hij nu schreef staat te veel boven het vulgaire, om zoo populair te worden, neen, laat ik

1) Hiermede is bedoeld Busken Huët's verzoek aan Mevr. B.T. om zich in een openlijken brief aan haar gericht te mogen verantwoorden over zijn aftreden, met den heer Potgieter, als redacteuren van ‘de Gids’, wat zooals hij in dien brief schreef slechts zeer van ter zijde een gevolg was van zijn ‘Avond aan het Hof’; doch geschiedde omdat er uit zijn opstel in denzelfden G i d s : ‘De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting voor 1865’ een waarneembaar verschil van meening was gebleken te bestaan tusschen de heeren, mederedacteuren Vissering en Buijs, en hem.

liever zeggen, zoo veel rumoer te maken als zijn eerste brief aan mij.[1)] Maar zooveel te beter. Dit zal nu, zoo ik hoop, komen in de hoogere kringen, en men zal zien, dat hij wat anders is dan een pamfletten schrijver. Mogt het hem goed doen!

Hoe jammer dat zoo iemand niet eens een leerstoel voor de letteren heeft gekregen; dat moest toch immers zijn, niet waar?

Ik kan mij zoo begrijpen dat Gij veel van hem houdt en met hem sympathiseert; hij is, wat den geest betreft, als voor U geknipt! ....

Welk een oog, welk een mouvement in dat spiritueel gelaat. Mij dunkt zóó moet de blik van Mirabeau zijn geweest, als hij van Maria Antoinette sprak. Arme Koningin, de hof-camarilla zal haar wel altijd verbieden zijne kennis te maken en toch - zij smacht naar wat anders, wat fijners ....

Al is Potgieter uit 'de Gids' getreden hij trekt zijn hart van Hoeij niet af. De overleggingen over de zamenstelling van den roman gaan geregeld voort, er zal een bal in voorkomen, en de schrijfster laat er zich aldus over uit:

'Herinnert Gij U den dans uit den G u i l l a u m e T e l l, waar de wilde smart door de dansmuzijk heenruischt, d a t i s h e t, wat Madeleine's bal moet zijn' en tot Potgieter zegt zij: 'Gij zet U uitnemend in

1) 'Aan Mevrouw Bosboom Toussaint door Busken Huët, 1862.'

mijn personaadjes, dat moet ik zeggen; en ik dank U hartelijk voor die zorge'.

Zoo ziet men door al de brieven heen, het plan der 'Verrassing van Hoeij' is het hare, Potgieter brengt levendigheid en gang in de uitvoering.

Intusschen wordt de zaak-Huët niet vergeten:

'Gij prijst mij omdat ik voor B. Huët doe wat hij verlangt - dat 's beter dan een ridderorde zou Gunning zeggen - maar inderdaad, ik zou mij zelve jammerlijk laf vinden als ik h e m n u iets kon weigeren, wat hij gelooft hem goed te zijn. Rumoer rondom mijn naam; ik ben niet van de vromen, die er naar streven, maar n i e t d u r v e n, als het: f a i s c e q u e d o i s, zich aan mij opdringt, neen, zoo flaauw ben ik niet. En, geïsoleerd als ik leef, voel ik mij vrijer dan menig hooggeplaatste.

Gelukkig dat B. nu zoo wel is, en geheel eens met mij is op dit punt, want vroeger zou hij ongerust zijn geweest. O! Gij weet niet hoe gelukkig en dankbaar ik ben. Ja, Gij weet het wèl en Gij kunt het meevoelen, dat die vreesselijke druk nu langzamerhand weggenomen wordt.

Eigenlijk nog al plotseling, zóó gaauw had ik het ook niet kunnen wachten, maar 't is ook nog niet volkomen goed, dat wil zeggen: hij is nog zeer prikkelbaar en geagiteerd, als hij eenige uren aaneen gewerkt heeft, en vooral als het tegenloopt, zooals het met ieder kunstenaar wel eens gaat. Maar

zóó ken ik hem al zoo lang als wij getrouwd zijn ...

3 Februarij 1865.

Zeer Waarde Vriend!

Gisteren terwijl ik in Hoeij was, zag ik eene koets stilhouden voor de deur. Ik wipte op: 'Aal! Laat mevrouw Groen gaarne boven,' maar het duurde wat, er kwam niemand; ik herhaalde mijn verzoek, daar trad de bezoekster binnen: Het was mevrouw v.W., zoo waar, en grande toilette de visite, een allerliefst, geestig vrouwtje, inderdaad, die van alles weet en hoort, van alles meepraat; die Ristori: sa chère amie, noemt; Gallait bij zich ziet zoo haast hij in den Haag is, en door wier salon alles heen trekt uit den vreemde, wat tot de Reine wil komen.

Eh bien! Zij bragt mij de beide Gidsnummers terug - v. Lennep en mijne werken door B. Huët gekritiseerd inhoudende -

Mooije nommers niet waar!

Zij had ze ruim drie weken gehad. Hoe ving ze aan?

- Hartelijk dank voor de interessante brochures!
- Heeft U ze gelezen?
- O! zeker, dat van U; ze wist niet regt wat ze er bij zou voegen.
- En dat over van Lennep? heel juist niet waar? hielp ik haar voort.
- A vrai dire, ik las van Lennep niet.

- Niet eens van Lennep! den p o è t e l a u r é a t d e l a c o u r. Foei, mevrouw, mogt ik zoo zeggen met den vinger dreigende.

- C'est comme celà! hernam zij, de schouders ophalende, het is bij ons een huis, zoo druk.

Ja, het is er druk, het komt er tot Hollandsche kunst en litteratuur niet aan toe, tenzij, als aalmoes, zooals bij de opdragten etc.

Is het wel de moeite waard daar iets vóór of tegen te doen? Zij wist toch iets van de brochure t e g e n B. Huët. Zij had gehoord dat men die aan mij (N.B.) had toegeschreven, maar dat had ze niet geloofd; maar ze wist beter, mr. de Jonge was de auteur! Liefst sprak ze van de zaak niet meer. Het speet de Reine zoo van dien brief[1] en als v.W. niet ziek geweest was, zou 't ook anders geloopen zijn.

Dat geloof ik ook, want bij gebrek aan litteraire kennis is v.W. geslepen en die zou gewaarschuwd hebben. Maar hij kon niet tot de koningin komen en zij werd op andere wijze geinfluenceerd ....

Tusschen 3 en 18 Februarij 1865.

Hoog Geachte Vriend!

Als ik niet juist naar de proeven en (iets) v a n uwe h a n d had gewacht zou ik U reeds geschreven hebben, zoo wat van allerlei, niet het minst over 't boekje van Huët, dat in waarheid prachtige momen-

1) De brief, namens de Koningin, aan de Gids-redactie.

ten heeft en hem op nieuw stempelt, zooals ik hem liefst zie opgevat ....

.... Over: de vrees van sommige mijner vrienden, die het aan B. vragen of het weêr zoo erg is, eer zij lezen durven!

(over): De Groens, die het terstond na de lezing kochten, herlazen en uitnemend vonden, maar, van wie ik een meer uitvoerig oordeel wenschte eer ik er B.H. van schreef, en waarover al niet! ....

B. zelf had U ook eens willen schrijven, reeds heeft hij het aan v.R. gedaan; hij krijgt zijn aplomb terug tegenover dezen[1)] en Gij moogt het gelooven of niet maar hetgeen andere vrienden voor hem deden en hebben willen doen (hoewel hij niet weet of het verder gevolg zal hebben), dat heeft hem n i e t verootmoedigd, maar integendeel zekere gerustheid gegeven, die aan zijn herstel heeft medegewerkt.

Mogt hij zich nu maar niet al te zeer ergeren aan de projectielen uit het Ghetto,[2)] die ik verwacht, en die mij in gezelschap van B.H. zullen begroeten.

1) Zooals Bosboom zelf schreef in ‘Een en ander betrekkelijk mijne loopbaan als Schilder’ (Mei 1881) was het Jhr. C.C.A. Ridder van Rappard, die hem na 1863 voorstelde wat hij verder zou leveren voor hem te bestemmen. Hierin lag opgesloten, zoolang als dit duren zou, dat B. een vast jaargeld van hem zou ontvangen. Andere vrienden o.w. Potgieter boden B. hulp, zoolang werken hem onmogelijk blijken zou.
2) Bedoelt de schr. hier bij voorbaat het ‘Dagblad van Z. Holland en 's Gravenhage? In het no. van 18 Febr. werd B. Huët, ‘wiens persoon a l l e e n niet belangrijk genoeg geacht werd’, daarin toch onder handen genomen.

Niet dat zijn stuk zoo iets verdient!

Gij begrijpt hoe ik het waardeer, maar dat er punten in zijn pleidooi zijn, waarvan hun aanval opnieuw zal uitgaan, dat voorziet Gij zeker als ik en hij, al deel ik nog zoo innig den wensch zijner lieve vrouw, dat rust moge volgen.....

9 Maart 1865.

Ik heb gisteren een langen brief aan Elize[1)] moeten schrijven. Ik kreeg een brief van haar, waarin zij het voordeed (komen) of zij meende, dat B. Huët buiten mijne voorkennis dus aan mij zou geschreven hebben en zij trok er lustig tegen los à l a s u i t e van het groote koor. Dat kon ik niet velen, vooral van haar (niet) die eigenlijk wat hare godsdienstige opiniën betreft veel meer aan zijne (zijde) staat dan ik ooit hoop te komen. Hij had (N.B.) zoo menige mooije pag. van 't Evangelie en 't oude Testament voor haar onleesbaar gemaakt! Daarop heb ik haar gediend. Dat 's uw eigen schuld, dat heeft hij voor mij n i e t . Waarom stelt Gij zijn woorden boven de H. Schrift? Al de Renans en al de Révilles, hoe talentvol en interessant ook, wegen bij mij niet op tegen die stem des Geloofs

1) Zie: ‘A.L.G. Bosboom Toussaint, levens en karakterschets door Dr. Johs. Dyserinck’ (Aanhangsel, brief aan Mevr. E. van Calcar-Schiotling van 8 Maart 1865.)

in mij, die mij zegt: ‘Hier is de weg, de waarheid en het leven.’ In nood en dood beproefd, is het zoeken van eene andere kenbron naar mijn gevoelen en v o o r mij roekeloosheid en zonde. Zij zal wel wat boos op mij zijn, maar ik kon niet velen, dat z i j , die met alle winden waait nu h e m de schuld gaf van een ongeloof, dat uit haar zelve is, alsof dàt zijne schuld vermeerderde. Zij vreesde (N.B.) dat ik dupe was, enz., enz.

Ik vrees, dat zij mij heimelijk afgunst toedraagt om het relief dat B. Huët mij gaf, door mij zijne brochure op te dragen. Enfin, ik was boos en het moest er uit, al zou Hoeij niet vorderen! ....

Dat Hoeij wel vorderde blijkt uit verscheidene brieven van Maart en April en uit ‘de Gids’ die maandelijks er een stuk van gaf.

Een van Zondag 5 Maart was aldus schertsend aangevangen:

> ‘Amusons à la Danse!
> Profitons de l'instant....,’

maar ik moet zeggen dat het oogenblik n i e t gunstig is, daar alle publieke vermakelijkheden van Hoogerhand geschorst worden!

Toch zullen wij à h u i s - c l o s dansen, onder ons drieën, ten minsten als B.H. er geene zwarigheid in ziet de voorschriften van den groot-ceremoniemeester te overschrijden!

Alle gekheid op een stokje, het bal heeft mij moeite genoeg gekost.... toch heb ik hoop, dat het U hier en daar bevallen zal en het einde niet teleurstellen. De twee laatste pagina's hebben mogelijk nog eenige retouche van uwe hand noodig ....

23 Maart.

Het gekste figuur maak ik als sommige menschen mij complimenteren over de frischheid, die zij in dit verhaal opmerken!

''t Is of Ge opnieuw jong wordt,' zei me een vertrouwd vriend. Et vous, monsieur?

B. Huët had best van ons beider leeftijd kunnen zwijgen, schoon ik er geen zwak op heb dien te verbergen, zoo min als Gij? ....

Zondag 30 April 1865.

Dank voor de zorg aan de Verrassing besteed. Gij hebt er in waarheid mooije dingen in gelegd en de handeling verlevendigd. Ik erken het, maar waarom de waschvrouw zoo opgehoogd is, dat zelfs haar hond en haar kindje meedoen[1)] begrijp ik alleen als uitwerking van uwe fantasie, die hier een allerliefst genrestukje leverde, dat à part had kunnen staan en toch waarde hebben in zich zelf.

1) Hoeij VIII blz. 180 en volgende (uitgave Minkman.)

Ik, die haast te scrupuleus was om van de vrouw, die daar de zaak bedorven had te reppen! Uit vreeze indiscreet te worden, zou ik wel alle kracht in plaats alléén willen ten koste leggen aan de hoofdfiguur. Gelukkig hebt Gij mijn Gerard de Preys niet al te veel besnoeid. Mijn nonchalance voor bijzaken en personen vult Gij aan, m a i s n e p é c h e z - v o u s p a s p a r l ' a b o n d a n c e ? Niet dat ik de heerlijke beschrijving en beschouwing van Luikerland overdaad achtte[1] al mag het luxe genaamd worden, l e l u x e c ' e s t l e n é c e s s a i r e, waar men naar het schoone vraagt.

Ik kom niet ligt tot natuurbeschrijving, waarom? Dat weet ik zelve niet. L ' e a u m e v i e n t à l a b o u c h e bij de uwe, en weten hoe er alles rondom Luik en Hoey uitziet kon ik ook. Ik heb een uitvoerige Gids er voor in la B e l g i q u e p i t t o r e s q u e, dus, wat Gij daar zegt, kon ik gezegd hebben, al was het niet zóó, want mij dunkt men zal er U uit proeven. Doch wat zegt dit? Het is nu eenmaal zamenwerking, en als ik dit erken is het niet tot mijne schande; al ware nu mijn talent aan 't zinken, en moest ik een steun hebben, niet waar, aan een breekebeen zoudt Gij en B.H. uwe moeite en tijd niet verkwisten?

Ik denk dat Hoey VIII goed bevallen zal. Gij hebt goede verwachting van Hoey IX. ‘Ik wou

1) Hoeij VIII blz. 120-122 (uitgave Minkman.)

dat ik het zag,' zei de blinde; 'doch wij zullen ons best doen.....'

Een Luiksch toertje moet er volgen, daar sta ik op en B. wil ook wel, maar in July moet B. eerst nog naar Breda. Mijn werk (ik kan toch Duyck enz. niet meenemen) gedoogt het ook niet.....

Bosboom - het gaat hem g o e d , maar schilderen schijnt nu eenmaal veel kracht te nemen en hij heeft nog niet veel te missen. Ik geloof, e n t r e n o u s s o i t d i t , dat het niet best vlot en dat vooral wat a c h t e r e e n werken hem erg prikkelbaar maakt. Een zomertje flaneren zal hij nog wel noodig hebben. En dat is waarlijk niet te verwonderen na alles wat er gebeurd is en bij zoo'n ingewortelde kwaal. Morgen komt Dr. Ramaer hier eens met ons praten. Wat hij in dezen raadt zal natuurlijk gevolgd worden, dus, als hij B. naar een badplaats wil zenden is het andere plannetje uit; maar dan kan ik in de eerste maanden althans niet mee! Ik hoop het tegendeel ....

In de eerste dagen van Mei, terwijl Mevrouw B.-T. Potgieter, al schrijvende, 'haar pleegvader noemt, die zelf in de F o n t a i n e d e J o u v e n c e heeft gedronken en stellig twintig jaar jonger is dan zijn pupil, al zou de burgerlijke stand mogelijk de gelijkheid herstellen', komt Bosboom haar storen en wel met een briefje van P. verbazende tijdingen

inhoudende, waarvan eene haar alleraardigst voorkomt:

Die eene was deze, dat Potgieter met B. Huët naar Florence zou gaan ten einde de onthulling van het standbeeld van Dante bij te wonen. Veertien dagen waren met de reis gemoeid. Mevr. B.-T. vroeg daarna 'krijgen wij geen reisindrukken van zekere s n e l reizigers?'

Wat P. op die vraag antwoordde blijkt niet, doch drie jaren later verscheen zijn 'Florence' - en terug van de reis wordt de correspondentie over Hoeij weder opgevat:

'Gij zelf met al uwe kracht en verve' - zoo richt zich de romancière (in de laatste dagen Juni) weer tot hem - zegt: i k m o e t v r i j z i j n - en ik kan niets doen als ik mij verbeeldde, dat iemand over de schouders naar mij keek! Hoe wilt Gij, dat ik mij frisch en vrij bewegen zal en dat deel talent, dat m ij gegeven is waarlijk zal kunnen ontplooijen, als ik twee dwarskijkers van uwe en B. H's sterkte achter mij voel staan, en tusschen de bijgedachten in, zou d i t goed zijn, zou d i t kunnen blijven enz. enz. werken moet! Ik weet wel dat ik er van leeren kan mij in onvrijheid te bewegen, maar is dat de noodigste kennis voor eene romancière? Ik weet wel, dat ik er meer dan dit van kan leeren, maar allerbest zou het zijn door uwe opmerkingen nadat het stuk voltooid was ....

Ik houd er wel van i e t s op 't oogenblik der ingeving te laten aankomen, maar nooit, bij mijn beste weten, nooit heb ik zoo maar voortgeschreven, zonder te weten waar het heen moest; zelfs tot in kleine nuances van karakters en situâtiën is alles bij mij berekend om op elkaar te sluiten. Ik moet korter en levendiger zijn, niet veel, eigenlijk liever niets vertellen - is uw eisch - en ik geloof, dat er een publiek is, dat het hierin volkomen met U eens is, en ik erken, dat de meerdere gang, die mijn stuk ditmaal heeft aan U is te danken. Toch is er een publiek, dat aan mijne m a n i e r zoo is gewend, dat het zich niet meer volkomen thuis voelt en onbewust van de hand, die er tusschen speelt mij met groote, verwonderde oogen aanstaart.

Met U pratende zou ik er U aardige staaltjes van kunnen geven, nu is dit schrijven toch al omslachtig genoeg. Het résumé van deze allocutie is dit: In 's Hemels naam laat mij mijn gang gaan en ga Gij daarna uw gang met frisettes en ratures (des noodig), maar laat mij niet werken met de knellende en belemmerende bijgedachte: wat ik nu schrijf krijg ik misschien over een dag of wat terug om 't weêr over te doen ....

Ik beloof U daarentegen, dat ik zoo levendig mogelijk zal schrijven en zoo veel l o n g u e u r s sparen zal als ik eenigzins kan.

E s t - c e d i t? En zijt Gij nu niet boos over zoo-

veel opregtheid, die mogelijk ondankbaarheid schijnt, bij alles wat Gij voor mij doet en bij al de moeite die Gij U voor mijn werk geeft. Maar als ik anders zou schrijven, dan ik schrijvende denk en voel, dan zou ik u w e vriendschap niet waard zijn ....

De eerste togt, die B. en ik nu samen doen, gaat naar Hoey; hij trekt eerst naar Breda - Zaturdag - en komt denkelijk Woensdag (heden over acht dagen) terug, dan kunnen wij den dag onzer afreis bepalen. Zeker zal dat zoo spoedig mogelijk zijn..... Ik schrijf U nog wel vóór wij gaan, en hoe wij gaan.....

Nu moet ik U groeten en Sophie mede.....

Als ons huis nu in orde is wenschte ik dat Gij het zaagt, en ons tuintje! Kwam er maar wat regen, regen, regen. Nu voor goed vaarwel.

Uwe Hoogachtende vriendin.

Chaudfontaine 20 July 1865.

Hoog Geachte Vriend!

Na Hoey te hebben bezocht zijn wij over Luik regtstreeks hier heen getrokken, daar wij in Brussel den raad gekregen hadden derwaarts te gaan.

De lucht is hier zoo heerlijk zuiver en de natuur zoo grootsch. 't Hotel zelf zoo gemakkelijk, zoo zindelijk en zoo rustig, zonder doodsch te zijn.....

B. is op dit oogenblik in de carrières om daar schetsen te maken, daar hij het zoo schilderachtig vond ....

‘En nu van den togt naar Hoey?’ vraagt Gij.

O! het liefst daarover eens mondeling.....

Wat de inname der vesting betreft, zij is zonder slag of stoot gegaan en kostte ons alleen wat lijden door de hitte. Maar wij, die het gebaande officieele pad bestegen, hadden het reeds zoo kwaad, wat de hoogte betrof, dat wij Rosse Jan[1)] evenzeer beklaagden als bewonderden, die het ongebaande had moeten nemen.

De citadel, die nu alleen bewaakt wordt door eene vrouw met een half naakt kind en eenige kippen, was zooals Gij denken kunt ligt veroverd, echter zag zij er nog altijd zeer verweerbaar uit, en ontzaggelijk ruim en groot. De bewaakster, hoe arm ook, was een allerliefst Hoeysch vrouwtje, zoo beleefd of zij de beste opvoeding had genoten. Op mijn verlangen gaf zij mij te drinken uit den ouden put van de vesting 120 meters diep!

Hoey zelf - de ligging is allerliefst; maar: ‘het lijkt op Alkmaar,’ zei B., behalve de oudheid, die uit alles blijkt en de vuilheid. Niets stelde mij zoo te leur als het stadhuis en de omringende gebouwen. Zoo plat nieuw en onbeteekenend als men maar bedenken kan. Alleen de fontein voldeed aan mijne verwachting, de Kathedrale is nog echt oud. En ik heb er p o u r a c q u i t d e c o n s c i e n c e een misje geknapt.

1) Een persoon uit den roman: ‘De Verrassing van Hoey.’

Voor mijn werk heeft het mij niets gegeven, zoo min als het bezoek te Luik. Van dit gesproken. Wij hadden brieven[1)] van Bakhuizen voor den Archivaris en den Bibliothecaris der Bibl., maar de laatste wenschte B. te behouden, toen wij uit de Amsterdamsche Courant te Chaudfontaine zijn plotseling afsterven vernamen. Het trof ons diep, geen vijf dagen nadat hij die brieven geschreven had! Het zal U ook wel geschokt hebben. Arme vrouw en kinderen! Wat kon dat leven anders geweest zijn, als het zedelijke meer in harmonie was geweest met het verstandelijke, als hij beginselen, als hij karakter had gehad. God zij hem genadig. Met diepen weemoed, niet met bitterheid gedenk ik hem.....

Het kostte ons veel van Chaudfontaine te scheiden, maar Trier is uiterst belangrijk, de gevels van waar Süschen, Karel den Stoute[2)] zag binnentrekken zijn er frequent. De Porta Nigra is heerlijk schilderachtig en in de hoogte op Schneiders Hof brachten we het avondje door. Ik begrijp niet, hoe men reisbeschrijvingen kan maken, tenzij later thuis en u i t boeken. De indrukken volgen elkaar zoo snel op, dat men niets geregeld kan geven en onder 't genot, denk ik niet aan weergeven - daarna - ben ik te vermoeid. B. is aan den besten

1) Zie ‘Over Mevrouw B.T.’ Onze Eeuw September 1912.
2) Herinnering aan haar eigen roman over Karel den Stoute.

koop. Die schrapt hier en daar zoo wat ter herinnering. Hij is nu in de Domkerk, een wonderlijk zamenraapsel van allerlei bouworde, maar toch imposant. De basilica ook is ontzagwekkend en harmonieus, maar de gemeente kan het met een vierde ruimte doen en dan was er mogelijk kans dat ze den Prediker verstond.....

30 November 1865.

Hoog Geachte Vriend!

Begreep ik U wel dan hebt Gij met de vrienden van B.v.d. Brink het voornemen diens laatste rustplek door eenig uiterlijk teeken te onderscheiden. Ik voel dat er iets aandoenlijk liefelijks ligt in zoo'n liefdedienst aan het stoffelijk overschot van een vriend. Ik voor mij houd niets van 't Haagsche kerkhof, wel van Eik-en-duinen. Daar kan men nog een bloem op een graf planten, ginds verwelkt alles. Maar de Bosbooms hebben er een familiegraf, en dus zal ik noch te Alkmaar bij mijn vader, noch te Eik-en-duinen r u s t e n , menschelijker wijze gesproken - want wie had mijne oude moeder voorspeld, dat zij nog eens uit Alkmaar losgerukt zou worden na 55 jaar op eene plek te hebben geleefd![1] .... Maar nu iets anders:

1) De oude mevrouw Toussaint was verplicht geweest met haar zoon en diens gezin naar Utrecht te verhuizen.

Vindt Gij er waarlijk zooveel moed in om te zeggen, waar het op staat en zijn gevoelen uit te spreken, zooals P.[1)] deed als men zijne positie, als men zelfs het land verlaat?

Gelooft Gij niet, dat er een geheel andere moed toe behoort om zooals Groen als een eenvoudig hoorder te gaan zitten onder het gehoor van een man, die verre, verre beneden hem staat in intelligentie? Waarom? Om te getuigen voor dit eene, dat er een dienst voor God moet wezen, o o k in de kerk, om te protesteren tegen hen, die alles tot de h u m a n i t e i t wenschen terug te brengen. Liefelijke, maar eigenwillige menschendienst is geen G o d s d i e n s t, dat zult Gij mij toestemmen, al is een Christen zonder humaniteit een onding en leugen.

Groen in zijn ootmoed ontvangt het woord Gods als een kindeke uit den mond van zijn mindere. Pierson in zijn hoogmoedige zelfgenoegzaamheid stoot het vleeschgeworden woord, den geopenbaarden wil van God van zich af om niets te gelooven wat zijn eigen wijsheid niet kan begrijpen. Ik houd het er voor dat het heengaan van Pierson noodig was voor hem zelf en voor de Kerk, maar dat het z i j n e z o n d e is - waarachtige z o n d e v o o r G o d - dat hij is m o e t e n heengaan.

En ik blijf er bij eenmaal zal hij dat voelen en belijden, al beleef ik dat mogelijk niet. Overigens

1) Allard Pierson.

ben ik het zeer met hem eens, dat er hervormingen noodig zijn in den vorm van onze kerkdienst en in de verhouding van de kerkdienaren tegenover de leeken. Ik heb meer op met de onzigtbare gemeente in Christus dan met die ruime rompslomp van een kerk, waar van alle zijden de wereld indringt en van het hare bijdoet. Maar al is de Kerk gebrekkig en met stof vermengd, toch is 't gevaarlijk haar af te breken, de gemeente kan er ten minsten in wonen en hare stichting vinden.

Wat U betreft - vijftig of vijf-en-twintig - er is een jeugd van het hart, die altijd frisch blijft. Ik heb ook die verschrikkelijke 5 kruisjes achter mij en kan er mee van spreken. Maar er zijn illusiën en illusiën, dorst naar het idéale, wie dien niet kent heeft zeker een droog, aardsch gemoed, dat zijn volle verzadiging h i e r zoekt en - vindt maar, iets anders is het, toestanden die tot de komst van 't Koninkrijk van Christus behooren op deze aarde, zooals ze nu is, te willen daarstellen en nog wel à f o r c e van af breken en negatiën! En ik kan niet gelooven dat Gij deze kasteelen in de lucht met P. deelt.

Er is een discours van Monod, dat om zoo tespreken voor U gemaakt is, het heet: 'Les Grandes Ames.'

Ik lees het nooit zonder te denken, daar is P(otgieter), oordeel zelf:

‘J'appelle ainsi les âmes, qui s' élèvent au-dessus du vulgaire, non par quelque avantage extérieur, mais par une intelligence plus forte, par un coeur plus chaud, par une conscience plus délicate, par une imagination plus ardente en un mot par une nature supérieure. Il faut le reconnaitre; il y a des esprits de cette trempe parmi ceux qui s'éloignent de Jésus-Christ; disons plus, il y en a que l'instinct même de leur supériorité contribue à s'éloigner de lui. C'est qu'ils se demandent s'ils pourront se soumettre à la foi sans sacrifier quelque chose de cette grandeur à laquelle ils tiennent moins par orgueil personnel que par dignité humaine. Ne foudra-t-il pas couper les ailes ou à la liberté de leur pensée, ou à la tendresse de leurs affections, ou à l'énergie de leur sens moral, ou à l'élan de leurs aspirations. Je me trompe, ou certaine crainte vague d'une mutilation morale à subir retient loin de Jésus Christ telle âme d'élite, qui serait heureuse, pense-t-elle de se donner à lui, si elle croyait pouvoir le faire en conservant intactes toutes les forces, dont Dieu l'a dévoueé.’

Gij zult zeggen - ja - maar ik hecht aan Jezus, ik ben er niet afkeerig van - maar - se donner à Christ zooals Monod het bedoelt is geheel anders; ja, 't is een andere Christus, dan de verheven mensch en leeraar van Colani's preeken, dan het groote voorbeeld der modernen; de

wankele, bedriegelijke wonderdoener, waartoe Renan onzen Heer verlaagt is de uwe zoomin als de mijne.

Maar vergeef mij, welk een preek! uit een echte preek uitgeschreven. Gij ziet ik neem mijne represailles voor uw langen brief. Ik nam er heden den tijd toe want mijn pakje voor v. Kampen is weg. Nu nog één bezending e t v o i l a ! ....

31 December 1865.

Hoog Geachte Vriend!

Nog een laatste groet uit d i t j a a r , zoo bang voor ons in zijn aanvang en toch in menig opzigt weer zoo goed en zoo gezegend. Nog een laatste groet, dien Gij krijgt morgen, vermoedelijk op het uur dat Gij 1 Jan. '65 bij ons waart door zoo hartelijke innige belangstelling gedreven.[1)] Nooit zal ik dat bezoek vergeten zoo verrassend, zoo treffend tevens. Het gaf mij een rust als ik in lang niet had gehad. Nogmaals innigen dank voor uwe vriendschap. Ik hoop dat de tijd zal komen, dat ik het niet bij w o o r d e n zal laten, maar zoo lang Hoeij nog niet over is, ben ik op menig punt niet vrij. Wij gaan het jaar vrij wat opgeruimder uit dan in. B. is in den laatsten tijd weer zoo wel en kalm en vrolijk en heeft zóó veel moed op zijn werk, dat ik

1) Zie noot 1 (blz. 184) bij den brief tusschen 3 en 18 Februari '65 geschreven. Op 1 Januari was P. met een aanbod tot steun gekomen.

er - al zie ik het nog niet - toch van harten het beste van geloof. De teekening aan v. Rappard gebragt was zeer fraaij en B. zelf had er mee op.

En al is het dan geen schilderij - na zulk een langdurige ingewortelde sukkelpartij - is het al veel dat binnen 't jaar de toestand zoo is geworden. Gods goedheid en de hulp van zijn trouwe vrienden, die hem zorgen bespaard en ontnomen hebben, heeft oneindig veel tot zijne herstelling meegewerkt. Mogt al het goede tot U allen weêrkeeren!...

Nu Gods besten zegen en een enkele handdruk van uwe Hoogachtende vriendin.

IV
(1866-1874)

27 Januarij 1866.

Hoog Geachte Vriend!

Dat is in lang niet gebeurd, in geen maand bijna, elkaar geschreven! Maar Gij hebt wel begrepen, waarom ik zweeg. Nu is 't over! Ik kon Héraugière en deze mij niet loslaten voor dat wij beide(n) doodaf ter neêr zegen. Hij om 't hoofd niet weêr op te steken, ik, om langzaam bij te komen en de oude correspondentie te hervatten[1)] Zaterdag was het klaar, morgen gaat het naar v. Kampen ....

B. is oneindig kalmer en beter, niet slechts dan verleden jaar maar vele jaren te voren! ....

Ik ga eens rusten en van alles afdoen. Sinds 16 Dec. '64 tot 21 Sept. '65 heb ik een heel riem papier verschreven, behalve het correspondentiewerk; daarop mag men de pen wat neerleggen, niet waar?

Ik ga Klaasje Zevenster s t u d e r e n !

En Thor.(becke) zoo weg. Ik weet het niet, maar

1) In een brief, 25 October '65, had de schr. P. te kennen gegeven dat zij het werk verder alleen zou afmaken. (Zie Brieven van P. aan B. Huët, deel I).

als wij toch ministers in zijn geest moeten hebben, zou ik liever den m a n zelf houden, die heeft ten minste talent. Mijnheer Groen sukkelt, en, al ware hij nog zoo kras, nu, minister kan hij niet zijn; lieden van zijne partij, ik ken er geen een die ik wenschen zou. Mogelijk duikt er nog eens een genie uit deze duisternis op. Qui vivra verra ....

16 Maart 1866.

De opgewektheid en de gerustheid, die mijn goede B. nu toont, bewijzen wel, dat hij vol moed en zelfvertrouwen is, en tegelijk hoe schrikkelijk veel hij geleden moet hebben, toen die sombere wolk over zijn ziel was uitgestrekt. Doch om die zware dagen wil ik nu niet meer denken dan om God innig te danken dat zij voorbij zijn, en tevens de trouw en het medegevoel te herdenken van de vrienden, die zoo zeer getoond hebben hem te waarderen en hem te willen steunen. Laat mij ook U nog eens de hand drukken met innigheid en dankbaarheid ....

17 April 1866.

.... Boeken schrijven!

Br! Daar denk ik nog niet weêr over.

Als men daarbij het immense succes van Klaasje Zevenster considereert dan denk ik - och, ik kon

gerust thuis blijven. Zóó kan en wil ik het toch niet doen ....

Waarheid is dat het vierde deel amusant leest. Maar in vollen ernst, al houdt Gij nog zooveel van actie, van losheid, van het praten en handelen der dagelijksche menschen, is dit schoone kunst? Is dit het hoogste dat men van een auteur kan vragen? Handigheid is er en benijdenswaardig gemak om zich zelven en zijne figuren te laten bewegen; maar is er eenige diepte, is er één hoofdstuk, dat men van buiten zou willen leeren? De rijke rentenier, Amsterdammer van de Bocht van de Heerengracht is naar het leven, helaas! Maar is 't niet erg genoeg dat er dezulken zijn, en zouden ze er beter van worden als zij zich zelven dus in den spiegel konden zien? Is het wezenlijk een r o m a n d e m o e u r s ? Het zijn de zeden en gewoonten van 't kringetje, waarin v. Lennep en de zijnen ronddraaijen, van Mevrouw Doertoghe af tot Mevr. Mietje toe zal men ze allen in zijne familie kunnen aanwijzen. Maar is dat het heele land? En is dat scheppen? Dan - genoeg gepraat over een sujet, waarvan uwe ooren reeds tuiten zullen ....

De eerste Zondag na Paschen heeft B. mij eens naar 't bosch laten rijden. Wat was het er reeds heerlijk, de grond vol bloemen, van die fijne satijnachtige boschbloemen, die men vernietigt als men

ze aanraakt. De vogels zongen reeds allerliefste solo's, in de vijvers sprongen de oude karpers en de jonge blijtjes; men voelde zich leven in die heerlijke natuur, men voelde zich nabij God, die dat alles schiep en bezielde. Hoe kan men twijfelen in de lente, dacht ik, want ik was toen vervuld met het boekje van B. Huët[1] en mij sneed het door het hart, dat hij zoo alles verwerpt. Als ik dan aan dat jonge teêre hartstogtelijke kind denk, dan voel ik diep medelijden met alle drie - dan genoeg - reeds te veel misschien, meent Gij.

De eerste bekentenissen uitgezonderd heeft het mij geamuseerd. Die heeren wolven, die met alle geweld herders willen blijven, hebben het allen ruim verdiend, en B.H. is de wreker der gehoonde en gekrenkte gemeente ....

6 November 1866.

Tot de jongens uit Breda[2] weten te vertellen, dat de boeren van die omstreken ‘'s Konings brief!’[3] in hun gebedenboeken bewaren; tot Betsy Hasebroek toe, die zich ongerust maakt om 't zinkend vaderland; tot Aal[4] ingesloten die laatst boven kwam met zeker kiespamflet, waarop stond ‘D e K o n i n g

1) Ongevraagd advies.
2) Twee neven, die in Breda studeerden.
3) De koninklijke proclamatie van 10 Oct. '66.
4) De oude dienstbode.

r o e p t !' en die toen zei: 'Zoo doende, Mevrouw, nu mag Mijnheer niet thuis blijven 'de Koning roept hem zelf!' Ongelukkig, of eigenlijk gelukkig is B. geen kiezer! ....

De ministers zingen zeker in koor:

'qu'un moment de vivacité
peut causer de calamité!'

O! dat een andere Napoléon III ons met een ferme c o u p d'é t a t eens een eind kwam maken aan al dat gemaal.....

6 Nov. 1866.

Dat Berger reisje! Van alle uwe zomertogtjes is er geen dat mij zoo benijdbaar toescheen. Wat is het er lief en wat ben ik er dikmaals en onder verschillende omstandigheden heen geweest!

Hoevele herinneringen heb ik er liggen. Ware ik bij U geweest, ik had U den vijver gewezen, die zich laat zoeken en den grooten boom, waar ieder zijn naam in griffelt. De mijne en die van menig welbekende en wel geliefde staat er ook en dan .... het hof van Bergen!

En als men den terugweg neemt over Schoorl, een tochtje dat wij eens met Bosboom deden, die toen nog eene schets maakte van het duinzigt!

Mevr. B. Huët zegt dat ik niet van duinen houde, omdat ik zoo spoedig moe ben van 't klim-

men, maar het is, helaas! anders, 't is mijne passie!

Alleen 't is eene ongelukkige passie, daar de krachten te kort schieten om haar te voldoen.

Ieder Alkmaarder gelooft zekere aanspraak te hebben op Jufvr. Toussaint, die er dan ook bekend was als 't bonte hondje.

Lach er vrij om, het was een milieu, waarin ik paste, ik had er mijn kring, ik had er mijn persoonlijken invloed, ik telde mee, ik was er i e t s . Hier ben ik onder duizenden geïsoleerd en verborgen, zooal niet vergeten. Hier ben ik niets. Zelfs wie mijn werk liefhebben, zien mijn persoon niet aan, omdat ze mij niet kennen.

En dan Heilo! Gezegend zijt ge lief Heilo! roep ik met Hofdijk, want het schoonste deel van mijn jeugd ligt daar.

'Wilt Gij 't weerom hebben' vraagt Gij welligt, zeker neen! Zelfs niet met de jeugd er bij. Waartoe?

Er nog eens een dag in gedachte in terug te leven, dat's wat anders.....

2 April 1867.

Hoog Geachte Vriend!

Uw brief van gisteren deed mij denken aan hetgeen de Musset van Victor Hugo zegt:

> 'Le meilleur qui nous reste est un ancien ami!
> ..... Qu'au hasard nous rassemble,

On' s'approche, on sourit, la main touche la main,
Et nous nous souvenons, que nous marchions ensemble,
Que l'âme est immortelle, et qu' hier c'est demain!'

Inderdaad ik heb zoo weinig, dat ik wel met beide handen vasthouden mag, wat mij rest uit den goeden ouden tijd.....

Wij morgen 16 jaar getrouwd en ik voel zoo h o e wij die zestien jaar gezegend en geleid zijn en houd ook moed voor de toekomst.....

Werken? Wat zal ik U zeggen, slapjes aan. Het regte pleizier is er niet meer en zal er niet zijn voor ik eerst weer eens aan een fikschen historischen roman ben. Ik voel, dat ik in die oude tijden leef en gelukkig leef. Wat ik nu werk is om een oude belofte aan 'Nederland' af te doen en om het mijzelve met studie enz. niet te moeijelijk te maken, n i e t historisch. Wat het is zal ik niet zeggen, omdat Gij er u dan maar illusies van maakt, die ik weet niet te kunnen bevredigen.....

Wat Musset betreft, ik kende hem alleen uit de R e v u e d e s d e u x M o n d e s en las altijd met pleizier dien v i v e n vernuftigen dialoog. Nu annonceerde men een nieuwe uitgave met gravures van B i d a . Dat laatste verleidde B., het eerste trok mij, zoodat wij ons die weelde eens gaven, en ik heb er geen spijt van, want menige avond amu-

seerde hij mij met veel, dat ik nog niet van hem kende. Maar de Confessions stuitten mij reeds in 't begin, zoodat ik die terzijde legde.

En nu de Dante van Hacke! Ik ben blij, dat die ook gratie heeft gevonden in uwe oogen.

Mij deed het genoegen dat hij zoo gewerkt had en ik vind dat hij tegelijk een goed werk heeft gedaan met die prachtige uitgave.....

Maar ik voor mij zie geen kans het dichtstuk te lezen, hoe nuttig het ook voor mij wezen zou, zelfs als oefening van 't Italiaansch. Maar noem mij kinderachtig, zooveel Gij wilt, ik verwensch hetzelve, ik kan niet tegen die platen[1)], ik moet de kamer uit als anderen ze gaan bezien, ik leg met die akeligheden des nachts wakker; in één woord, het is mij een pijniging, en dus de mooije Dante wordt naar 't atelier verbannen.

Minder terrible mooi, maar meer gracieus en voor mij genietbaar is de geïllustreerde la Fontaine door Doré, waar ik erg veel pleizier in heb.

Ik lees de oude Fabelen nog eens door, die wij op school van buiten leerden - ik - altijd zonder moeite en met veel genot, terwijl ik nooit van de natuurlijke historie, zooals die ons t o e n geleerd werd, iets heb geprofiteerd ....

1) Naar Gustave Doré.

18 April 1867.

Neen, neen! mijn stuk is niets te goed voor Westhreene en ‘Nederland,’ en is het laatste een doofpot t a n t m i e u x, dan blijft ‘Frits Miljoen en zijne Vrienden’ een onder onsje tusschen Loman, Westhreene en mij. C ' e s t c e q u i s e r a p o u r l e m i e u x .....

Het is gemakzucht, geenszins uit volgzaamheid aan vriendenraad, dat ik n i e t historisch schreef. Als ik er ooit toe kom om dien raad te volgen - e n e s p r i t, e n c o e u r, zooals Gij blieft te zeggen - aan 't publiek geven - dan zal het toch niet zijn in een tijdschrift en minst van alle in ‘Nederland’ tusschen Ada Nore en Jufvrouw Perk in. Dan zal het de roman zijn, die v. Rappard nog altijd van mij wilde, die eerst na mijn dood in het licht zou komen. Gij ziet dus: q u i v i v r a v e r r a ! Denk nu maar niet dat mijn novelle s c h a t t e n inhoudt, omdat zij van een miljoen spreekt, dan zoudt Gij U bitter teleurgesteld vinden.

Ik heb er niets geen pleizier in en ik schrijf het om mij van W. en N. af te maken. V o i l à t o u t en ook een beetje om U te bewijzen, dat ik het niet kan wat Gij van mij wilt[1]. N e f o r c o n s p o i n t n o t r e t a l e n t enz. Of hebt Gij ooit hart

1) Een hedendaagsche novelle

gehad voor Don Abbondio II?[1] En die heb ik toch met pleizier geschreven! Oordeel dus zelf - Ja! ....

25 Junij 1867.

Ja, Nancy zou ik wel willen zien en le Roi Stanislas zou wezenlijk wel een interessante stof zijn, maar, maar, ik ben nu al moe van de novelle, die ik nog n i e t geschreven heb en toch moet schrijven. Ik meen dat over de tentoonstelling.[2] Ik heb uitstel gevraagd tot Augustus, maar nu m o e t het ook, en ik zit in allerlei moeijelijkheden. Toen ik eindelijk rustig weer op mijn kamer zat werd Aal zeer ongesteld. Ik heb haar t o u t b i e n q u e m a l opgepast en laten verzorgen ....

2 Augustus 1867.

Ik twijfel er aan of de heer en mevr. Day wel zoo aardig zullen zijn als Gij hen wenscht, vooral daar zij wel de helden van de tentoonstelling maar niet van mijn stukje zijn. Ik voor mij zal tevreden zijn als ik het er dragelijk afgebragt heb, want het is nooit het sujet mijner keuze geweest. B. Huet weet beter wat ik hebben moet met zijn Lodewijk van Nassau, maar wanneer? ....

1) Novelle door A.L.G.T. bij W.H. van Heijningen te Utrecht in 1849.
2) Tentoonstelling der schilderijen van oude meesters in de kunstzalen van Arti et Amicitiae. De novelle daarover is getiteld: ‘Een Theeuurtje op den huize Arkesteijn.’

Hoe ontzaggelijk spijt het mij, dat het nu toch weer mis geloopen is met zijn weêr optreden in de G i d s .

Als het z i j n schuld is vergeef ik het hem niet, dat hij deze occasie, om weer zijn vroeger orgaan te hernemen, heeft laten slippen. Mij dunkt, i k had in zijne plaats liever eenige materieele concessies gedaan vooral daar Gij er U nu moeite voor gegeven hadt. Alleen de schrik van het heirleger auteurtjes, die hem in den laatsten tijd aan durfden was een offer waard. Ik vind het erg jammer, ook voor den G i d s , die toch leven moet ....

28 October 1867.

Frits Miljoen vordert goed.

Ik ben al bang, dat Gij het te onbeduidend zult vinden, maar wat wilt Gij, als er geen historie bij komt en men George Sand n i e t is om interessante posities te bedenken, als men ook te zeer vrouw is om maar alles te geven, wat piquant is, - zelfs al is het wat heel schril - dan wordt men alligt flaauw, zooals ik vrees te zijn. Enfin, 't is maar voor ‘Nederland’ en 't is voor eens ....

3 Julij 1868.

Hoog Geachte Vriend!

.... Ik begrijp uwe diep weemoedige stemming

bij het zien op het verlaten plekje, op het lieve huis[1] met zijn bloemperk en hutje. Mij zou het er ook zijn of ik er G(ideon) nog zag spelen met den olijwagen en of we nog in de tent zaten naar hem te kijken.

Wees er gedankt voor, dat Gij deze gedachtenis hebt gesticht ....[2]

Ik begrijp mij de leegte in uw leven, in dat van Sophie[3] nu dit paar is heen gegaan. Dat is voor U beiden door niemand aan te vullen, althans niet door mij - hoe graag ik wilde - op dezen afstand ....

27 October 1868.

Die geruchten omtrent Huët gingen welhaast zòo ver dat ik er het ergste van vreesde.....

Moesten ze daarom dat lieve Sorghvliet verlaten?

Moge God zich hunner erbarmen. Ik was van hem gaan houden en beoordeel hem niet naar zijn ongelukkig boek[4] of naar de laatste slecht berekende stappen, die men nu zoo vreesselijk hard beoordeelt. Lust om hier iets anders bij te voegen heb ik niet.

1) Het optrekje 'Sorghvliet', in Bloemendaal, waar Busken Huët woonde, vóór zijn vertrek naar Ned. Indië.
2) Op Sorghvliet, in Bloemendaal, gedicht door E.J.P.
3) Potgieters zuster.
4) Lidewijde.

Geloof mij als altijd met Hoogachting en Vriendschap
Uwe.

29 October 1868.

.... Neen! Dat ben ik niet met U eens, dat het hem beter zou zijn als het nu maar gedaan ware. Neen! al zou dan in de eerste jaren zijn leven niet zijn dan moeite en strijd, hij moet er tegen op worstelen om eenmaal te zegevieren en er zich uit op te heffen. Hij moet dit nu dragen[1)]....

Maar nu hij er in is moet hij tegen den wind oproeijen en niet versagen. Dat is onmannelijk - zelfs onvrouwelijk - want eene vrouw zelfs moet zich door lijden weten heen te helpen en op te houden en hij heeft geen recht om zwak te zijn en moet zorgen dat Lidewijde zijn l a a t s t e werk niet blijft. Zou hij mijn eersten brief reeds ontvangen hebben? Ik ga nu toch weer eens schrijven, een vriendenwoord zal toch pleizier doen in deze dagen.

Helaas! het duurt zoo lang eer ze het dan hebben. Dit ontmoedigt om te schrijven.....

Ik begrijp mij hoe vervelend en verdrietig het voor U is altijd bij dit chapitre bepaald te worden door vriend en vijand en beiden er op te moeten

1) In den eersten tijd van zijn verblijf op Java werd B. Huët door de pers aldaar op de grievendste wijze aangevallen.

dienen, terwijl Gij zelf niet volkomen overtuigd zijt van een zuivere zaak te moeten verdedigen.

Het Dagblad bewijst weer hetgeen het Evangelie predikt, dat b r o e d e r h a a t in den diepsten grond m o o r d is. Het moest niet straffeloos passeren dat men verwanten en vrienden zoo opschrikt met leugens.....

17 December 1868.

Hoog Geachte Vriend!

Mijn arme broeder heeft uitgestreden! Dezen morgen om tien ure, nadat hij dagen aaneen zoo lijdende was geweest dat waarlijk het einde voor hem zelven en (voor) haar, die hem oppaste eene uitkomst mogt heeten. Ik ben diep bedroefd, want ik had hem zeer lief, ondanks alle verschil van aard en zijn tusschen ons. Zijn lot op aarde was zwaar; in zijn lijden van de laatste jaren, op zijn ziekbed van zoo veel weken heeft (hij) zich bereid tot dit einde.

De Heer was hem genadig, hij is verlost van dit lijden om in heerlijkheid over te gaan. Ik geloof dit vast.....

15 Januarij 1869.

Hoog Geachte Vriend!

Door Nijhoff en ook door Reinier[1)] vernomen

1) Zoon van R.C. Bakhuizen van den Brink.

hebbende, dat Gij bezig waart aan eene uitgave, waarbij v.d. B(rink)'s brieven te pas kwamen, en ook dat Gij zocht naar zulke, die over zijne reizen in het buitenland loopen, heb ik eens moed gevat en ben aangevangen die, welke in mijn bezit zijn eens door te snuffelen. Pijnlijke herinneringen uit een lang verleden, maar ook belangrijke en curieuse stukken vond ik. Met enkele ratures in 't begin en aan 't eind zouden ze best te publiceren zijn, beter dan voor mij (om) te lezen en er uittreksels uit te maken. Wilt Gij ze hebben tot het doel dat (Gij) er mee beoogt, dan zijn ze tot uwen dienst. Zoo Gij ze niet noodig hebt ga ik niet verder in mijn onderzoek, want zonder doel geef ik mij de moeite niet.

Ons gaat het goed. B. is nog al dikwijls van huis moeten gaan, nu voor deze dan voor gene zaak. Hij heeft aan Hacke een mooije teekening verkocht,[1)] die Gij eens moet gaan zien.

Hoe gaat het U zelf? Zoo druk in de bezigheid zeker, dat ik in heel lang niets van U gehoord heb. Beter dat het is door bezigheid dan door ziekte niet waar!

Ik ben wel maar nog volstrekt aan geen eigenlijk werk: correspondentie-drukte met allerlei, en dan lust om eens uit te gaan of wat lectuur.

Wat heb ik U herkend in die aanteekeningen

1) De overeenkomst met Jhr. van Rappard had dus opgehouden.

op F l o r e n c e . Hooft meenemen naar Italië, wie dan Gij zou er toe komen. Later op dit chapitre meer, nu alleen maar eene vraag, die geen d r i n g e n d antwoord eischt, alleen op u w tijd. Zeer van harte.

Groet Sophie.

Uwe opregte.

Tusschen 15 Januarij en 15 Februarij 1869.

Hoog Geachte Vriend!

Neen, ik behoef mij geen veertien dagen, geen week, geen 24 uur zelfs te bedenken om te w e t e n , dat ik geenerlij persoonlijk deel k a n hebben in het schetsen der Idylle, die Gij U voorneemt te geven. Ik ben George Sand niet om een L u i e t E l l e of omgekeerd te schrijven.....

Het tijdperk van zijn afwezen in 't buitenland was daarbij voor mij ook in 't ouderlijk huis een al te smartelijk, om er ooit weer op terug te zien. Mijn goede vader kon niet verdragen, dat ik vasthield aan eene verbintenis[1)], die hem even nutteloos als schadelijk voor mijne toekomst dacht te zijn, en ik achtte mij gehouden daaraan vast te houden tot dat het mij bleek, dat die h e m niet meer noodig was. Vandaar tusschen mijn innig geliefden vader en mij disharmonie, zooals er nà en vòòr (dien) nooit weer heeft bestaan, van daar duizende

1) B.v.d.B. had haar bij zijn vertrek niet van haar woord willen ontslaan.

kleine grieven bij de g r o o t e en van daar dat ik nevensgaand kistje met zijn inhoud nooit meer met een goed oog heb kunnen zien, noch lust gehad er in te kijken.....

Maak Gij van den inhoud dus zulk gebruik, als Gij oorbaar vindt, terwijl i k n o g l e e f en h i j n o g l e e f t, die mij met de teederste en waarachtigste liefde heeft bemind en wiens teerheid en trouw zich nooit verloochende.

Al kon ik het voor mijn eigen gevoel wagen, nog zou ik uit liefde en achting voor B. geen lust hebben al schrijvende dit tijdperk weêr door te leven, noch willen dat hetgeen i k daarin dacht en voelde voor een historisch of letterkundig gebruik werd gebezigd. Uit z i j n e brieven zal U duidelijk genoeg worden, wat ik getracht heb voor h e m te zijn. De antwoorden zijn er voor U niet bij noodig en het publiek behoeft bij m i j n l e v e n mijn hart niet te dissequeren. De betrekking, waarin ik stond tot de moeder zal U helder worden door hare brieven, die er mede bij zijn, alsmede die van v. Hees.[1] Hier en daar heb ik eene rature gemaakt. Gij zult begrijpen waarom, en er zelf nog verscheidene maken, want ik had U eerst de reisbrieven alleen willen zenden. Nu zend ik U a l l e s . Erger U niet over zijne uitvallen tegen U, die er somtijds in voor-

1) P.M.G. van Hees, die mevr. B.v.d.B., wijl zij blind was, de brieven voorlas.

komen. In dat tijdperk leefde hij in staat van oorlog met U en ‘de Gids’ en stortte de opgekropte bitterheid soms bij mij uit. Ik hield, zooals ik mijn pligt geloofde, zijne partij en niet ten halve, want halfheid ligt niet in mijn karakter ....

Neen, waarlijk ik had ook niet gedacht, als wij daar zamen in uwe huisselijke kamer zaten en ik zoo gretig naar hem luisterde, zoo belangstellend naar die groote zwarte oogen zag, dat ik nog zoò eens over hem zou schrijven, maar ik had toen ook niet kunnen denken, dat ik zoo door hem zou moeten lijden.

De schikkingen der voorzienigheid zijn toch altijd de beste voor ons. Zoo'n trouw en eerlijk hart als dat van mijn Bosboom had ik toch nooit in hem gevonden, al ware hij overigens ook nog zoo goed voor mij geweest tot vorming en ontwikkeling van mijn talent.

Op dit punt heb ik aan hem als aan U veel te danken, al heb ik mijne eigendommelijk(heid) kunnen bewaren en handhaven. Het eene talent moet niet in het andere opgaan, naar mijn gevoelen.

Ja! Zoo iemand, Gij zijt de man om B.v.d.B. te begrijpen en weer te geven. Uwe zienswijze was in menig opzigt gelijk aan de zijne. Ik begrijp mij dat er een tijd is geweest, dat men het werk van den een met dat van den ander verwarren kon;

maar toch Gijlieden verschilt zoo hemelsbreed als menschen.

Gij eerlijk, waar en opregt tot hardheid toe, Gij in alles orde en goed overleg; hij, hoe volstandig en ijverig toch in den arbeid, roekeloos verkwistend van zijn fortuin niet slechts, maar van alle zijne gaven, en als men dan zegt, q u e l e s t y l e c ' e s t l ' h o m m e (maar ik weet niet of het spreekwoord wel doorgaat) dan moet er toch een notabel verschil zijn tusschen U en hem.

Gelukkig dat Busken Huët niet meer in 't land is, want Gij zoudt zeker met dezen willen werken en i k zou niet kunnen uitstaan dat d i e zijne ondeugende oogen over die brieven van B.v.d.B. liet gaan!

Gij zegt ze nog niet noodig te hebben, maar ik ben nu eens in die souvenirs aan 't wroeten geraakt en heb zekere haast om er mee afgedaan te hebben. Ook om Bosboom, want deze heeft er zekeren hinder van, al zegt hij het niet, niet uit ijverzucht op het verledene, geloof ik, maar uit deernis met mij. Hij kan niet velen, dat ik zoo geplaagd en bedrogen ben geweest ....

5 Augustus 1869.

Hoog Geachte Vriend!

Zoo ik de gewoonte had aan Quack te schrijven, zooals aan U, zou ik hem zeker nu danken voor het

beeld van Martinus v.d. H(oeven)[1]. Zooals hij het ons voorstelt, leeft het, 't is geïdealiseerd en toch niet overdreven. Toen ik 's avonds dit artikel gelezen had, kon ik 's nachts er niet van slapen, altijd zag ik hem voor mij, zooals hij was in de verschillende stadiën van zijn leven, toen ik bij zijn ouders logeerde. Hij was zoo goed en zoo eenvoudig en toch zoo groot, vooral groot in dien eenvoud tegenover zijn deftigen vader, de geijkte g r a n d h o m m e van het oogenblik. Het waren nu eens smartelijke dan weer goede dagen vol hoop en blijdschap, waarmee mijn verblijf bij de v.d. H's in verband stond. Een groot deel van mijn leven ontrolde zich voor mij door de aanschouwelijke voorstelling van dat ééne beeld.

Ik zie hem nog voor 't eerst zijn advocatentoga passen. De oude heer heel wigtig over eene plooi zus of eene plooi zoo, wij allen glimlagchend over de volstrekte lijdelijkheid van M. onder dat alles. Die witte bef, die barret, wij dachten dat het een advocaat p o u r r i r e zou zijn, maar het bleek wel anders. En dan die pedante A., die hem op eene soirée bij die gelegenheid toesprak met zulk eene vaderlijke autoriteit!! en de uiterlijke ootmoed waarmee M. de flaauwe banaliteiten slikte, terwijl zijn geest zeker elders heen vloog, ver over den vervelenden redenaar heen.

1) In ‘de Gids.’

Herinnert Gij U ook nog de aardige wijze, waarop hij met B.v.d. B(rink) in kennis kwam naar aanleiding van diens dissertatie? Hoewel wij reeds herhaaldelijk bij den ouden Professor aan huis waren geweest hadden wij Martinus zoo goed als nooit gezien - of indien al - vermengd onder de kinderen. Abram studeerde of was pas proponent. Hij dertien jaar en op 't gymnasium. Wie kon toen op hem letten, die zich zelf nooit vooruit drong. Daar leest v.d.B. eene advertentie in het Handelsblad, waarbij een anonyme persoon zekere aanmerkingen maakt op eene plaats in 't latijn van zijne dissertatie - een fout of een onjuist citaat - dat weet ik niet regt meer, maar althans een aanmerking die v.d.B. razend nieuwsgierig maakte, w i e de f o r c e was om haar te kunnen maken. Het aanbod om met den anoniem kennis te maken werd dan ook niet versmaad, afspraak om elkaar te ontmoeten werd gegeven, en zie, en zie, er kwam volgens de oude meid van Mevr. v.d Br. een jongeheer opdagen; niemand anders dan Martinus v.d.H.

Spoedig daarna werden wij op een dinetje bij professor gevraagd en Martinus kwam meer e n r e l i e f. V.d.B. en hij zagen elkaar nog van tijd tot tijd, maar, het waren te veel contrasten dan dat de vriendschap kon vatten. Toch toen ik er logeerde in die nare dagen van v.d.B.'s ballingschap, en

toen ik nog aan dezen geloofde, sprak ik graag met Martinus over hem, en hij verheugde mij dan door zijne waardering, terwijl alle anderen zoo onheilspellend van den man zwegen.

Er zijn zoo figuren, die alles tegelijk bij ons doen herleven. Welk een ander milieu voor mij, toen en nu, maar daar is ook zoo veel dood. Waar is da Costa, die mij nog eens kon electriseren! ....

Ja! een pijnlijk tobberig leven dat van den armen en toch zoo rijken Martinus. Wat heeft hij gestreden en geworsteld om datgene wat wereldlingen niet tellen, wat menig vrome als traditie overneemt bijna zonder strijd - om dan trotsch te wezen op dat geloof.

O! Ik houd het er voor dat de Barmhartige en Alwetende God hem dat zoeken en worstelen nu reeds rijkelijk heeft beloond. Neen, de Heer is niet ver van wien Hem

zoekt al is het op een dwaalweg, en ik kan met het volle hart instemmen in het aandoenlijk en enthousiastisch einde van Quack[1])).....

1) Uit den tijd, dat Juffrouw T. bij de familie des Amorie van der Hoeven aan huis kwam acht ik het volgende brief-fragment aan Mevr. d.A.v.d.H. van belang hier mede te deelen:
Poststempel:
(Alkmaar 18/4)
1847.
Aan
Mevrouwe des Amorie v.d. Hoeven
Jonckbloet-Buren
te Amsterdam.
Mevrouw en veel geliefde vriendin!
Zoo wij het niet afgesproken waren, dat ik eerst schrijven zoude als ik met mijne eerste drukten wat op rust was, dan zou ik nu wel met honderdduizend excuses mogen beginnen; neen erger, dan zou ik vreezen dat Gij mij van onhartelijkheid en negligentie moest verdenken in een zoo lang tijdsverloop. Nu durf ik gerust van U vragen mij te gelooven als ik zeg dat ik veel aan U dacht met veel hart en met dankbaar terugzien op de genoegens en de vriendschap nu weer in uw huis genoten, en op de gemakkelijke en vrije wijze, waarop ik mij bij U kon bewegen en zijn. Ik had als altijd de oogenblikken van vertrouwelijk zamenzijn wel vermeerderd en verlengd willen zien, maar meestal komt men tijd te kort al blijft men nog zoo lang. Op het punt van 'vertrouwelijke zamensprekinge' is er intusschen een surrogaat mogelijk en dat wil ik gaarne gebruiken - het praten namelijk op papier. Veel heb ik intusschen nog niet te zeggen, dan dat ik eigenlijk blij was maar weêr eens op mijn rustige kamer te zitten in deze rustige stad, die iets van een groot hofje heeft .... Om op schilders te komen. Mijn schilder B. was werkelijk in 't station, en was mij een amusante c o m p a g n o n d e v o y a g e , en te eer daar wij te Haarlem nog een ganschen tijd vertoeven moesten, en hij mij alle last voor pakkage etc. etc. ontnam. Van zijn talent kan ik niet oordeelen dan alleen hetgeen anderen er mij van zeggen en wat mijn eigen smaak er van ziet - doch op zijn hoofd en in zijn hart heb ik sinds ik hem ken en zoo van tijd tot tijd weêr op mijn weg ontmoette een blik geslagen, die mij in hem doet gelooven als in een eerlijk, opregt, fijn voelend mensch van een helder verstand en juist oordeel, maar vooral van een goed hart, dat mij eer tot zelfverloochening dan tot zelfzucht geneigd schijnt. Dit is vooral een kwaliteit, die ik heb leeren schatten sinds ik meer dan eens dupe was van het tegendeel.... Gij zult zeggen à q u o i b o n t o u t c e l à - wat gaat mij en U dien schilder aan? Mogelijk niets, mogelijk is dat alles in de lucht - maar ziet Gij als ik een ander ware, zou ik aan sommige uitdrukkingen, aan sommige confidentiën omtrent familiebezwaren, en toekomstige plannen, die men anders zoo niet zegt, zou ik haast denken dat hij in mij niet enkel de celebriteit apprecieerde maar ook de vrouw .... Gij zult mij misschien uitlagchen en denken, dat ik mij zoo iets ligt in 't hoofd breng - en ik beken de onderscheiding is dikwijls zoo haarfijn, dat ik er mij meer in vergist heb. A u f a i t - tot hiertoe nooit met grooten spijt en nooit met schade - dan bij v.d.B., want als die m i j had liefgehad en niet mijn hoofd, mijn werk, mijne reputatie dan had hij mij nooit zoo bitter k u n n e n krenken. Ziet Gij 't is een vraagstuk, dat misschien nooit hoeft beantwoord te worden, maar ik geloof dat ik aan dien man mijn levensgeluk (neen, dat is geen goed woord) mijn toekomst gerust zou durven aanvertrouwen. Hij weet wat het is door eigen werk en door eigen talent, met Gods hulp, door de wereld te komen, wat het is voor eene familie te zorgen[a)]....; hij is geen groot heer, die handen vol gouds in loszinnigheid heeft weggeworpen om, zooals men zegt, het leven te leeren kennen. Hij kent het van de ernstige zijde en heeft geen tijd gehad voor distracties, die demoraliseren; hij zal niet met verachting op mijne burgerlijke ouders neêrzien, maar hij zal ze liefhebben en eeren. Zijn naam in de kunstenaarswereld is goed en geacht; een s c h i t t e r e n d l o t zal hij mij wel nooit hebben aan te bieden, maar op het punt van pracht en rijkdom wordt men toch ook geblaseerd en ik geloof dat ik met hem juist d i t s o o r t van leven zou kunnen genieten dat mij als kunstenares noodig en wenschelijk is. Vraagt Gij mij nu wat ik voor hem zou kunnen zijn - dan moet ik dit zeggen - passie zal ik nooit meer gevoelen, voor niemand - maar ik acht hem om het goede, dat ik in hem meen te zien, en ik apprecieer juist in hem datgene, wat hij vast denkt, dat hem bij mij de meeste schade doet: dat hij niet op m i j n e h o o g t e staat in litteraire kennis; gelukkig niet. Ik heb dat eens ondervonden wat dat zegt een man, wien een Grieksche w a i s t meer aantrekt dan de vriendelijkste toespraak der liefde. Voor die klip zal ik mij ten minste bewaren, ook voor die om te vallen in de hand van een dweeper op Godsdienstige punten; want B. is meer gemoedelijk Christen dan m e n i g e p r u i k , maar zijn kunstzin bewaart hem voor overdrijving. Hierin sympathiseren wij ten minste. En

ziet Gij, ik geloof dat ik bij mijn levendig impressionable karakter beter doe, wat kalm tegenover een man te staan dan met te veel liefde. Dit laatste heeft mij ten minsten eenmaal van alle kracht, van alle zelfstandigheid, van alle energie beroofd - en God beware mij nog eens te lijden wat ik daardoor geleden heb. Dit is zoowat het resumé van allerleij overdenkingen en gewaarwordingen in mij omgegaan, sinds mijne terugkeer, sinds mijne laatste gesprekken met B. te Haarlem, en zelfs in sommige oogenblikken in uw huis, doch waartoe rust en eenzaamheid ontbraken om ze (U) aan te vertrouwen. Lach mij nu niet uit over mijne voorbarigheid, want mogelijk (zelfs indien ik juist gezien heb) dwingen de omstandigheden B. tot een eeuwig zwijgen en ik geloof dat hij zielskracht zal hebben om het te doen - en dan is al dit geschrijf ijdelheid en dwaasheid; maar, indien niet, indien het n i e t ware zoudt Gij dan mijne ideëen zoo heel slecht vinden? Gij hebt een zoo helder oordeel, Gij weet wat er in zulke betrekking het moeijelijkst of het gemakkelijkst kan vallen; Gij zult juister en verder zien dan op hetgeen men in de wereld een brillante partij heet; dat alles wat d i t p u n t betreft heilig geheim is voor U a l l e e n, behoef ik naauwelijks af te bidden ....

Geloof mij in opregtheid,

Uwe liefhebbende vriendin en dw.

G e e r t r u i d a T.

(Deze brief is reeds gedeeltelijk opgenomen in mijn levensbericht der schrijfster - Ned. Bibliotheek Nos. XIII-XIV - J.B.Nz.)

a) deze woorden moeten doelen op een gebeurtenis in B's familie. Een jongere broeder was na tegenspoed in zaken gehad te hebben met zijn gezin voorloopig zonder middel van bestaan tot last van zijn familie gekomen. Na enkele jaren verkreeg die broeder eene betrekking en hield dus de zorg, waarvan hier sprake is, op.

17 September 1869.

Gij maakt, geloof ik, zooveel omslag vóór het banket dat op het oogenblik van aanzitten de lust

tot toetasten U zal zijn vergaan. Q u i v i v r a v e r r a ! Mogelijk beschaamt Gij mijne vreeze.

Zeer zeker zou i k uwe goede verwachting beschamen, zoo ik mij verlokken liet om memoires of

zoo iets dergelijks te schrijven. Bedenk toch dat het heel wat anders is, in een oogenblik van behoefte en opgewektheid, zich over een verleden uit te spreken aan een vriend, die ons verstaat, of zich neer te zetten om een boek te schrijven voor een publiek, dat men eerst nog van alles op de

hoogte moet brengen. Om niet te zeggen, dat ik er hartelijk voor bedanken zou mijn binnenste heiligdom (en dat z i j n mijne herinneringen) te ontsluiten voor de koude of domme - of àl te slimme menigte - die achter de woorden nog meer en anders zou zoeken dan er stond. Vooral in een tijd als deze, waarin men zoo grof te werk gaat.....

Dat mijne vrienden mij kennen uit mijne brieven is mij genoeg, en als dan een later geslacht nog belang in mij stelt, moeten de overlevenden het beste uit de brieven maar in fragment uitgeven. Het overige verga als mijne asch! .....

4 Februari 1870.

Des anderen daags moest de ontvangst der Koningin plaats hebben. Mijne schrijfkamer zoo gearrangeerd, dat H.M. er a u b e s o i n een oog op kon slaan en beneden ook allerlei schikkingen, zoodat ik eigenlijk meer dan half ziek was, toen zij verscheen. B. had het ook druk genoeg, want zijn atelier was dit jaar door de vele drukten n i e t schoongemaakt, en er moesten spinnen verjaagd, slakken gebonjourd worden eer er zulk een bezoek kon worden afgewacht. Maar toen zag het er waarlijk pittoresk uit, voor hen namelijk, die daar een oog voor hebben en tot deze - dat moet ik zeggen -

behoort de Reine. Zij had er regt schik in - ook in mijn huis - hoewel zij een slechte gure dag trof. Tegen mij was zij als altijd vriendelijk en gemeenzaam, maar naar mijne schrijfkamer vroeg ze niet; dus de trap behoefde zij niet op. Het aardigste van alles was Aal, die er van zei: 'Ik zij er hoogmoedig op!' en die nadat zij een voetkleedje op de stoep had gelegd, in plaats van buiten te blijven zich in den gang posteerde in volle dikheid, zoodat de Reine langs haar moest heen schuiven. 'Ik knikte maar en ik zei maar niets' bekende zij mij later; en toen ik haar onder het oog bragt dat zij niet zoo in den weg had moeten staan, zei ze: 'Wel, ik had een schoon boezel voor.'

Nu, dat 's waar, wat kon H.M. meer verlangen!

Aal een schoone boezel voor, een effort de toilette, waar zij niet ligt toe overgaat. Een goed schepsel overigens, ondanks hare gebreken.....

23 Nov. 1870.

Hoog Geachte Vriend!

Ja, ik erken het, het is eene schande zoo lang te zwijgen op uw laatste vriendelijk schrijven, en toch had ik wel terstond willen antwoorden om (U) te danken voor het genadig regt, want het viel mij werkelijk mee, dat Gij het boek[1)] gelezen

1) 'De Delftsche Wonderdokter', zie den brief van P. van 18 Oct. '70 medegedeeld in 'de Gids' 1908 no. 6.

hadt, en dat het niet alles mishaagde, al wist ik vooruit, dat Gij zulk een boek n i e t verlangdet. Maar wat zal men zeggen, als ik tracht anderen te behagen door contemporain te zijn, zooals met Frits Millioen, dan tref ik het toch niet. Ik ga dan liefst maar weer mijn gang daar waar ik mij thuis voel. Daarbij komt dat die roman mij in 't hoofd, ik mag zeggen, in 't hart lag al vóór 'de Verrassing van Hoey,' die er slechts een u i t w a s van is!

Dit moest er nu eens af en dan weer geheel versch zijnde en vrij ook, zal ik eens zien of de roman in brieven[1)] mij réusseren zal.

Maar dat is nog erg, erg in de verte, daar deel III eigenlijk nog geheel moet geschreven worden, al ligt het gearrangeerd in mijn hoofd.....

28 Dec. 1870.

Hoog Geachte Vriend!

Uw brieven lokken altijd uit tot repliek. 'Bewijs dat zij geen schuitpraatjes zijn,' zult Gij zeggen. Gij weet niet hoe het mij verheugt, dat Jacob Jansz[2)] en zijn gezelschap uwe sympathie heeft mogen verwerven. Ja, zelfs die van een interessant Roomsch gezinde[3)].

Dat ik een zulke in a l l e s niet bevallen kan spreekt wel van zelf.

1) 'Majoor Frans'.
2) De Delftsche Wonderdokter. Zie weder 'De Gids' 1908, no. 6.
3) Dr. Schaepman.

Als hij zijn verzen maakt zal hij in 't vuur der inspiratie er immers ook niet op zien of hij hier of daar een andersdenkende ergert? En een edeldenkend Roomsche zou wel dwaas zijn, zich een Dr. Blommers (geen jezuit, maar een plompe falsaris) aan te trekken.

Ik heb zoo'n sujet als repoussoir noodig en het tijdperk was er rijk van voorzien. Zijne ergenis en teleurstelling zal mogelijk verzacht worden in deel III, waarin al was 't maar eventjes een Roomsche komt kijken. Maar ik vertel niets vooruit.....

Gij hebt wel gelijk het is een beetje opera comique, achter dat togtscherm; maar Jac. Jansz was met schout G(errit) meegegaan, kon mogelijk bij Barteltje blijven praten en ik moest toch ergens met hem heen. Daarbij moest hij weten, wat er in J(uliaan) was, zonder dat deze voor hem poseerde. Enfin, men moet altijd eenige goedwilligheid vorderen van zijn lezers.

Dat het boek Mr. Gr(oen) zou bevallen wist ik wel vooruit, al kan ik met de hand op het hart verklaren, dat ik het er niet om schreef, om dezen of dien te behagen. Maar dat het ook U eenigszins aantrekt, dat is voor mij eene groote satisfactie; want zoo billijk zijt Gij wel dat Gij wilt apprecieren, zelfs wat niet geheel met uw gevoelens strookt.....

17 October 1871.

B. is namelijk aan iets bezig dat hij af hebben m o e t zal hij met opgewektheid van zijn atelier scheiden (om bij P. te gaan logeeren) en zijne gezondheid, die den heelen zomer al niet volkomen goed was, heeft onder allerlei getob zoo geleden, dat hij het zelf noodig oordeelde Dr. Ramaer weer eens in den arm te nemen om het geschokte zenuwgestel weer in orde te brengen. Ruim een week is nu de kuur aangevangen en wij wachten er het beste van; maar hij kan nu den Dr. dien hij tweemaal 's weeks ziet, niet zoo terstond in den steek laten en half opgeknapt heen gaan.....

Ik houd voor zeker, dat hij beter zal zijn als die leelijke n o n n e n en monniken maar uit ons huis zijn; die hij n o o i t op zich had moeten nemen te verschilderen, want dat is de tortuur van z i j n en mijn leven geweest, sinds ze weer in huis zijn.[1)]

9 Aug. 1872.

Hij (B. Huët) heeft getracht mij bewijs te geven van zijne waardeering. Al kan hij het niet met mij eens zijn, het is reeds veel, dat hij zich en zijne lezers niet vrolijk maakte over al die bekeeringen[2)]

1) Bosboom achtte het dikwijls noodig reeds voltooide schilderijen nog eens te overschilderen ter vervolmaking.
2) In 'De Delftsche Wonderdokter.'

maar ik kon een glimlachje niet weerhouden, toen hij reizen aanraadde a a n m i j om mijn blik te verruimen. Ik kwam nu pas van de reis - en - wat had ik opgedaan?

De kennis gemaakt van een apotheker (Amsterdammer) die onder alles aan zijn b e s s e n n a t dacht, de wetenschap opgedaan, dat men te Kampen nà zeven ure in de buiten-societeit geen thee meer mag vragen en ettelijke ervaringen van dezelfde kracht. Ik vraag U, wat daarmee voor ruimer horizont is gewonnen?

Och neen, geloof mij, 't ligt niet aan Alkmaar, waar ik juist altijd bijna mijne novellen uit de verte, in den vreemde nam (dit vergeet B.H.), noch ook aan Delft en haar toren, die ik zie.

Ik weet wel hoe ik zou moeten schrijven om deze mannen te voldoen, maar ik geef ter wille van die populariteit mijne voorliefde niet op.

Ziedaar de waarheid. Als dit achterlijkheid is, blijf ik maar achter. Ik ben ook te zwak en (te) lusteloos om mijn stokpaardje voor een velocipède te verruilen. Houd mij dit ten goede.....

Liefst nam ik voor goed mijn afscheid van werk en publiek, ik zie waarlijk niet hoe ik er ooit nog toe komen zal mijn belofte aan Kruseman[1)] te

1) De uitgever A.C. Kruseman wenschte van de Schr. tafreelen uit den 80-jarigen oorlog, onder den titel ‘In Memoriam’.

voldoen, vooral zooals ik mij nu voel, nu ik Aal[1)] niet meer heb, die mijne rust wist te sparen! ....

25 January 1873.

.... Eens heb ik mij toch aan een lezing gewaagd, en wel van Beets, in de meening, ik zal toch altijd wat hooren, daar ik iets aan heb - en zie - daar heeft hij gezeurd als de ergste, meest ouderwetsche verhandelaar, en wel om de echtheid of n i e t echtheid van Mac-Pherson's Ossian. Ik trilde van ongeduld, dat ik niet eens invallen mogt om te zeggen: och, as-je-blieft, begin nu maar met het einde en zeg of het waar is, àl of niet. Maar het bleef zoo en in de pauze vroeg B. mij of we niet gaan zouden. Ik was er hartelijk toe gezind.....

Velen ergerden zich als wij en vlugtten als hazen. Het was een volkomen échec, te erger daar de zaal eivol was. Een menigte vrome, aristocratische luidjes, die alleen lid zijn om bij zoo'n extra ordinaire beurt eens te komen, verlieten allen nog meer teleurgesteld dan wij de zaal. En nu hoorde ik, wat Beets nog meer beschuldigt, dat hetzelfde in Rotterdam was gebeurd en vermoedelijk in Amsterdam ook zal geschieden zonder dat hij er zich om bekommert.....

.... Het dagelijksche leven van onzen tijd terug te geven trekt mij in 't minst niet aan.

1) De oude dienstbode was kortelings overleden.

Waarheid is dat ik dezer dagen een romannetje[1)] weer heb opgevat sinds jaren al in de maak - half in brieven half in beschrijving - maar, dit zal wel avontuurlijk worden, a l s er nog iets van komt - waaraan ik begin te twijfelen - want ik ben om heftige hoofdpijn moeten uitscheiden. Denkelijk kwam deze voort uit zware koude (hoe kom ik er aan, die niet van mijn kamer af kom?) ....

23 Febr. 1873.

.... Ik heb niet meer den moed van mijn twintig jaren, den moed der onwetenheid, zou ik haast zeggen, om over een land, over een hof te gaan schrijven, waar ik niets van weet, dan wat men, en hoe gebrekkig, in boeken en memoires kan lezen.

Orsini heb ik haast alleen gemaakt uit Schlosser en St. Simon.....

Nu zou ik mij met zoo weinig geleide niet meer op de baan durven begeven.

Wat dunkt U van 't idee, 't zou eens wat anders zijn; i e t s, dat ik nu voor ‘Nederland’ onder handen heb is niet de moeite waard om van te spreken. Huët vergist zich, als hij meent dat het mijn fort zou zijn over d e z e n tegenwoordigen tijd te schrijven.

Ik ben zelf niet genoeg van mijn tijd, geloof ik; q u i n'a p a s l'e s p r i t d e s o n â g e a t o u t l e m a l h e u r d e s o n â g e, dat voel ik zoo.....

1) Majoor Frans.

29 April 1873.

Hoog Geachte Vriend!

Verrassing voor verrassing. Geene kon mij meer aangenaam zijn dan een brief van U te ontvangen en daaruit te vernemen, dat Alba en Margriet[1] eenigszins genade hadden gevonden in uwe oogen. Begin en einde uitgezonderd. Wat zal ik zeggen? Indien men voor een publiek schreef van u w e soort, dan kon men veel l a t e n, wat men moet d o e n. Maar 't is maar al te zeker, dat dit n i e t zoo is en Gij onder de excepties hoort - trouwens - dat behoef ik U niet te zeggen. Ik had in Alba's komst en eerst verblijf de stof gevonden voor een ganschen roman en had die zóó opgezet, dat het voor 'In Memoriam' eene onmogelijkheid werd. Toen voelde ik dat ik dit alles ter zijde moest werpen en het werd wat het nu is geworden. De toepassing, zooals Gij het noemt was niet juist vooruit berekend. Dat komt er zonder dat men het overlegt en i s het er, dan verander ik het ook niet, omdat het dan uit mij is, en ik voel dat het zoo zijn moet, al weet ik bij later nadenken dat het niet aller sympathie en instemming, dat het tegenspraak moet vinden. C'e s t p l u s f o r t q u e m o i.

Alkmaar[2], Gij hebt er volkomen gelijk in, is voor de Alkmaarders geschreven. Ik ben er niet

1) De Hertog van Alba in Nederland.
2) Alkmaars beleg ten jare 1573.

slechts geboren, maar ik heb er geworsteld en geleden en de grootste victorie behaald die iemand in zijne eigene stad behalen kan, trots a l l e s wat er tegen was, ben ik er geliefd en geëerd geworden. C a o b l i g e .....

30 December 1873.

.... B. heeft veel pleizier van zijn op Scheveningen gemaakte schetsen en teekeningen, die door liefhebbers en kunstkoopers goed gewaardeerd worden en grif verkocht.

Zijn prachtige synagoge heeft hem wel veel moeite gekost en heeft als altijd langer geduurd dan hij zelf meende, doch die is nu zoo goed als voltooid en staat te droogen. Hoe het met die voor Réville gaat weet ik niet. Ik weet alleen dat de groote teekening er van naar Engeland gaat[1)] en verkocht is voor 600 gulden, een mooije prijs voor zoo'n gekleurd lapje papier! Maar ieder roemt het dan ook, hij heeft er natuurlijk nog weer veel aan gewerkt.....

16 Sept. 1874.

Marie v.T. proponeerde onder ons dames en kinderen een toertje naar Loosduinen om met Eik-en-Duinen[2)] te beginnen. Ik was er nooit ge-

1) Kerk te Maasland.
2) De begraafplaats.

weest en vond er iets eigenaardigs in, dat het zoo trof. Op eens zonder dat ik het wist of er naar zocht, stond ik op de zerk van Bakhuizen v.d.B. Ik zal U niet beschrijven wat er toen in mij omging maar - de vrolijke kinderen voegden niet bij dien togt. Zij begrepen natuurlijk niets van dien ernst, maar deden mij wee.....

6 Oct. 1874.

Hoog Geachte Vriend!

Ik behoef U niet te zeggen, dat het mij verheugde eens weer iets van U te hooren. Al heeft men zelve op sommige tijden geen lust of rust tot schrijven, dat belet niet, dat men graag eens een woordje van een vriend had, vooral van een vriend als Gij aan wiens oordeel over ons werk men hecht.....

Wel dat verheugt mij dat Majoor Frans zoo gelukkig dient. Ik hoor er hier ook van alle kanten van, zelfs van de keukenmeid van Mr. H., die er volgens M.v.B. de diners voor negligeert. Alleen van den zeer Gel. Heer Redacteur[1] n i e t , die er toch wel eenig belang bij had en die mij nooit is komen opzoeken sinds hij de eenige visite, vóór dat het stuk nog ingezonden was, heeft gebragt en het verder op eene toevallige ontmoeting op straat liet aankomen. En zij noemen mij de ge-

1) Dr. J. ten Brink.

vierde schrijfster!! Enfin, Gij zult zeggen dat ik er niet v e e l bij verlies, maar als ik er Zondags toch voor zit en - er voor thuis blijf, zie ik niet ongaarne, dat er eens iemand komt; dat wil ik wel bekennen. Al wat er aan Haagsche letterkundigen bestaat schijnt een p a r t i p r i s te hebben om mij te ignoreren! Nu! ik heb mij in dit en in meer al zoo lang geschikt, dat ik het de korte jaren levens, die mij nu vermoedelijk nog resten ook wel zal doen.

Maar van dit laatste gesproken:

Gij schrijft over seriën novelles, of ik ze uit de mouw schudde en dat op mijn leeftijd, dien waarop ambtenaren en dominé's hun pensioen vragen en waarop kunstenaars niet ongaarne een weinig op hunne lauweren rusten, waarin men dikwerf des levens en des werkens zat is; en ik mij zelve verwonder, dat er onder alles wat er is, om mij neer te rukken en allen moed en lust te benemen, nog kracht en opgewektheid tot eenigen arbeid overblijft. Ik word gesterkt anders ging het ook niet. Maar of een arbeid die meer releveert dan dit alledaagsche niet nog beter zou gaan, juist daarom: t h a t i s t h e q u e s t i o n !

Intusschen ligter is het dan de streng historische arbeid, die - men mag zeggen wat men wil - mijne romans mij opleggen.....

(Uit den laatsten brief.)

30 Dec. 1874.

Hoog Geachte Vriend!

Er wordt schaats gereden.

Meen niet dat de schaats die Klaas Beets rijdt zoo ligt is![1)]

Kwam mij voor den geest, toen ik de voltigeurs op het ijzer en op het ijs zag en aan den nieuwen professor dacht. B i e n l u i f a s s e ! Maar hij zal er zich toch wel door redden.

B. laat U hartelijk groeten, zoo doe ik aan Sophie, die nu ook wel thuis zal blijven.

Een vrolijk einde, een goed begin en denk en schrijf in 1875 eens veel aan

Uwe Hoogachtende vriendin

G.B.T.

Tamelijk onverwacht voor de schrijfster stierf Potgieter 3 Februari '75.

In een brief van den daarop volgenden dag, aan den uitgever dezer brieven, spreekt zij ‘van den schok, dien deze doodstijding haar gaf,’ den ontslapene prijzende ‘als een trouw vriend, die, waar noodig, dit toonde te zijn,’ en noemde zijn afsterven ‘een verlies dat zij levenslang zou blijven voelen.’

Zij overleefde Potgieter ruim elf jaren.

1) Nicolaas Beets tot hoogleeraar benoemd.

Naschrift.

Toen dit boek reeds was afgedrukt is eene onzekerheid, die bij mij nog bestond, opgeheven. En wel deze: Op blz. 40 is sprake van ‘een lateren brief, waarvan het jaartal onzeker is’, en die te Amsterdam onder 1842 is gerangschikt.

Een nader onderzoek van het dossier aldaar heeft mij tot het besluit gevoerd, dat de uiting der schrijfster met betrekking tot Bakhuizen van den Brink, in bovenbedoelden brief, is van 4 Juni 1846 en wel als slot zich aansluit aan dien, welke voorkomt op de blzn. 47-49 en die aldus afbreekt:

- laat Pamela (van Kampen) mij niet plagen ...’

Zie hier dan dat slot:

[4 Juni 1846]

‘Ga toch Rachel zien en laat ik van U eens hooren, hoe het eigenlijk is. Mij is het een strijd dat ik niet wagen mag dit te gaan zien, zelfs al kwam zij hier; rust, vooral van emoties is mij geboden p a r o r d r e d u m é d e c i n; daarom wroet ik nu ook maar niet in de nieuwe wonde, die v.d. B's verwaarloozing mij toebrengt. Anders w a s die band nu reeds ontknoopt, doch de bemoeijingen daarmede zijn mij nu te zwaar.

Het valsche licht dat dit aanhouden op mij werpt zal ik dus nog wat dragen. Vaarwel, nu niets meer, ik k a n letterlijk niet meer.

Groet uwe dames, en geloof mij in opregtheid.

Uwe Hoogachtende Vriendin

A.L.G. TOUSSAINT.

's Hage, 4 Junij,

Mijn adres wordt: ten huize van Mejuffrouw Wennekes, Plein.

Of Geertruida Toussaint in Den Haag zijnde, voor h a a r kwade geruchten uit Luik, waar B.v.d.B. toen vertoefde, vernomen heeft, is mij uit de stukken ter mijner beschikking niet gebleken. Wel weet ik van andere zijde, dat zij 10 Juni een brief van hem heeft ontvangen. Als gevolg daarvan schreef zij 22 Juni aan Potgieter:

[22 Juni 1846]

'Ik heb eindelijk een brief van v.d.B. Ik moet er op antwoorden; doch eene decisie zooals ik geloof te moeten nemen gaat niet zoo ligt en vooral niet zoo snel.

Mijne toekomst bezwaart hem. Dit was de verschooning voor zijn stilzwijgen en, ziet Gij, ik wil niemands [1] zijn, daarvoor [2] ik zeggen ben ik te goed, en voel ik te veel dat ik mij zelve genoeg kan wezen.

1) Onleesbaar.
2) Id.

Sinds lang rekende ik voor m i j n e toekomst niet meer op hem. Maar hij schijnt zwaarmoedig en - zoo ik door hem dat te zeggen en die somberheid tot woestheid deed overslaan - God beware mij en hem - dat mijn gekwetst gevoel daar oorzaak van was. Wist ik slechts of ik hem nog iets was, zekerlijk, dan gaf ik hem niet op, maar hoe dit te weten? Zal hij mij opregt antwoorden, als i k het hem vraag?

Niet meer hierover. Ik bid dit alles zij tusschen ons geheim. Ik had mij zelve beloofd daar nu niet over te denken en toch aan U schrijvende ....'

Uit den brief (blz. 49) van 6 Oct. 1846 blijkt het verbreken van den band met B.v.d.B. voor goed.

5 Augustus 1913.

J.B. Nz.